

ЛІЛІЯ РУСКУЛІС

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В СХЕМАХ, РИСУНКАХ,
ТАБЛИЦЯХ ТА КОМЕНТАРЯХ**

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

МИКОЛАЇВ – 2022

УДК 811.161
Р 88

*Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського
(протокол від 18 травня 2022 р. № 19)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

- Пентилюк М. І.** – доктор педагогічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України (Херсонський державний університет)
- Климова К. Я.** – доктор педагогічних наук, професор (Поліський національний університет)
- Шеремета Н. П.** – кандидат філологічних наук, доцент (Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)

ISBN: 978-617-7768-36-3

Рускуліс Лілія Методика навчання української мови у
88 схемах, таблицях, рисунках та коментарях: навч. посіб.
Миколаїв – Одеса: Видавництво ТОВ Лерадрук, 2022. 202с.

У навчальному посібнику з'ясовано проблеми методики навчання української мови як науки та навчальної дисципліни; схарактеризовано психологічні та психолінгвістичні чинники підліткового віку; обґрунтовано вибір лінгводидактичних засад у процесі навчання української мови; висвітлено питання технології сучасного уроку української мови; описано особливості навчання лінгвістичної теорії (лінгвістичні та лінгводидактичні аспекти); зацентовано увагу на мовленнєвій підготовці сучасного учня та засвоєнні стилістики, риторики, культури мови.

Посібник рекомендовано для дослідників-методистів, науковців, викладачів ЗВО, аспірантів, магістрантів, студентів, учителів української мови.

ISBN: 978-617-7768-36-3

© Рускуліс Л., 2022

© МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	6
Методика навчання української мови як наука і навчальна дисципліна. Українська мова – навчальна дисципліна в закладах освіти	6
Програми і підручники з української мови.....	17
ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	21
ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	45
Підходи до навчання мови	46
Закономірності навчання мови	55
Принципи навчання мови	60
Методи і прийоми навчання мови	65
Інформаційно-комунікаційні технології навчання ..	85
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	97
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВОЄННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ	107
Методика навчання фонетики, графіки, орфоєпії ...	107
Методика навчання лексики та фразеології	122
Методика навчання граматики	135
Методика навчання орфографії та пунктуації	157
РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ	171
СТИЛІСТИКА, КУЛЬТУРА МОВИ, РИТОРИКА .	189

ПЕРЕДМОВА

Учитель української мови – це особистість, яку характеризує сформована українськомовна стійкість, національна мовна свідомість і гідність. Сучасний учитель – інноватор, який ураховує новітні підходи, закономірності, принципи навчання, обирає ефективні методи та прийоми, активно впроваджує інформаційно-комунікаційні технології в процесі навчання, досконало вибудовує кожен урок мови. Такі характеристики визначають візію й місію вчителя української мови – підняти престиж мови, постійно працювати над словом, прагнути засвоїти його багатогранність, досконало оволодіти нормативним мовленням, виявляючи лінгвокреативність, й передати свої знання учням – майбутньому української держави. Про потреби в висококваліфікованих педагогічних кадрах наголошено в законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2010–2021 рр., Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Державній програмі «Вчитель», Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти, Державному стандарті вищої освіти.

Репрезентований навчальний посібник висвітлює важливі проблеми сучасної лінгводидактики: загальні питання методики навчання української мови, психологічні й психолінгвістичні чинники навчання мови учнів-підлітків, лінгводидактичні засади (підходи, закономірності, принципи, методи, прийоми та засоби навчання), теорію сучасного уроку мови, особливості вивчення лінгвістичної теорії; проблеми формування

комунікативних умінь учнів; особливості навчання стилістики, риторики, культури мови.

До кожної теми запропоновано схеми, таблиці та рисунки, що уможлиблює цілісне сприймання навчального матеріалу; подані коментарі глибоко висвітлюють кожне мовознавче й лінгводидактичне поняття. Коментарі супроводжуються покликаннями на джерела інформації.

Стратегія побудови освітнього процесу в ЗВО та питання оновлення сучасної освіти в Україні в напрямі стрімкого розвитку інформаційних технологій становлять собою чітку й гнучку систему, в якій органічно поєднано як традиційні, так й інноваційні форми навчання (форми навчання, до яких уключено елементи дистанційного навчання, змішане навчання, чисте дистанційне навчання). Реалії сьогодення диктують нам усе частіше використання змішаного навчання, яке визначено як поєднання різноманітних інформаційних технологій навчання за допомогою гнучкого підходу до освіти й передбачає виконання завдань в усмережжі з використанням методів, що можуть покращити результати студента й/або зекономити навчальний час.

Запропонована праця допомагатиме проведенню on-line занять, набуттю вміння правильно контролювати та оцінювати знання, навички студентів, отримані в процесі організації змішаної форми навчання (до яких уключено елементи дистанційного навчання). Обсяг усіх тем дозволяє студентам ознайомитися з основними поняттями, науковими категоріями й теоретичними концепціями курсу «Методика навчання української мови», самостійно опанувати дисципліну на належному рівні.

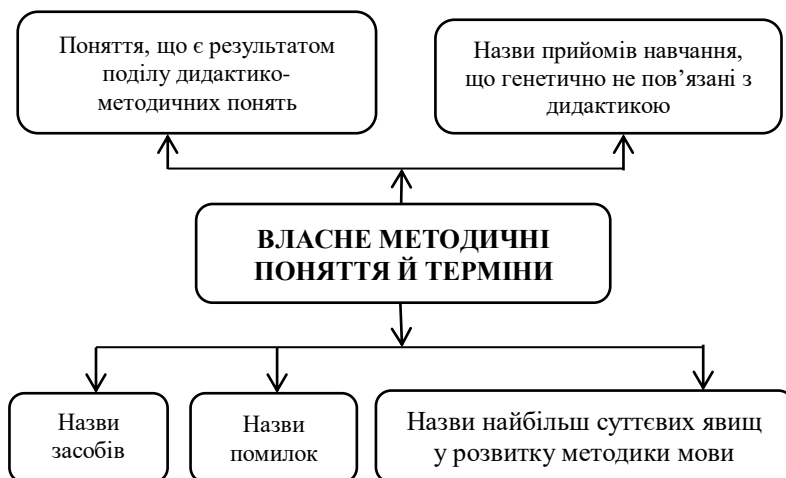
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА УКРАЇНСЬКА МОВА – НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

СТРУКТУРА МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ТЕРМІНИ

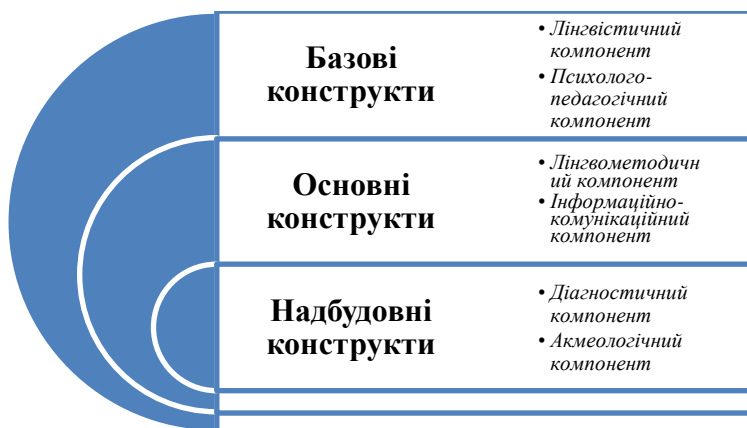
МІЖПРЕДМЕТНІ ЗВ'ЯЗКИ

ЗА КОНТАКТАМИ З ІНШИМИ ПРЕДМЕТАМИ	Генетичні (зіставні), функційні
ЗА ЗМІСТОМ	Фактичні, понятійні, теоретичні
ЗА МЕТОЮ ВИКОРИСТАННЯ	Для доповнення й поглиблення знань про мову; для порівняння споріднених чи відмінних явищ; для розширення ерудиції; введення нового
ЗА ЧАСОМ, ФОРМАМИ РЕАЛІЗАЦІЇ	На уроці (розповідь, бесіда, самостійні завдання, міжпредметні уроки); у домашній роботі (завдання міжпредметного характеру); у позакласній роботі (міжпредметні гуртки, факультативи, олімпіади, комплексні екскурсії)

ЗАГАЛЬНОМЕТОДИЧНІ ТА СПЕЦІАЛЬНО МЕТОДИЧНІ КОМПЕТЕНТНОСТІ

СТРУКТУРА ЛІНГВОМЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ

Методика навчання української мови досліджує і визначає зміст, форми організації, технологію проведення уроків, застосування методів, прийомів і засобів навчання. Це теоретична (зміст, загальні підходи, закономірності, принципи, методи і прийоми навчання, форми й засоби навчання) й практична (практичні рекомендації з навчання конкретних мовних явищ, рівнів мовної системи, формування мовних і мовленнєвих умінь і навичок) наука. *Загальна методика* – методика мови (лінгводидактика), *часткова* (конкретна) методика – (методика фонетики, орфоєпії та графіки; методика лексики та фразеології; методика граматики; методика орфографії та пунктуації). *Предмет* методики навчання мови – підготовка сучасного вчителя української мови. *Об'єкт* – процес навчання української мови. *Завдання методики навчання української мови*: розуміння соціальної ролі мови, її функцій, мовленнєвої діяльності та її компонентів у житті окремої людини й суспільства в цілому; визначення цілей, специфіки, змісту й обсягу курсу української мови в різних типах навчальних закладів, на різних етапах мовної освіти; реалізація світоглядної функції української мови, вплив на формування національно-мовної особистості; засвоєння мінімуму мовних і мовленнєвих понять, рівнів і закономірностей функціонування мови; вивчення й опис найбільш раціональних, оптимальних та ефективних методів, прийомів і засобів навчання залежно від змісту матеріалу, індивідуальних особливостей учнів, рівня їх мовної та мовленнєвої компетентності; забезпечення належного рівня культури мовлення учнів, розвитку комунікативних умінь та навичок [Беляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1987. 364 с.; Ващуленко М. С. Перспективність і наступність у навчанні української мови в початковій і середній школі. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 2. С. 15-20; Донченко Т. Методика навчання української мови як наука і предмет вивчення у педагогічних ВНЗ. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 7. С. 2-6; Дороз В. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2008. 386 с.; Костів О., Сколозра-Шенітко О. Методика викладання української мови: навч.-метод. посіб. для студ. укр. відділ. філол. ф-ту. Львів. 2018. 202 с.; Кочан І. М., Захлюпана Н. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. 306 с.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. К.: Ленвіт, 2006. 134 с.; Рускуліє Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.; Яворська С. Методика навчання української

мови: проблеми, теорія, практика. *Рідна школа*. 2004. № 2. С. 65-68].

Лінгводидактика – функційна частина методики, у якій досліджуються закономірності засвоєння мови, розв'язуються питання змісту курсу на основі лінгвістичних досліджень, вивчаються труднощі засвоєння матеріалу з мови та їх причини, визначаються принципи й методи навчання, шляхи й засоби формування комунікативної компетентності [*Словник-довідник з української лінгводидактики*: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

Методи дослідження – це шлях вивчення й опанування психолого-педагогічними процесами формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання й навчання за допомогою мови. *I група* – теоретичні охоплюють аналіз філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної, лінгводидактичної літератури, аналіз діючої програми, чинних підручників, методичних (навчально-методичних) посібників (рекомендацій); *II група* – емпіричні – анкетування, спостереження уроків української мови; метод експертної оцінки, діагностики; методичний експеримент (констатувальний та формувальний); *III група* – статистичні – кількісний та якісний аналізи отриманих даних [*Словник-довідник з української лінгводидактики*: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

Понятійно-термінологічний апарат методики навчання української мови: *I. За джерелом виникнення*: поняття й терміни, що прийшли в методику з базових наук (педагогіки, педагогічної психології); поняття і терміни, взяті методикою зі словника науки, що викладається (літературознавство, психолінгвістика, лінгвістика); власне методичні поняття і терміни (шкільний твір, диктант). *II. За ступенем конкретності чи абстрактності*: за ступенем конкретності: а) назви конкретних предметів – навчального обладнання, підручників, конкретних прийомів навчання (диктант, таблиця, шкільний підручник); б) назви явищ, що мають місце в навчально-виховному процесі (урок, програма з української мови); в) загальні поняття, що відображають не стільки явища, скільки відношення між ними (мета навчання української мови, активність у навчанні української мови).

III. Тематична класифікація: поняття, що є результатом поділу дидактико-методичних понять (урок зв'язного мовлення, урок граматики); назви методів (прийомів) навчання, генетично не пов'язаних із педагогікою (диктант, твір); назви засобів навчання (таблиця, підручник); назви помилок (пропуск, буква); назви найбільш суттєвих явищ у розвитку методики навчання мови (історичні поняття – колективний метод навчання, проєктні технології) [Львов М. Р. Словарь-справочник по методике русского языка: учеб. пособ. М.: Просвещение, 1988. 240 с.].

Лінгводидактична компетентність – володіння випускником наборами знань, умінь, навичок та досвідом оцінного ставлення до предмета, змісту та структури мовознавчої дисципліни, використання принципів, методів, прийомів, засобів та форм навчання [Остапенко Н. Теоретичні і методичні засади формування лінгводидактичної компетентності у майбутніх учителів української мови і літератури. Автореферат дисертації на здобуття ... докт. пед. наук. Київ, 2010. 37 с.]. володіння сукупністю знань, умінь, навичок і досвідом оцінного ставлення до суб'єкта, об'єкта, предмета, змісту та структури мовознавчих і лінгводидактичних дисциплін, уміння реалізовувати принципи, методи, прийоми, засоби та форми навчання, що є інтегрованою характеристикою якості особистості майбутнього філолога [Копусь О. А. Теоретико-методичні засади формування фахової лінгводидактичної компетентності майбутніх магістрів-філологів: дис...доктора пед. наук: 13.00.02. Одеса, 2013. 472 с.]; узаємозв'язані компоненти, якість особистості й готовності майбутнього вчителя до навчально-виховної діяльності в школі [Ткаченко К. Г. Теоретичні основи методичної компетентності майбутніх учителів початкових класів Modern Directions of Theoretical and Applied Researches 2013. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/conference/the-contentof-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2013>]. **Лінгвометодична компетентність** – здатність учителя продуктивно вирішувати професійні завдання в галузі мовної освіти школяра на основі системи знань з української мови та методики її викладання через усвідомлення метапредметної функції мови та її статусу як національно-культурного феномену; сформованість ціннісних орієнтацій педагога як людини з високою духовно-моральною культурою; готовність і прагнення до професійного самовдосконалення й сприйняття передового науково-методичного досвіду в галузі навчання української мови [Львуніна О. Сутність і структура лінгвометодичної

компетентності майбутнього вчителя рідної мови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 36. С. 67-79.]; здатність на високому науковому й методичному рівні, з урахуванням психологічної та виховної специфіки, застосовуючи різноманітні форми організації навчально-виховного процесу та постійно самовдосконалюючись, якісно організувати процес становлення мовно-мовленнєвої компетентності [Хижняк І. А. Складники інформаційно-комунікаційного конструкта лінгводидактичної компетентності майбутнього вчителя. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Педагогічні науки. 2012. № 11. Ч. II. С. 166-172].

Компоненти структури лінгводидактичної компетентності: базові конструкти (лінгвістичний, психолого-педагогічний); основні конструкти (лінгвометодичний та інформаційно-комунікаційний); надбудовні конструкти (діагностичний й акмеологічний).

Базові конструкти: а) лінгвістичний компонент – досконале оволодіння теоретичними основами та здобуття практичних навичок із дисциплін мовознавчого циклу, які передбачені освітньо-професійною програмою підготовки студентів за спеціальністю 014. Середня освіта (Українська мова і література); б) психолого-педагогічний компонент формується за заняттях із педагогіки, психології та методики навчання української мови і літератури.

Основні конструкти: а) лінгвометодичний формується під час вивчення методики навчання української мови і літератури та педагогіки, де має місце компаративний аналіз загальнодидактичних і специфічних (власне методичних) підходів, закономірностей, принципів, методів і прийомів навчання української мови; а також відбувається формування вмінь відповідно до вікових особливостей учнів добирати дидактичний матеріал до уроку української мови [Горошкіна О. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: Луганськ: Альма-матер, 2004. 301 с.; Захлюпана Н., Кочан І. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 250 с.; Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: навч. пос. для студ. вищ. закл. освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах:* підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Рускуліс Л.* Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок, Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с.]; б) інформаційно-комунікаційний – активне впровадження в навчальний процес інноваційних

засобів навчання, які спрощують доступ громадян до відомостей та даних, дозволяють здійснювати швидкі та ефективні кроки для вдосконалення виробництва, навчання, професійного та особистісного розвитку, зокрема розвитку системи освіти, потребують відповідного володіння необхідним рівнем компетентності у сфері інформаційно-комунікаційних технологій [Формування інформаційно-комунікаційних компетентностей у контексті євроінтеграційних процесів створення інформаційного освітнього простору: посіб. /за заг. ред. В. Ю. Бикова, О. В. Овчарук; НАПН України, Ін-т інформ. технол. і засобів навч. К.: Атіка, 2014. 212 с.]; створення інформаційно-комунікаційного комплексу вчителя української мови і літератури; розвиток навичок роботи на платформах YouTube, Facebook, Twitter, Google, Zoom, Moodle; ведення власних учительських блогів тощо. *Надбудовні конструкти*: а) діагностичний, який має на меті формування лінгвометодично-діагностувальних умінь майбутнього вчителя української мови, тобто достатньої бази знань і способів діяльності [Хижняк І., Міхно Т. Лінгвометодично-діагностувальні вміння в структурі лінгвометодичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи URL: http://pptma.dn.ua/files/2015/1/PDF_2015_1_Khyzhnyak_Mikhno.pdf.]. До діагностувальних умінь уналежнено: формулювання цілей і завдань проведення діагностики рівня знань; планування педагогічної діяльності; створення комунікативних ситуацій; адаптування існуючих методик до конкретних цілей навчання; розроблення методичних матеріалів; визначення причин і ступеня відхилення від необхідного рівня знань; опрацювання та узагальнення отриманої інформації про рівень знань; здійснення індивідуального підходу; адекватне оцінювання власної діагностичної діяльності [Хижняк І., Міхно Т. Лінгвометодично-діагностувальні вміння в структурі лінгвометодичної компетентності майбутнього вчителя початкової школи URL: http://pptma.dn.ua/files/2015/1/PDF_2015_1_Khyzhnyak_Mikhno.pdf.]; б) акмеологічний компонент – готовність студента до інновацій, проектування власної педагогічної діяльності, врахування своїх можливостей [Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: К. І. С., 2004. 112 с.]. *Складники методичної компетентності*: провадження традиційної педагогічної діяльності; проектування інноваційної педагогічної діяльності. Інноваційна діяльність повинна охоплювати: вміння проектувати

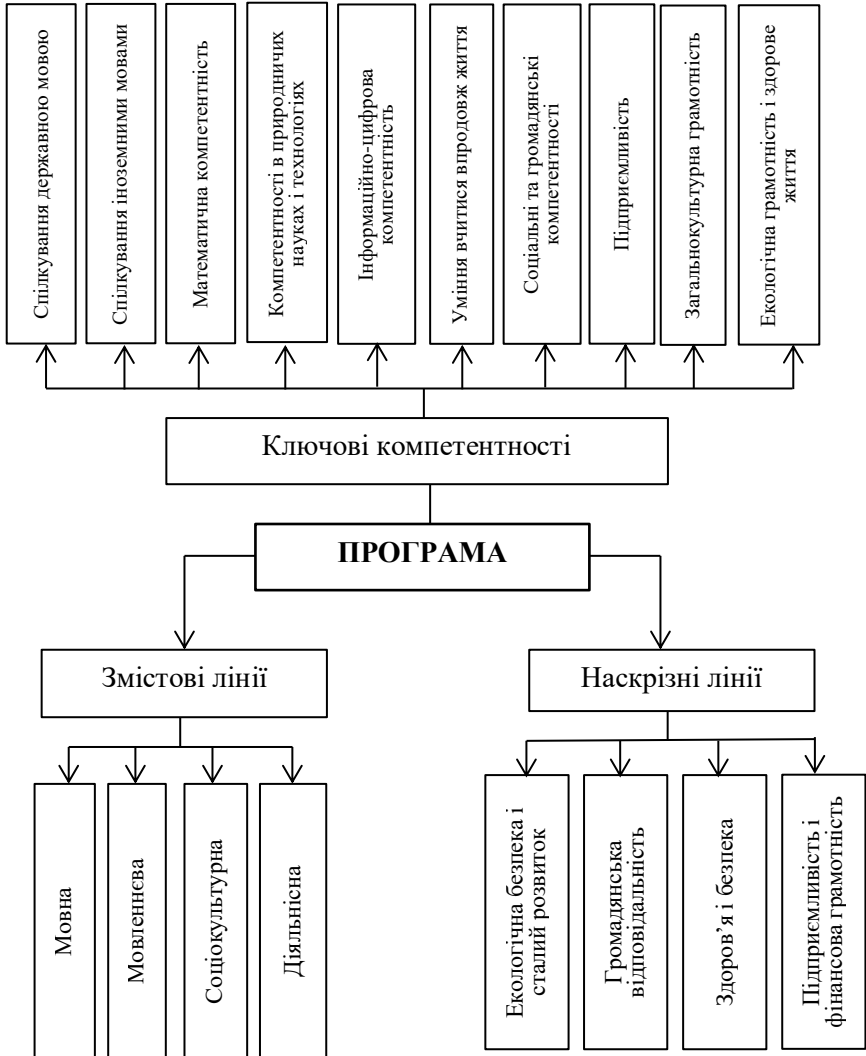
інновації у власній професійній діяльності; психолого-педагогічну характеристику класу з обов'язковим аналізом тих обставини, що не уможливають упровадження таких інновацій; адекватний вибір традиційних та інноваційних підходів, закономірностей, принципів, методів, прийомів та засобів навчання; застосування сучасних методів діагностування рівня успішності здобувачів освіти, а також створення креативного середовища навчання, що базується на двох принципах: відкритість банку інформації, доступність її для всіх учасників освітнього процесу; індивідуалізація, спрямована на розвиток самостійності, придбання дослідницьких навичок, розвиток мислення на основі співпраці [*Шерстюк Л. В.* Сутність та структура методичної компетентності майбутнього викладача-філолога. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search.>]. *Інформаційна* (засвоєння науково-методичного матеріалу); *методологічна* (схильність до розв'язання методичних проблем, усвідомлення основ психології, педагогіки й лінгводидактики); *логічна* (інтегрована здатність інтерпретувати загальні тенденції розвою лінгвістики й лінгводидактики); *особистісна* (розвиток індивідуальних здібностей, виявлення власної ініціативи); *комунікативна* (використання мови як засобу спілкування, самостійне продукування текстів різних типів, жанрів та стилів); *мотиваційна* (визначення цілей навчання, виявлення професійного інтересу, прагнення вдосконалити методи та прийоми навчання, інформаційно-комунікаційні засоби навчання); *рольова* (засвоїти ролі вчителя (наставник, друг, партнер, колега, керівник та ін.)); *аксіологічна* (використання національно маркованих текстів на основі добору дидактичного матеріалу); *соціальна* (співпраця в колективі, вибудовування суб'єкт-суб'єктних відношень між учителем та учнем); *проектна* (вміння проектувати педагогічні ситуації, бачити шляхи вирішення їх); *дискурсивна* (вміння характеризувати як власне мовлення, так і мовлення однокласників, учнів); *стратегічна* (орієнтація у виправданому використанні лінгводидактичних категорій); *діагностична* (вміння визначити рівень підготовленості учня, добирати систему вправ та завдань для вивчення української мови; складати тести та проводити тестовий контроль); *лінгвістична* (знання лінгвістичної теорії); *технологічна* (розвиток

культури та техніки усного мовлення) [Шутіна О. Сутність і структура лінгвометодичної компетентності майбутнього вчителя рідної мови. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 36. С. 67-79]. **Компоненти** лінгводидактичної готовності студента: лінгвістичний (мовний); комунікативний, мовленнєва компетентність; методична компетентність [Дороз В. Ф. Методика викладання української мови у вищій школі: навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 176 с.]

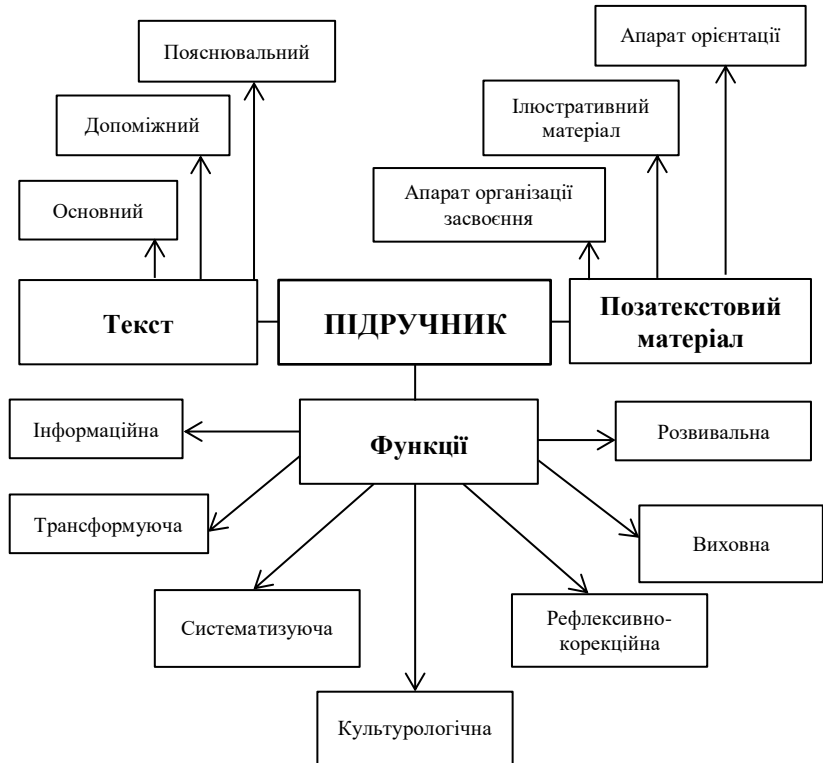
Українська мова – один із основних навчальних предметів. **Функції**: предмет вивчення в школі; засіб навчання і спілкування. **Мета базової середньої освіти** – розвиток і соціалізація особистості учнів, формування їхньої національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення й поведінки, творчих здібностей, дослідницьких і життєзабезпечувальних навичок, здатності до саморозвитку й самонавчання в умовах глобальних змін і викликів. **Мета навчання української мови** – формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатого мовної особистості. **Завдання навчання**: виховання стійкої мотивації й свідомого прагнення до вивчення української мови; формування духовного світу учнів, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів, тобто прилучення через мову до культурних надбань українського народу й людства загалом; формування у школярів компетентностей комунікативно доцільно й виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях і сферах спілкування з дотриманням норм українського етикету; ознайомлення з мовною системою й формування на цій основі базових лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних і правописних умінь і навичок; формування вмій розрізняти, аналізувати, класифікувати мовні факти, оцінювати їх із погляду нормативності, відповідності ситуації та сфери спілкування; працювати з текстом, здійснювати пошук інформації в різноманітних джерелах, використовувати її в самостійно створених висловленнях різних типів, стилів і жанрів [Українська мова 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>].

ПРОГРАМИ І ПІДРУЧНИКИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СТРУКТУРА ПІДРУЧНИКА З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Програма – документ, затверджений Міністерством освіти і науки України, в якому визначено мету й завдання курсу, обсяг і систему знань, коло умінь і навичок з української мови, що їх обов'язково повинні отримати учні в процесі навчання. **Структура:** пояснювальна записка визначає засади організації навчального процесу з української мови: мета, завдання курсу, напрямки роботи, сформовані компетентності та ін.; власне програма визначає зміст курсу й послідовність вивчення його частин. **Змістові лінії програми:** мовна містить перелік питань, обов'язкових для засвоєння теорії мови, що сприятиме формуванню системних знань про мову й на їхній основі життєво важливих умінь; мовленнєва полягає в забезпеченні цілеспрямованого формування вмій і навичок, що є базовими для предметної і ключових компетентностей; соціокультурна реалізується через теми обов'язкових та рекомендованих робіт; діяльнісна зумовлена метапредметним характером знань і доцільністю відпрацювання їх у різних видах діяльності, в процесі яких учні набувають суб'єктного досвіду, опановують різні стратегії мовленнєвої діяльності [Українська мова 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas/>].

Принципи побудови програми: *лінійний* – розташування матеріалу від мовних одиниць найнижчого рівня до вищого (відхилення: у 5 класі – курс «Відомості із синтаксису та пунктуації»); *концентричний* – орфографія та пунктуація вивчається паралельно з іншими мовними розділами [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. К.: Ленвіт, 2006. 134 с.; Рускуліє Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]

Підручник – засіб навчання, що містить систематичний виклад навчального матеріалу відповідно до освітніх стандартів і програм та є джерелом одержання знань та формування практичних умінь та навичок. **Функції:** *інформаційна* (опанування нового матеріалу); *систематизуюча* (система відомостей із предмета); *трансформуюча* (трансформація знань учнів у стійкі

вміння й навички); *виховна* (міститься в дібраних матеріалах); *розвивальна* (сприяє розвитку мислення учнів, їх творчих здібностей, мовного чуття); *культурологічна* (реалізується шляхом навчання української мови в контексті української культури та у зв'язку з пізнанням української культури в узаємодії з культурами інших народів); *рефлексивно-корекційна* (матеріал завдань, текстів для самоперевірки учнів). *Структурні компоненти*: теоретичні відомості про мову у вигляді текстів про мову та позатекстовий матеріал, апарат організації роботи (питання, завдання), ілюстративний матеріал та апарат орієнтації (зміст, заголовки, позначки) [Горошкіна О.М. Функції підручника української мови в компетентнісній парадигмі. *Studia Ukrainika Posnaniensia*. 2019. № 1. С. 93-102. *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Пентилок М. І., Окуневич Т. Г.* Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. К.: Ленвіт, 2006. 134 с.; *Пентилок М.* Традиційність чи модернізація підручника? *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: зб. статей*. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.; *Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс*: посіб. для студ. пед. універ. та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.; *Рускуліс Л.* Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]

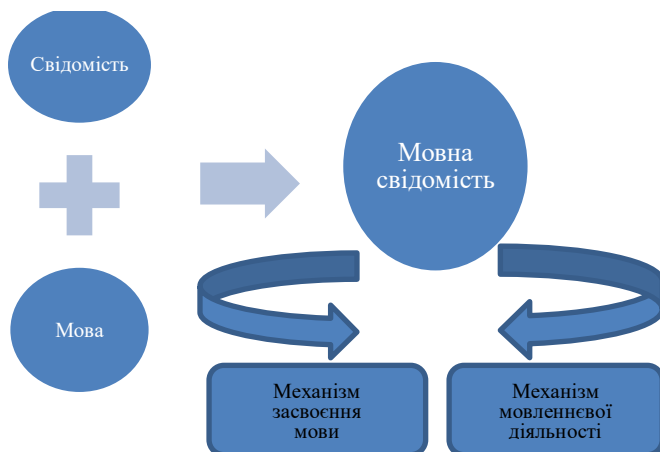
Дидактичні принципи змісту й структури підручника: *особистісно-мотиваційний* (забезпечує постійний інтерес учнів до навчання, розвиток індивідуальних пошукових здібностей, характерних для того чи того учня), *диференціації та індивідуалізації* (передбачає завдання, що сприятимуть розвитку індивідуальних смаків, уподобань учнів, а диференціація завдань повинна бути спрямована на повторення, поглиблення, корекцію умінь та навичок), *креативності, розвивального навчання* (матеріал підручника слід орієнтувати на формування мисленнєво-мовленнєвої активності учнів, що виявляється в сприйнятті, розумінні, засвоєнні мовних одиниць), *міжпредметних зв'язків* (сприяє реалізації соціокультурної змістової лінії); *комунікативності* (виявляється у співвідношенні мовної та мовленнєвої змістових ліній) [Пентилок М. Традиційність чи модернізація підручника? *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: зб. статей*. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.]

ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ

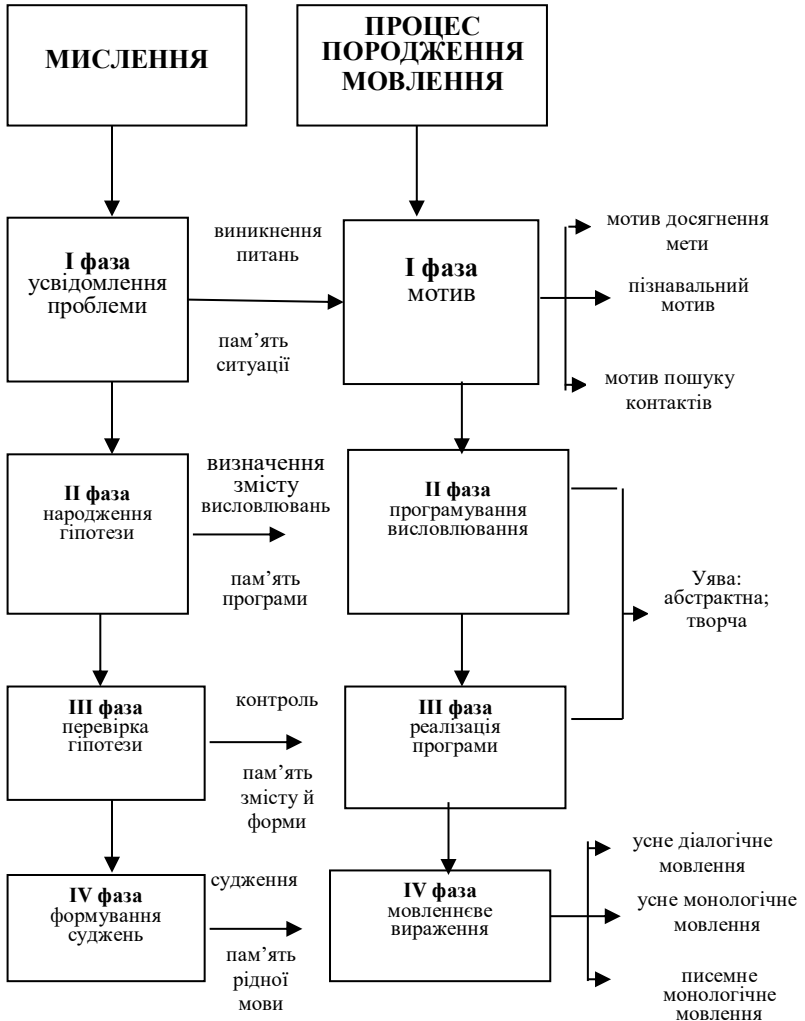
СТРУКТУРНА ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ СКЛАДНИКІВ ЗДІБНОСТЕЙ

МОВНА СВІДОМІСТЬ

УЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПРОЦЕСІВ ПІЗНАННЯ В ХОДІ ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ

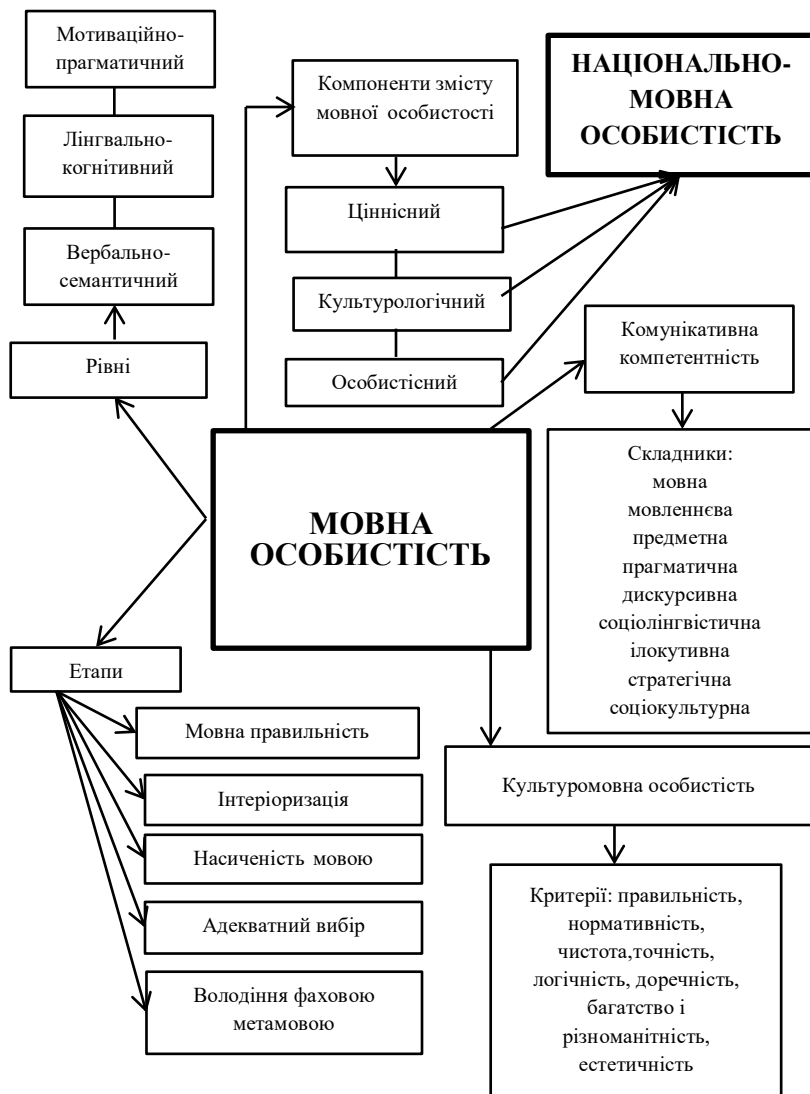
СТАДІЇ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ

МЕХАНІЗМ ПОРОДЖЕННЯ МОВЛЕННЯ

ФАЗИ	Етапи процесу породження мовлення
1 фаза Початкова	Виникнення мотиву, що спонукає до створення власного висловлювання. Він уключає визначення ситуації спілкування, умови спілкування
2 фаза Програмування	Визначення змісту висловлювання; планування розмови
3 фаза Реалізація програми	Добір лексики; конструювання речень, реплік; внутрішнє проговорювання; редагування
4 фаза Мовленнєве вираження	Відтворення підготовленого тексту мовлення; аргументація висновків

СТРУКТУРА МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Підлітковий вік охоплює період від 11-12 до 14-15 років (5-9 класи). Це перехідний вік, оскільки відбувається перехід від дитинства до юності, від незрілості до зрілості. Його сутність полягає у втраті дитячого статусу та прагненнях досягти статусу дорослості. Магістральні *соціально-психологічні особливості підлітка*: почуття дорослості, потяг до самостійності та незалежності; втрата зовнішніх авторитетів, опора на власний досвід; увага до власного внутрішнього світу; моральна нестійкість, несформованість моральних ідеалів і світоглядів; прагнення до самовдосконалення; розвиток мрійливості, відхід від реальних проблем; авантюризм, любов до пригод; негативізм; зовнішні форми особистої неповаги до оточуючих; бурхливий прояв почуттів. Підліток надає перевагу тим видам навчальної діяльності, які, як він вважає, роблять його дорослим у власних очах та в очах тих, хто для нього має особливе значення; самостійній роботі на уроці, можливості засвоювати складний навчальний матеріал. Слід зауважити, що в більшості підлітків знижується інтерес до отримання знань [Савчин М., Васilenko Л. Вікова психологія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.].

Психолого-педагогічні причини некерованості підлітків: шкільний інформаційний бум, за якого відбувається перехід від одного вчителя до декількох, вплив ЗМІ; масштабний інформаційний бум; неврахування власного простору учнів; накопичення недоліків виховання з дошкільного віку; інтенсивний фізичний розвиток; перебудова моторики, що порушує гармонію рухів; прагнення досягнути статусу дорослого; недостатній розвиток загальних здібностей; акцентуація характеру (збудливість, тривожність, демонстративність тощо); гіперопіка та ін. [Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2010. 352 с.].

Ідентичність – поняття «Я» в різноманітних його виглядах: «Я-концепція», «Я-система», «Я-досвід» [Gardner H. Frames of mind: The theory of multiple intelligences. L.: Heinemann, 1983. 178 p.]. «Я-концепція» проходить формування за етапами соціалізації й організованого виховання, а її провідна функція – утвердити в самосвідомості людини своєрідне відчуття визначеності в соціальному просторі, ідентифікуватися з

конкретним доквіллям, досягнути благодатного самоототожнення [Фурман А. В., Гуменюк О. Є. Психологія Я-концепції: навч. посіб. Львів: Новий Світ-2000, 2006. 360 с.]. До складу її входять: «образ-Я», в основі якого закріплено певні соціально-рольові позиції; емоційно-ціннісне ставлення до себе передбачає оцінку якостей, рівня самоприйняття й самоповаги; поведінковий складник має на меті самопрезентувати певні дії, породжені увявленням про себе й самоставленням [Подольяк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: підруч. 2-ге вид. К.: Каравела, 2008. 352 с.].

Здібності – нешаблонні властивості людини й рівня її інтелекту, що лежать в основі досягнення високого рівня професіоналізму. Кожна здібність людини є шляхом до успішної, продуктивної та творчої діяльності в певній галузі згідно з конкретними вимогами, а також відповідністю їй (діяльності) психічних властивостей особистості, подолання перешкод і розв'язання завдань, висунутих перед нею. Найбільш ефективно здібності проявляються на етапі створення нових матеріальних і духовних цінностей, і чим більш наполегливо особистість працює над удосконаленням і розвитком їх, тим вони досягають більш високого рівня [Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей. К.: «Знання», 1963. 80 с.]. Основу здібностей становлять задатки, будучи органічними, спадково закріпленими передумовами, які можуть усебічно розвиватися й стати підґрунтям для здатностей; включаючись у розвиток індивіда, вони самі розвиваються, тобто перетворюються й змінюються [Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2005. 713 с. (Серія «Мастера психологии»)]. Від задатків до формування здібностей проходить низка специфічних етапів, яких умовно можна зобразити у вигляді такої залежності: задатки → потяги → інтереси → нахили → впевненість в успіхові → власне здібність до діяльності [Яблонко В. Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості: навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 220 с.]. **Інтелектуальні здібності** – розумова діяльність, цілеспрямований процес переробки інформації, до якого належить розумова переробка й класифікація досвіду, знань, навичок, умінь, нових установок, інших ціннісних орієнтацій, а також обґрунтовування їх; глобальні психічні утворення, якими окреслено можливості людини адаптуватися, що визначають

інтелектуальний напрям її діяльності [Доротюк В. І. Діагностика індивідуальних відмінностей учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів: автореф. ... д-ра. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2007. 24 с.]. До них уналежнено: виявлення, формулювання й нестандартне рішення нових проблем; продукування інноваційних ідей; здатність швидко реагувати на зміни; здібність удосконалювати об'єкт; вияв інтелектуальної ініціативи й створення чогось нового [Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. К.: Кондор, 2001. 469 с.; Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2001. 628 с.]. Формування інтелектуальної зрілості має три особливості будови й функціонування: в умовах реальної професійної діяльності людини (феномен «компетентності»), у випадках надреальних неординарних інтелектуальних досягнень (феномен «талант») і в похилому віці (феномен «мудрості») [Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования. 2-е изд., перераб. и доп. СПб.: Питер, 2002. 272 с. (Серия «Мастера психологии»). *Спеціальні здібності: академічні* – здатність засвоювати й характеризувати мовне явище (теоретичний і практичний аспекти); *мовленнєво-комунікативні* – здатність усвідомити фундаментальну роль мови в житті людини; *національноцентричні* – здатність до мовної самоідентифікації носія української мови; *чуттєво-словесні* – вміння відчувати, сприймати образ слова, уявляти об'єкт, який описано, стисло, чітко та ясно висловлювати власні думки; *естетичні* – здатність саморозвиватися засобами мови; майстерно володіти словом; *регулятивно-когнітивні* – здатність пізнавати навколишній світ, спираючись на отримані лінгвістичні ЗНАННЯ [Рускуліс Л. В. Інтелектуальні здібності майбутнього вчителя української мови як результат успішної навчально-професійної діяльності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. Серія «Педагогіка та психологія»: зб. наук. праць / ред. кол. Товканець Г. В. (гол. ред.) та ін. Мукачево: МДУ, 2017. Вип. 2 (6). С. 189-193, С. 191]; *мовні здібності* – швидке встановлення асоціативних зв'язків між теоретичними знаннями та наявним мовленнєвим досвідом школярів, сприйняття мовного матеріалу в єдності форми та значення, яскраво виражена вербальна пам'ять, тонке диференціювання мовних явищ, що ґрунтується на мовному чутті, розуміння метафоричності мови й мовлення, почуття правильності мовлення, гнучкість трансформаційних процесів у мовленнєвій діяльності, свідомі й несвідомі самостійні узагальнення мовного матеріалу, засвоєння лінгвістичних

дій як засобу оперування мовним матеріалом, здатність до естетичної насолоди емоційно-образним мовленням [Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови: посіб для вчит. та студ. К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. 251 с.]. Здібності залежать від знань, умінь і навичок із рідної мови, але в той же час знання, уміння й навички залежать від здібностей до засвоєння мови, від якості навчання та індивідуальних психологічних особливостей учнів [Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови: посіб для вчит. та студ. К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. 251 с.].

Креативність – рівень творчої обдарованості, здібності до творчості, які проявляються в мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності й становлять відносно стійку характеристику особистості [Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)].

Лінгвокреативність – феномен мовленнєвого спілкування, який провокує мовця на відкриття нових смислових зв'язків у відомому, передбачає яскраво виражену мовленнєву активність й ініціативність, здібність до імпровізації [Горіна Ж. Лінгвокреативність у мовленнєвій репрезентації елітарної мовної особистості. Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2011. № 15 (226). С. 94-102].

Інтелект – система пізнавальних здібностей індивіда, яка виявляється в здатності швидко й легко набувати нові знання й уміння, долати несподівані перешкоди, знаходити вихід із нестандартних ситуацій, глибоко розуміти те, що відбувається навколо, в умінні адаптуватися до складного та мінливого середовища [Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)]. Підструктурами загального інтелекту є «вербальний інтелект» і «невербальний інтелект», що становлять ядро структури інтелекту, в якому між функційними зв'язками перебуває практичне мислення [Ананьєв Б. Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека. Психология личности. Хрестоматия в 2 т. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. 544 с.]. **Вербальний рівень інтелекту** – здатність аналізувати, порівнювати й узагальнювати вербальні завдання на основі знань мовних категорій, розвиток словесно-логічного мислення, тобто використання мови для оформлення власних думок і логічного висловлювання їх. Постійне вдосконалення лінгвістичної теорії, культуромовних вимог до власного слова, праця над

оволодінням мовними засобами дає змогу на належному рівні оцінити отриману мовну інформацію, проаналізувати й осягнути її. Розвиток цього виду інтелекту передбачає роботу зі схемами, таблицями, зображеннями й іншими видами наочності [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., с. 123]. Інтелектуальний розвиток підлітка охоплює ефективне використання таких механізмів опрацювання інформації: збереження її в пам'яті, перенесення в іншу ситуацію; формування більш складних стратегій для різних типів розв'язування мислительних завдань; більш ефективні способи отримання інформації; розвиток виконавських функцій [Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.]

Мотив – причина, що спонукає до діяльності, спрямованої на задоволення певних потреб [Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)]; змістові класи дій, що існують у формі стійких і відповідно постійних ціннісних диспозицій, не мають вирішальної ролі в підтримуванні функціонування організму, розвиваються лише в процесі онтогенезу, залежать від соціалізації й, відповідно, від соціальних норм того середовища, в якому виховують дитину [Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. В 2 т. пер. с нем. / под ред. Б. М. Величковского. М.: Педагогика, 1986. Т. 1. 408 с.], породжені метою діяльності, що усвідомлена людиною; залучені до процесу діяльності, зосереджують реакцію на обставини, в яких перебуває особистість, регулюють певні дії, відображають рушійні сили її вчинків [Становських З. Л. Мотиваційно-сміслові детермінанти саморегуляції професійної діяльності педагогів: метод. посіб. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 168 с.]. Процес формування мотивації – створення умов для появи внутрішніх спонукань до навчання, усвідомлення їх самими учнями й подальший розвиток мотиваційної сфери [Шелехова Г. Проблема мотивації навчальної діяльності старшокласників на уроках української мови. Українська мова і література в школі. 2011. № 3. С. 2-5]. Внутрішні мотиви пов'язані зі змістом навчальної діяльності, а в їх основі – потреба в спілкуванні. До них уналежнено: суспільне значення здобуття освіти, постійне прагнення до отримання нових знань (рівень здатності оволодіння компетентностями). Зовнішня мотивація зумовлена чинниками, які не мають

безпосереднього зв'язку з професійною діяльністю (мотиви соціального престижу, потреба у владі тощо), однак так чи так спонукають індивіда до неї [Вербицкий А. А., Бахшаева Н. А. Психология мотивации студентов: учеб. пособ. для вузов. 2-е изд., стер. М.: Издательство Юрайт, 2016. 178 с.; Мильман В. Э. Внутренняя и внешняя мотивация учебной деятельности. *Вопросы психологии*. 1987. № 5. С. 129-138.; Педагогічна майстерність: підруч. / за ред. І. А. Зязюна. К.: Вища школа, 1997. 349 с.; Слєпкань З. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: навч. посіб. К.: Вища школа, 2005. 239 с.; Шехавцова С. О. Структура педагогічної діяльності в професійній підготовці студентів університету. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_34_65].

Зовнішні й внутрішні мотиви діють одночасно. Однак, коли зовнішня мотивація переважає над внутрішньою зміст усієї педагогічної діяльності може бути втрачено [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с.]. Ядром мотиваційної сфери є рівень навчальної мотивації – спонукання, що визначають особистість, яка навчається, спрямованість її, виховану протягом життя сім'єю і школою [Божович Л. И. Проблемы формирования личности: избранные психологические труды / под ред. Д. И. Фельдштейна. Москва; Воронеж: Ин-т практической психологии, 1995. 209 с.]. Мотивація – не лише стимулятор навчання, а й результат сприйняття школярами ефективності власного отримання знань [Стоун Э. Психопедагогика. Психологическая теория и практика обучения; пер. с англ./ под ред. Н. Тальзина. М.: Педагогика, 1984. 472 с.]. Для мотиваційної сфери й поведінки підлітка характерними є два прагнення: до індивідуалізації й до підпорядкування інтересам групи ровесників, наслідування, спільного підкорення моді [Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.]. У підлітків виникають нові мотиви учіння, пов'язані з усвідомленням життєвої перспективи, професійного вибору та намірів. Знання займають особливе місце в розвитку учня, стаючи цінністю, яка забезпечує розширення власної свідомості й ґрунтованість підлітка, уможливує завоювання авторитету серед однокласників. Самі ж знання приносять підліткові задоволення й розвивають його мислення [Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. К.: Кондор, 2011. 469 с.].

Мотив спілкування – вміння налагоджувати взаємостосунки з людьми, співпереживати словом і ним же допомагати, підтримувати, постійно обмінюватися досвідом, установлювати ділові контакти, оцінювати все,

що відбувається навкруги [Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб: Питер, 2000. 512 с. (Серия «Мастера психологии»)].

Мотиватори – фактори, що спрямовують навчальну діяльність і викликають потребу здобувати освіту: мотиватори, що порушують ставлення до життя; мотиватори, що порушують ставлення до людей; мотиватори, що порушують ставлення до себе [Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. СПб: Питер, 2000. 512 с. (Серия «Мастера психологии»)].

Свідомість – найвищий рівень психічного відображення навколишньої дійсності, що розвинувся в людини як суспільної істоти внаслідок оволодіння мовою й спільною діяльністю з іншими людьми [Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)]; суб'єктивний внутрішній світ людини, продукт пізнання, переживань, вольових намагань та соціального спілкування людей [Яблонко В. Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2008. 220 с.]; модератор психіки, організатор і регулятор поведінки й діяльності, ініціатор створення людиною нових функційних органів (властивостей – способів діяльності) [Зинченко В. П. Вклад М. М. Бахтина в психологію свідомості. *Вопросы психологии*. 2013. № 3. С. 3-21].

Самосвідомість – феномен організації психічних змістів індивіда в результаті його соціалізації; те, що названо Я-образом, а більш точно – Я-концепцією, оскільки образ тільки тоді стає Я-образом (усвідомленим), коли його проговорено, тобто виражено у вигляді певної знакової системи [Настин И. Психолінгвістика. М.: Московский психолого-педагогический институт, 2007. 180 с.]; здатність особистості усвідомити себе й власне «Я», осмислити потреби, інтереси, мотиви й роль (позитивну чи негативну) в суспільстві, накреслити шляхи до самовдосконалення й самовиховання [Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. К.: Кондор, 2001. 628 с.]. *Підлітковий вік* є сенситивним для розвитку самосвідомості. У школярів виникає інтерес до себе, якостей власної особистості, потреба оцінити, порівняти себе з іншими, розібратися в почуттях, переживаннях, можливостях. З'являється прагнення до самовиховання. Невеликий життєвий досвід, несформований життєвий світогляд породжують суперечності між потребою в самовихованні й невмінням реалізувати її. Самосвідомість підлітка все більше починає

зумовлювати процес керування власною поведінкою. Становлення Я-образу підлітка пов'язане з формуванням образу іншого (ровесника), що має специфічні прояви: когнітивно прості підлітки ідентифікують себе з широким колом однолітків, акцентуючи подібності між собою та всіма іншими; когнітивно складні уподібнюють себе лише з окремими ровесниками, одночасно підкреслюючи відмінність між ними [Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.]. Основна детермінанта самосвідомості – прагнення до самопізнання, зміст якого виявляється в індивідуалізації, групуванні та наслідуванні [Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія: навч. посіб. Суми: Університетська книга, 2010. 352 с.]. У розвитку самосвідомості в підлітка починає формуватися позиція дорослої людини, що демонструє його входження в нові стосунки з навколишнім світом, зі світом їхніх цінностей, що складають стрижень його свідомості, існують як цілі й мотиви поведінки та діяльності, як вимоги до себе й інших [Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. К.: Кондор, 2011. 469 с.].

Мовна свідомість – механізм засвоєння мови й механізм мовленнєвої діяльності в соціокультурно-мовленнєвому контексті (чуття мови, любов і повага до неї), що забезпечує процеси сприйняття, розуміння й породження мовлення [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 139]. В. фон Гумбольдт: мова є органом, який формує думку, розумова діяльність є духовною, глибоко внутрішньою, що протікає безслідно, матеріалізуючись у мовленні. А отже, інтелектуальна діяльність і мова – нерозривне ціле. Слова є реальними продуктами мовлення, а мовленнєва діяльність перебуває в органічному зв'язку з мисленнєвою. [Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / общ. ред. Г. В. Рамншвили; послесл. А. В. Гульги и В. А. Звегинцева. М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. 400 с.]. О. Лурія: слово є клітинкою свідомості [Лурія А. Р. Язык и сознание / под ред. Е. Д. Хомской. М.: Изд-во Московского университета, 1979. 320 с.]. С. Рубінштейн: свідомість і мова – єдині; саме завдяки мовленню індивідуальна свідомість кожної людини, не обмежуючись особистим досвідом, збагачена результатами суспільного досвіду; спостереження й знання всіх людей стають чи можуть стати, дякуючи мовленню, надбанням кожного

[*Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2005. 713 с. (Серия «Мастера психологии»)]. *П. Селігей*: мовна свідомість – форма свідомості, що обіймає знання, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності [*Селігей П. О.* Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 118 с.]. *О. Трифонова*: розкриваючи зміст мовної свідомості особистості, обов'язково слід урахувувати особливості мовленнєвої поведінки індивідуума, що визначається комунікативною ситуацією, його мовним і культурним статусом, соціальною приналежністю, статтю, віком, психологічним типом, світоглядом, особливостями біографії та іншими константами й мінливими параметрами особистості [*Трифонова О. С.* Формування мовленнєвої особистості дітей старшого дошкільного віку: монографія. Одеса: Вид-во ТОВ «Лерадрук», 2012. 467 с.].

Мовлення – процес добору й використання засобів мови для спілкування з іншими членами певного мовного колективу [*Ганич Д. І., Олійник І. С.* Словник лінгвістичних термінів К.: Вища школа, 1985. 360 с.]. У підлітковому віці розвивається писемне й усне (монологічне, діалогічне) мовлення. Розширюється словниковий запас школярів, удосконалюються навички оперування словом; проявляється явище «власна мова підлітків», словесний максималізм [*Савчин М., Василенко Л.* Вікова психологія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.]. Підліток здатний варіювати власну мову, залежну від стилю мовлення й особистості співрозмовника. Засвоєння мови, її значень та смислів індивідуалізує його самосвідомість. У підліткових об'єднаннях, що часто є неформальними, формується сленг; з'являються нецензурні слова, як спосіб подолати соціальні заборони на вживання їх [*Павелків Р. В.* Вікова психологія: підруч. К.: Кондор, 2011. 469 с.]. Мовлення супроводжується площадними жестами та позами. Підлітки мало цікавляться змістом невербальних засобів, які вони використовують [*Павелків Р. В.* Вікова психологія: підруч. К.: Кондор, 2011. 469 с.].

Сприймання – цілісне відображення у свідомості людини предметів і явищ об'єктивної дійсності за їх безпосереднього впливу на рецепторні поверхні органів чуття [*Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)*]. *Стрижневі ознаки сприймання*: вибірковий характер (з усього потоку

інформації лише певна частина її становить об'єкт сприймання, який відбивається осмислено, а решта – фон, який є нечітким і розмитим) й апперцепція (в її основі – досвід, отримані знання, настрої та установки) [Яблонко В. Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2008. 220 с.].

Мислення – психічний процес відображення об'єктивної реальності, що складає найвищий ступінь людського пізнання, переходячи межі безпосередньо-чуттєвого пізнання й даючи змогу людині отримувати знання про такі якості, процеси, зв'язки та відношення дійсності, що не можуть бути сприйнятими її органами чуття [Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2-х т. М.: Педагогика, 1983. Т. II. 320 с.]. *Основне завдання його* – виявлення суттєвих, необхідних зв'язків, ґрунтом яких є реальні залежності, відокремлення їх від випадкових збігів за суміжністю в тій чи тій конкретній ситуації [Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2005. 713 с. (Серия «Мастера психологии»)]. *Індивідуальні риси мислення*: самостійність (визначати завдання й вирішувати їх без допомоги інших); критичність (висловлювати власну точку зору, доводити чи спростовувати твердження, знаходити позитивні й негативні площини); гнучкість (змінювати власну діяльність відповідно до ситуації, що склалася, враховуючи власний досвід); глибина (бачити й проникати в суть проблеми, всебічний аналіз її); широта (охоплення широкого кола питань у теоретичному й практичному аспектах); послідовність (дотримання логіки виконання поставлених завдань, обґрунтування й доведення їх); швидкість (мобільність в обмірковуванні й розв'язанні) [Дубравська Д. М. Основы психологии: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 280 с.; Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколенко; упор. В. В. Андрієвська, Г. О. Балд, О. Т. Губко, О. В. Проскура. К.: Рад. школа, 1989. 608 с.; Максименко С. Д., Євтух М. Б., Цехмістер Я. В., Лазуренко О. О. Психологія та педагогіка: підруч. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 584 с.]. Магістральним для того, щоб навчитися мислити, є розвиток таких видів розумової діяльності: згадування, відтворення, обґрунтування, співвідношення, рефлексія [Крайг Г. Психология развития. М.: Питер, 2000. 992 с.]. Домінантним у розвитку мислення підлітка є первинне оволодіння процесом утворення понять; учень переходить до нової та вищої форми інтелектуальної діяльності – мислення

поняттями. Такий процес репрезентує якісно нові зміни у сфері змісту й форм мислення [Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. К.: Кондор, 2011. 469 с.].

Теоретичне мислення вирізняється тим, що суб'єкт, який мислить, за допомогою особливих процедур (самостійне перенесення раніше засвоєних знань і вмій у нову ситуацію; бачення нової проблеми у відомій ситуації й нової функції об'єкта, усвідомлення структури об'єкта, пошук альтернативи рішення чи способу рішення, комбінування раніше відомих способів розв'язання проблемних завдань) самостійно досягає нових для себе результатів у процесі пошуку [Лернер И. Я. Развитие мышления школьников в процессе обучения истории: пособ. для учителей. М.: Просвещение, 1982. 191 с.]. В основі теоретичного мислення – використання мови, яка є його основним знаряддям, складаючись із теоретичного аналізу, змістової рефлексії й планування [Психологія: підруч. / за ред. Ю. Л. Трофімова. 3-тє вид., стереотип. К.: Либідь, 2001. 560 с.]. Теоретичне мислення набуває суттєвого значення в підлітковому віці, оскільки забезпечує здатність встановлювати максимальну кількість смислових зв'язків у навколишньому світі [Павелків Р. В. Вікова психологія: підруч. К.: Кондор, 2011. 469 с.].

Практичне мислення (практичний інтелект) здійснюється за допомогою використання результатів теоретичного мислення й реалізується під час практичної діяльності й безпосередньо спрямоване на розв'язання практичних завдань [Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2005. 713 с. (Серия «Мастера психологии»)]. Його мета – планування специфічної практичної діяльності, визначення її мети й шляхів упровадження; виконання різноманітних вправ на основі отриманих теоретичних знань, розігрування рольових ігор і ситуативних завдань, складання схем, таблиць тощо [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 142].

Наочно-дійове мислення спирається на безпосереднє сприйняття предметів у процесі дій із ними та є найбільш генетично раннім етапом мислення в онтогенезі. Воно зберігається й розвивається на всіх вікових етапах [Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)].

Наочно-образне мислення ґрунтується на моделюванні й розв'язуванні мисленнєвих завдань у формі уявлень. Наочні елементи входять у мисленнєвий процес: а) у вигляді образних уявлень про речі та їхні властивості; б) у вигляді схем; в) у вигляді слів, якими оперує понятійне мислення, оскільки воно завжди є мисленням словесним. Кожен образ, що ми сприймаємо чи уявляємо, зазвичай фігурує у зв'язку з певними значеннями, що виражені в СЛОВІ [Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб.: Питер, 2005. 713 с. (Серия «Мастера психологии»)]. Наочно-образне мислення розширює пізнавальні можливості особистості, з великою точністю й узагальненістю дає змогу сприйняти й відтворити навколишній світ за допомогою слова, креативно підійти до розв'язання поставлених завдань. За допомогою мовних знаків індивід науково може зрозуміти світ, проаналізувати й передбачити хід подій, осягнути закони об'єктивної дійсності. Саме за посередництвом мови людство висловлює й закріплює продукт мислення [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 143].

Словесно-логічне мислення (абстрактне) здійснюється за допомогою понять, що не мають безпосередньо-чуттєвого підґрунтя, яке характерне для сприймання й уявлення. Основним носієм змісту інформації є наукові поняття, оскільки властивість мислення – подолати кордони безпосередньо-чуттєвого пізнання [Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения: в 2-х т. М.: Педагогика, 1983. Т. II. 320 с.]. Для підліткового віку характерне абстрактне мислення – мислення на рівні формальних операцій. Підлітки здатні відкривати закономірності й систематично досліджувати чинники, що зумовлюють певну подію; аналізують завдання зі з'ясування можливих відношень у наявних даних; оперують гіпотезами в процесі розв'язання мислительних операцій. Учні використовують поняття, які забезпечують усвідомлення особливостей перебігу думки в процесі власної пізнавальної активності [Савчин М., Василенко Л. Вихова психологія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.].

Творче (продуктивне) мислення – це принципово чи суб'єктивно новий або вдосконалений образ певного аспекту дійсності [Психологічна енциклопедія / автор-упоряд. О. М. Степанов.

К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)]. *Ознаки творчого характеру мислення в підлітковому віці*: оригінальність думки, вибудовування незвичайних відповідей; велика кількість думок, що виникають за певну одиницю часу; сприйнятливості до людей; доцільне, а не випадкове здійснення розумових дій; здатність виявляти нові функції об'єкта; гнучкість розмірковування; здатність самостійно відкривати нові знання [Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.]

Пам'ять – форма психічного відображення дійсності, що полягає в закріпленні, збереженні й відтворенні людиною свого досвіду [Психологія навчання / за ред. Б. Баєва. К.: Рад. школа, 1972. 135 с.]. Індивідуальні особливості пам'яті: швидкість (кількість повторень, необхідних для запам'ятовування матеріалу); точність (відповідність відтворення тому, що запам'ятовувалося, й кількість зроблених помилок); готовність до відтворення (швидкість і легкість у потрібний момент пригадати необхідні відомості); обсяг (кількість фактів, предметів і явищ, що людина здатна запам'ятати за певний час); упевненість під час відтворення (залежить від рівня знань, ерудиції й розвитку мислення, особистих домагань, диспозиції, навіювання, особливостей характеру і якостей волі особистості) [Дубравська Д. М. Основи психології: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 280 с.; Максименко С. Д., Євтух М. Б., Цехмістер Я. В., Лазуренко О. О. Психологія та педагогіка: підруч. К.: Видавничий Дім «Слово», 2012. 584 с.]. *Способи запам'ятовування*: механічний – багаторазове повторення навчального матеріалу (найменш ефективний); логічний – усвідомлення смислового зв'язку між елементами матеріалу, що перебудований відповідно до смислових відношень й має на меті: усвідомлення того, для чого потрібно запам'ятати матеріал; розуміння смислу того, що треба запам'ятати; мнемотехнічний – матеріал переведено в іншу знакову систему, в інші образи, які людині легше зберегти в пам'яті. Основними мнемотехнічними прийоми є установа смислових, асоціативних, структурних зв'язків (алфавітний порядок; ритмізація; римуння між собою окремих слів, або навіть складання вірша) [Абрамович С. Д., Чікарьова М. Ю. Риторика: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 240 с.; Бласова О. І., Марушкевич А. А. Основи психології та педагогіки: підруч. 2-ге вид., переробл. К.: Знання, 2011. 333 с. (Вища освіта ХХІ століття); Рускуліс Л. В., Зайцева Т. А. Українська мова (за професійним спрямуванням): навч. посіб. Миколаїв:

Ліон, 2014. 306 с.]. Змістом словесно-логічної (вербальної) пам'яті є думки, поняття, судження, умовиводи, що відображають предмети і явища в їхніх загальних властивостях, істотних зв'язках і відношеннях [*Психологічна енциклопедія* / автор-упоряд. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)]. Цей вид пам'яті формується на основі образної та є необхідною умовою узагальненого, систематизованого опанування знаннями в процесі навчання, а також будь-якої діяльності, що вимагає теоретичного аналізу, синтезу й абстрагування [*Бочарова С. П.* Психология и память. Теория и практика для обучения и работы. Х.: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. 384 с.]. *Емоційна пам'ять* – процес запам'ятовування предметів, які викликають певні емоції [*Психологічна енциклопедія* / автор-упоряд. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)], що сприяє формуванню *мовно-естетичної компетентності* як здатності сприймати прекрасне засобами мови, добираючи дидактичний матеріал, будуючи власні висловлювання, насичені різноманітними мовними засобами; виховуючи культуromовну особистість [*Рускуліс Л.* Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 149]. У підлітковому віці відбувається процес перебудови пам'яті, зокрема активно розвивається логічна пам'ять. Як реакція – уповільнення розвитку механічної пам'яті. Збільшення кількості предметів, що потрібно засвоїти школяреві, збільшує й обсяг інформації, яку слід запам'ятати механічно. Ці процеси відбуваються разом із розвитком довільної опосередкованої пам'яті [*Савчин М., Василенко Л.* Вікова психологія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.]. Характерним є перебудовування смислової пам'яті: вона набуває опосередкованого, логічного характеру з обов'язковим включенням мислення [*Павелків Р. В.* Вікова психологія: підруч. К.: Кондор, 2011. 469 с.].

Увага – процес, виділений із кола первинних людських сприйнятів, які виникли на основі установок, стимульованих умовами актуальних ситуацій поведінки [*Мясищев В. Н.* Понятие личности в аспектах нормы и патологии: в 2 т. *Психология личности.* Хрестоматия. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2000. Т. 2. 544 с.]. *Якості уваги* – концентрація, стійкість, обсяг, розподіл, переключення. *Види уваги:* мимовільна, довільна й післядовільна [*Психологічна енциклопедія* / автор-упоряд. О. М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с. (Енциклопедія ерудита)]. У 12-14 років в учнів

зростає обсяг уваги; підлітки здатні змусити себе бути уважними; можуть регулювати зовнішнє вираження уваги (вдавати з себе уважних) [Павелкіє Р. В. Вікова психологія: підруч. К.: Кондор, 2011. 469 с.; Савчин М., Василенко Л. Вікова психологія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2017. 368 с.].

Мовна особистість – ідея, яка демонструє досвід її аналізу й опису, пронизуючи всі аспекти вивчення мови, ламаючи межі між науками, що вивчають людину, яку поза мовою не можна осягнути [Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. М.: Наука, 1987. 264 с.]; високорозвинена особистість, носій як національно-мовленнєвої, так і загальнолюдської культури, який володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння й навички [Пентилюк М. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2014. Ч. 2. С. 290-297]; індивід, який володіє сукупністю здатностей і характеристик, що зумовлюють створення й сприймання ним текстів, які вирізняються рівнем структуромовної складності та глибиною й точністю відображення дійсності [Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с.]; особистість, яка знає особливості мовної системи, володіє арсеналом лінгвістичних одиниць, вміло реалізує їх, ефективно здійснює продуктивну й репродуктивну мовленнєву діяльність; має ефективний соціальний та індивідуальний комунікативний вияв у процесі спілкування; осмислено розвиває власний мовний дар та здібності й має почуття мовної самосвідомості [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.]; освічена особистість, яка має ґрунтовні мовні знання, досконало володіє нормативним мовленням, виявляючи лінгвокреативність, глибоко поважає українську мову й має переконливо сформовану українськомовну стійкість, національну мовну свідомість і ГІДНІСТЬ [Рускуліє Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 153-154]. *Компоненти мовної особистості*: 1) ціннісний – компонент змісту виховання, тобто система цінностей, чи життєвого змісту. Мова забезпечує першопочатковий і

глибинний погляд на світ, створює той мовний образ світу й ієрархію духовних уявлень, які лежать в основі формування національного характеру та реалізуються в процесі спілкування; 2) культурологічний, тобто рівень засвоєння культури, як ефективного засобу підвищення інтересу до мови. Залучення фактів культури мови, яка вивчається, пов'язані з правилами мовленнєвої й немовленнєвої поведінки, що сприяє формуванню навичок адекватного використання й ефективного впливу на партнера з комунікації; 3) особистісний – індивідуальне, глибинне, що є в кожній людині [Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.]. *Об'єктивні та суб'єктивні чинники*, що впливають на розвиток мовної особистості: об'єктивні чинники: стан самої мови, унормованість, кодифікація, рівень розвитку, досконалість підсистем, стилістична диференціація, мовна картина світу кожного окремого її носія; сприятлива для розвитку суспільно-політична ситуація; звичаї та традиції розвитку мови; традиції використання мови; функціонування мови в усіх сферах життя суспільства; суб'єктивні чинники: здатність мовця здобувати якісну освіту; внутрішня готовність мовця до вивчення мови та вдосконалення культури мовлення; моральна потреба мовотворчо вдосконалюватися; усвідомлення мовних обов'язків громадянина, належне виконання їх; високий рівень культури мовлення [Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ: монографія. Х.: ХНАМГ, 2010. 320 с.]. *Рівні володіння мовою* в теоретико-гносеологічній моделі структури мовної особистості: нульовий – вербально-семантичний, або внутрішній лексикон особистості, що визначає рівень володіння природною мовою на основі знань системи мови й представлений у мовній свідомості у вигляді мікросистем; перший, або лінгвально-когнітивний, репрезентований лексиконом особистості, одиницями якого є поняття, слова-символи, образи, уривки фраз, що вибудовують мовну картину світу мовця; мотиваційно-прагматичний, або рівень діяльнісно-комунікативних потреб, що визначено словниковим запасом особистості, її пізнавальною діяльністю й інтелектуальною сферою, інтересами, мотивами [Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность.

М.: Наука, 1987. 264 с.], *Етапи становлення й розвитку мовної особистості*: 1) етап мовної правильності – здобуття основ мовної освіти, усвідомлене вивчення всіх рівнів мови в шкільному віці; 2) етап інтеріоризації, що припадає на старший шкільний вік і передбачає реалізацію отриманих знань висловлюватися відповідно до власного внутрішнього стану, виявляти й творити себе за допомогою мови, володіти усним і писемним мовленням; 3) етап насиченості мовою, що характеризує становлення ідеалу культуромовної особистості, однак, на жаль, цього рівня в школі досягає лише невелика кількість учнів; 4) етап адекватного вибору передбачає демонстрування вмінь точно й досконало володіти словом, функційними типами мовлення, стилями сучасної української літературної мови в кожній мовній ситуації з точною мовною реакцією. Це етап комунікативної досконалості, що досягається в мовній освіті вищої школи; 5) етап володіння фаховою метамовою (мовними формулами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення, терміносистемами) й рівень мовного іміджу соціальних ролей [Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі: навч. посіб. для студ.-філол. освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. 607 с.]

Національно-мовна особистість – це носій національного способу мислення, національної свідомості та самосвідомості, національного характеру й менталітету, національно-культурної мотивації, оскільки мовна особистість існує в культурі, відображений у мові, формах суспільної свідомості, поведінкових стереотипах і нормах, предметах матеріальної культури [Загороднова В. Ф. Навчання і виховання національно свідомої особистості з аксіологічних позицій. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Педагогічні науки. 2014. Вип. 1. С. 128-135]; базовий національно-культурний прототип носія конкретної мови, етносемантична особистість, яка має певну специфіку світогляду, мовленнєву поведінку [Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы. *Филологические науки*. 2001. № 1. С. 64-72]; її становлення й формування ґрунтується на оволодінні лінгвістичними знаннями, завдяки осягненню засобів рідної мови й високим рівнем комунікативних умінь і навичок [Пентилюк М. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки. *Збірник наукових праць Уманського державного*

педагогічного університету. 2014. Ч. 2. С. 290-297]. Визначення національно-мовної особистості базується на трьох її параметрах: мотиваційний (визначається комунікативним наміром, потребами до спілкування та обміну думками), когнітивний (формування національно-мовної та наукової картини світу, що дозволяє моделювання уроку української мови) та функційний (укладає поняття лінгвокреативності, визначає здатність оволодіти як вербальними, так і невербальними засобами мови, дотримання норм мовленнєвого етикету) [Нікіміна А. Характеристика національно-мовної особистості вчителя-словесника. Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет». Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія». Вип. 2 (17). Красноармійськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2015. С. 91-97]. Забезпечити розвиток національно-мовної особистості можна шляхом поєднання лінгвістичного й національно-культурного аспектів. А для заохочення молоді користуватися українською мовою, слід враховувати мотивацію, потреби, які спонукають до використання мови; рівень національної свідомості; формування національних інтересів та світоглядних орієнтацій [Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навч.-метод. посіб. К.: Генеза, 2005. 180 с.], Напрями формування національно-мовної особистості: посилення мотивації власного національно-мовного вдосконалення; занурення в дискурс української культурної спадщини; вдосконалення навичок аналізу текстів – прецедентних феноменів [Нікіміна А. Характеристика національно-мовної особистості вчителя-словесника. Наукові праці Вищого навчального закладу «Донецький національний технічний університет». Серія: «Педагогіка, психологія і соціологія». Вип. 2 (17). Красноармійськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2015. С. 91-97].

Комунікативна компетентність – здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]; ефективне отримання й передавання інформації; досягнення поставленої мети, переконаючи й спонукаючи співрозмовника до дії, отримуючи додаткову інформацію; здійснення позитивної самопрезентації; орієнтованість особистості в різних ситуаціях спілкування, що ґрунтується на знаннях і чуттєвому досвіді; здатність ефективно взаємодіяти з оточуючими людьми завдяки розумінню себе та інших в умовах постійної зміни

психічних станів, міжособистісних стосунків, соціальної й виробничої ситуації [Обозов М. М. Психологія міжособистісних відносин. К.: Либідь, 1990. 191 с.]; здатність до ефективного спілкування, рівень навичок взаємодії з людьми, що дозволяє індивіду в межах своїх здібностей та соціального статусу успішно функціонувати в певному суспільстві [Барановська Л. В. Комунікативна компетентність викладача вузу. *Творча особистість учителя: проблеми теорії практики*: зб. наук. пр. / ред. кол. Н. В. Гузі та ін. К.: НПУ, 1999. С. 146-149]; здатність глибокого оволодіння комплексом лінгвістичних знань, вироблення відповідних умінь і навичок та використання їх протягом усього життя; виявлення лінгвокреативності, яка демонструватиме мовленнєву активність і вміння налагоджувати стосунки [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 159]. *Складники комунікативної компетентності*: мовна – глибоке знання одиниць мови (відомості про мову, її граматичну структуру й словниковий склад, історію й закони розвитку її; уявлення про роль мови в ментальності українського народу, розвитку інтелекту людини) й уміле поєднання їх; мовленнєва, що спирається на мовну й має на меті застосування знань мови на практиці (уміння вести діалог, сприймати й будувати усні й писемні монологічні та діалогічні висловлювання різних типів, стилів і жанрів), уміле користування мовними одиницями в усному й писемному мовленні в різноманітних життєвих ситуаціях залежно від мети висловлювань і сфери суспільного життя; предметна – вміння відтворювати мовну картину світу, ґрунтуючись на активному володінні тезаурусом української мови; прагматична – здатність здійснювати мовленнєву діяльність, що зумовлена комунікативною метою, вимоги до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функційно-стилістичних різновидів мовлення [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]; дискурсивна – поєднання повідомлень у зв'язні дискурси; соціолінгвістична – розуміння й продукування мовлення в конкретному соціолінгвістичному контексті спілкування; ілюктивна – реалізація комунікативних намірів; стратегічна – ефективна участь у спілкуванні з аналізом стратегії й

тактики спілкування; соціокультурна – використання соціокультурного контексту [Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 334 с.]

Мовні вміння синтезують сукупність мовленнєво-комунікативних дій, які спрямовані на сприймання, відтворення й створення висловлювань в усному й писемному мовленні відповідно до вимог ситуації спілкування [Михайловская Г. Лингводидактические основы формирования речевых умений в процессе обучения русскому языку: монография. К.: Изд. Центр ОАОУКРНИИПСК, 1999. 208 с.]. До них уналеженено: вести діалог, дотримуючись вимог мовного етикету в різних життєвих ситуаціях (у дружньому колі, в аудиторії, класі, на перерві, в розмові з батьками, в ситуації безпосереднього спілкування на зборах, виробничих засіданнях, ділових зустрічах, розмовах телефоном тощо); створювати усні монологічні висловлювання, реалізувати різні форми позакласної роботи, висловлювати своє ставлення до обговорюваного питання; адекватно сприймати на слух діалог і монолог, що передбачає зосередження уваги на осмисленні висловлювання (теми, факти, докази головного й другорядного, логіка викладу), використання різних прийомів фіксації почутого (запис ключових слів, плану висловлювання, статистичних даних) залежно від комунікативного завдання (участь у дискусії, передавання інформації іншому, використання її у своїй роботі); створювати письмові тексти різних стилів, типів і жанрів; користуватися різними видами читання [Пентилюк М. І. Наукові засади формування професійного мовлення студентів-філологів. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. С. 167-174].

Мовленнєві вміння – уміння виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов та мети спілкування. Ці вміння охоплюють номінативні (вміння користуватися мовними засобами) та комутативні (уміння спілкуватися, будувати висловлювання в усній та писемній, діалогічній та монологічній формах відповідно до стилю, типу й жанру) вміння [Практикум з методики навчання української мови / за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2003. 302 с.]

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ІЄРАРХІЯ ЛІНГВОДИДАКТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

ПІДХОДИ ДО НАВЧАННЯ МОВИ

КЛАСИФІКАЦІЇ ПІДХОДІВ ДО НАВЧАННЯ МОВИ

Джерело	Підходи до навчання МОВИ
<i>Гончаренко С.</i> Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.	Індивідуальний, особистісний, системний
<i>Бех І. Д.</i> Виховання особистості: у 2 кн. К.: Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади: навч.-метод. посіб. 344 с.; <i>Лекції з педагогіки вищої школи:</i> навч. посіб. / за ред. В. І. Лозової. Харків: «ОВС», 2006. 96 с.; <i>Пехота О. М., Старєва А. М.</i> Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя: монографія. Миколаїв: «Іліон», 2006. 272 с.; <i>Селевко Г. К.</i> Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. М.: НИИ школьных технологий, 2006. Т. 1. 816 с.;	Особистісний, діяльнісний, системний, гуманістичний, ресурсний, синергетичний, психологічний, аксіологічний, компетентнісний
<i>Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах:</i> підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.	<i>Традиційні</i> (лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний, естетичний) <i>інноваційні</i> (народознавчий, етнопедагогічний, культурологічний, діяльнісно-орієнтований)
<i>Словник-довідник з української лінгводидактики:</i> навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.	Діяльнісний, когнітивно-комунікативний, компетентнісний, комунікативно-діяльнісний, особистісно орієнтований, функційний, функційно-стилістичний

ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТЬ «КОМПЕТЕНТНІСТЬ» І «КОМПЕТЕНЦІЯ»

СЛОВНИК	КОМПЕТЕНТНІСТЬ	КОМПЕТЕНЦІЯ
Великий тлумачний словник сучасної української мови [Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусол. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.]	Властивість за значенням «компетентний», тобто який має достатні знання в якій-небудь галузі; який із чим-небудь добре обізнаний	Добра обізнаність із чим-небудь
Словник іншомовних слів [Словник іншомовних слів / за ред. члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука. К.: Українська радянська енциклопедія, 1977. 776 с.]	Досвідчений у певній галузі, якомусь питанні	Коло питань, в яких дана особа має певні повноваження, знання, досвід
Енциклопедія освіти [Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.]	Компетентність у навчанні набуває молода людина не лише під час вивчення предмета, а й за допомогою засобів неформальної освіти, внаслідок впливу середовища тощо	Відчужена від суб'єкта, наперед задана соціальна норма (вимога) до освітньої підготовки учня, необхідна для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері, тобто соціально закріплений результат
Oxford Dictionary of English [Oxford Dictionary of English. URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/competence]	Достатність навичок або знань, щоб зробити щось добре, відповідно до певного стандарту	Можливість робити щось успішно чи ефективно
Cambridge English Dictionary [Cambridge English Dictionary. URL: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/competent]	Можливість зробити щось добре	Важлива навичка, необхідна для виконання роботи
Merriam-Webster's Concise Dictionary of English Usage [Merriam-Webster's Concise Dictionary of English Usage. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/competent]	Наявність необхідних або адекватних здібностей чи якостей	

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПІДХОДУ

Підхід – сукупність, способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь [Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусол. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.]; методологічна орієнтація вчителя, яка спонукає до використання певної характерної сукупності взаємопов'язаних ідей, понять і способів педагогічної діяльності; воно є комплексним і до його складу входять три компоненти: основні поняття, що використовуються в процесі навчання; принципи як вихідні положення чи головні правила здійснення педагогічної діяльності; методи й прийоми структурування освітнього процесу [Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. М.: НИИ школьных технологий, 2006. Т. 1. 816 с.]; погляд, з якого сприймається або оцінюється те чи те явище, предмет, подія; перспектива, у якій вони можуть подаватися [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]; світоглядна категорія, що відображає соціальні настанови суб'єктів навчання як носіїв суспільної

свідомості; як глобальна й системна організація й самоорганізація освітнього процесу; як стратегія навчання, що поєднує в собі методи, форми, прийоми навчання [Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 3. С. 2-10]; філософська категорія й загальнодидактичний термін, методологічна категорія лінгводидактики, що позначає складне багатовимірне явище, структурними компонентами якого є принципи, технології, методи, прийоми, засоби та форми навчання і якому властиві концептуальність, процесуальність, системність, керованість і дієвість [Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.]; конкретна стратегічна система, теоретико-методичні способи, шляхи й технології реалізації навчального процесу з метою вивчення мови [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в середній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. 410 с.]; інтегративно-системна архітектоніка лінгвістичної теорії, здобуття практичних навичок й основ наукової діяльності, базисом якої є принципи, методи, прийоми, засоби й форми навчання відповідно до конкретних освітніх цілей формування компетентного учня [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с.]. *Тематичні групи підходів*: за способом суб'єкта організації навчальної діяльності (з погляду суб'єкта навчання мови) – діяльнісний, індивідуальний, компетентнісний, особистісний, особистісно орієнтований, особистісно діяльнісний; за способом організації засвоєння навчального матеріалу з мови – дедуктивний, індуктивний, диференційований, комунікативно-діяльнісний, системно-лінгвістичний, системний, когнітивний; за характером добору й подання лексико-граматичного матеріалу – професійно спрямований, текстоцентрично-дискурсивний, соціокультурний, функційний, функційно-стилістичний [Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.]

Компетентнісний підхід – своєрідний орієнтир, який спрямовує професійну діяльність учителя на виконання головної мети мовної освіти – виховання мовної особистості, яка володіє системою знань, умінь і навичок, що забезпечать її високий рівень спілкування в різних життєвих ситуаціях [Пентилюк М. Компетентнісний підхід до формування

мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 2. С. 3-5]; він доповнює традиційну систему освіти, репрезентовану знаннями, вміннями й навичками, необхідним практичним досвідом [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в середній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий О. О., 2014. 410 с.]; потребує трансформації змісту освіти, перетворення його з моделі, яка існує «об'єктивно» для «всіх», на суб'єктивні надбання одного, конкретного учня, надбання, що їх можна виміряти [Пометун О. І. Теорія і практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики* / під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: К.І.С., 2004. 112 с.]; ураховує когнітивні, емоційні, вольові здібності, без яких неможливе формування компетентностей, необхідних кожному мовцеві [Пентилюк М. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2014/2/39.pdf]. Компетентнісний підхід уможливує: узгодити мету навчання з особистими цілями того, хто навчається, з урахуванням психологічних чинників; підготувати здобувача освіти до свідомого й відповідального навчання й здобуття освіти; використовувати мову в подальшій практичній діяльності; підняти на новий шабель рівень мотивації навчання, зокрема засвоєння мови; виробити навички спілкуватися з людьми, враховуючи мету, завдання й ситуацію спілкування; сформуватися як комунікативно компетентна особистість [Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: монографія. Умань: «Сочінський», 2012. 449 с.].

Лінгвістичний підхід – вивчення мовознавчої теорії та практичне застосування набутих навичок. Його реалізація передбачає: розуміння магістральних функцій української мови та її суспільної ролі; вивчення мови в цілісній системі; вивчення мовних одиниць в перспекції їхнього практичного застосування; збагачення активного тезаурусу мовця; формування комунікативних умінь здобувачів освіти шляхом використання комунікативних одиниць відповідно до ситуації мовлення та оточення; формування вмінь працювати з тестом [Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: монографія. Умань: «Сочінський», 2012. 449 с.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

Когнітивно-комунікативний підхід – звернення до когнітивних структур мовної особистості в процесі оволодіння граматичним матеріалом, мовними нормами, теоретичними знаннями та вміннями застосовувати набуті знання в мовній практиці [Дика Н., Озарь Ю. Реалізація когнітивно-комунікативного підходу до навчання синтаксису в профільній школі: від думки до тексту. *Молодий вчений*. № 11 (38), 2016. С. 426-431]. Актуальність когнітивної методики навчання української мови зумовлена все ще недостатнім рівнем комунікативної підготовки учнів та сформованості в них умінь застосовувати мовні знання в конкретних життєвих ситуаціях, а її своєрідність полягає в тлумаченні навчальних мовних одиниць як концептів – носіїв етнокультурної інформації, особливих сигналів конкретного світу [Пенцилюк М. Розвиток української лінгводидактики в контексті Державного стандарту базової і повної освіти в Україні. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей К.: Ленвіт, 2011. 256 с.]. Когнітивна та комунікативна методики спрямовані на виконання *головного завдання мовної освіти* в сучасних умовах – формування комунікативної компетентності того, хто вивчає мову, й цілком відповідає загальноєвропейським орієнтирам із питань мовної освіти. Кожна з цих методик має свої завдання, але, інтегруючись, вони виконують головну функцію – формування й подальший розвиток мовної особистості на засадах неперервної мовної освіти [Пенцилюк М. Термінологічне упорядкування компетентнісного навчання української мови. *Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови*: зб. матер. круглого столу, присвяченого пам'яті члена-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора Біляєва Олександра Михайловича (15 березня 2019 р., м. Київ). Київ: Педагогічна думка, 2019. 76 с.]. Основою підходу є положення Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, де визначено підходи до навчання мови; рівні володіння мовою; розвиток комунікативних мовленнєвих компетентностей (комунікативні складники) на основі різних контекстів, для яких характерна когнітивна організація й спосіб зберігання (когнітивні складники) [Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. вид. С. Ю. Ніколаєва. К.: Ленвіт, 2003. 273 с.]; Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, в якому наголошено, що зростає роль уміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поновлювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної та творчої діяльності [Державний стандарт базової і

повної загальної середньої освіти. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF>]; Концепція мовної освіти, в якій заявлено, що в Україні функціонує система неперервної мовної освіти, підкріплена виваженою мовною політикою держави, спрямованою на досконале володіння рідною мовою кожним її носієм, обов'язкове оволодіння державною українською мовою всіма громадянами [Концепція мовної освіти (12-річна школа). URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/]; Концепція когнітивної методики навчання української мови, метою якої є опанування учнями мовних одиниць як концептів – глибинних значень розгорнутих змістових структур тексту, що є втіленням мотивів та інтенцій автора, з метою формування умінь адекватного сприйняття текстової інформації та створення власних (усних і писемних) висловлювань відповідно до комунікативної мети й наміру, розвитку пізнавальної активності учнів, підвищення їхнього інтересу до вивчення української мови, виховання національної самосвідомості, поваги до мовних традицій українського народу й бажання наслідувати естетичні та етичні норми спілкування [Пенцилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5-9]; концептуальні засади комунікативної методики, де визначено, що мова існує в свідомості людей і реалізується в мовленні, доля мови залежить від її носіїв [Пенцилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 1. С. 15-20]. Актуальність когнітивно-комунікативного підходу полягає в посиленні практичної спрямованості навчання мови; у формуванні вмій застосовувати мову в конкретних (у т. ч. й навчальних) ситуаціях, в основі яких – різні види мовленнєвої діяльності; в насиченості текстами, які тлумачать події, явища, вчинки людей і способи їхнього словесного опису з метою переакцентації мети мовної освіти з формування лінгвістичної компетентності на комунікативну, що є головною метою мовної освіти в Україні [Пенцилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 1. С. 15-20; Пенцилюк М., Горошкіна О., Нікітіна А. Концепція когнітивної методики навчання української мови. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5-9]. В основі когнітивно-комунікативного підходу лежать вихідні положення когнітивної (мовна картина світу, концепт, символ, фрейм)

та комунікативної (категорії організації мовного коду, категорії міжкультурної комунікації) лінгвістики, які становлять теоретичне підґрунтя підходу [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 191]. Навчання мови з опорою на когнітивно-комунікативний підхід неможливе без використання тексту, який є завершеною мовною структурою, що покликана зберігати й передавати інформацію про національно-культурну специфіку народу, висвітлювати особливості використання національно-маркованих мовних одиниць, слів-символів, концептів [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 194]. У процесі впровадження когнітивно-комунікативного підходу слід урахувати такі його концептуальні засади: *інтегрування навчального матеріалу* (тісний взаємозв'язок усіх дисциплін, що засвоюють учні протягом навчання); *структурування навчального матеріалу* (добір матеріалу народознавчого спрямування, охоплюючи прецедентні феномени й регіональні тексти); *міжпредметні зв'язки*; *індивідуалізація навчального процесу* (спрямування вектора навчання на учня як суб'єкта навчальної діяльності); *діяльнісний підхід* (формування в сучасному соціокультурному середовищі ключових компетентностей) [Пустовійт Г. П. Концептуальні засади модернізації змісту сучасної позашкільної освіти і виховання учнів. *Рідна мова*. 2010. № 10. С. 21-22].

Функційно-стилістичний підхід до навчання мови є одним із засобів удосконалення викладання української мови й ґрунтується на здійсненні взаємозв'язку стилістики з усіма іншими розділами [Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. К.: Рад. школа. 1982. 216 с.]. Завдання підходу – поглиблення знань про стилістичну диференціацію мови, її функційні стилі, можливості української мови в різних структурно-функційних стилях, використання стилістичних засобів для експресивного вираження мовлення; розкриття закономірностей функціонування української мови в різних сферах суспільного життя; формування мовного чуття й естетичних уподобань мовців; піднесення культури мовлення [Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української

мови: підруч. / за заг. ред. Л. І. Мацько. 2-ге вид., випр. К.: Вища шк., 2005. 462 с.]. Досягнення їх має на меті з'ясувати особливості функціонування одиниць мовної системи на всіх мовних рівнях з урахуванням типу, жанру, стилю мовлення; визначати мовний стиль і мовні засоби, характерні для нього; аналізувати особливості текстів різних стилів (стильова й стилістична інтерпретація текстів; стильове текстотворення; співвідношення інтралінгвістичного й екстралінгвістичного, національного й інтернаціонального в стилістиці); добирати принципи, методи й прийоми стилістичного аналізу; оперувати основними поняттями й термінами стилістики української мови; продукувати власне висловлювання [Рускуліс Л. Роль функціонально-стилістичного аспекту навчання мови в лінгводидактичній підготовці майбутнього вчителя-словесника. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (Педагогічні науки)*: зб. наук. праць. Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. № 22 (209), листопад. Ч. 1. С. 66-71; Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 199].

Текстоцентричний підхід – засвоєння мовних норм, збагачення словника учня, формування вмінь і навичок сприймати, відтворювати й будувати висловлювання на текстовій основі. В його основі – осмислення тексту як мовленнєвого виразу, формування вмінь і навичок точно, доречно, виразно формулювати власні думки відповідно до встановлених правил побудови висловлювань; розвиток культури власного мовлення, що, безперечно, формує комунікативну компетентність; удосконалення моделей висловлювань [Рускуліс Л. Роль текстоцентричного підходу у процесі підготовки вчителя української мови. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: ХДУ, 2013. Вип. 63. С. 317-323]. **Завдання текстоцентричного підходу** до навчання мови: формувати складники культуromовної особистості; розвивати культуру ведення розмови; вдосконалювати вміння практично використовувати моделі висловлювань; формувати мовну й мовленнєву компетентність мовця [Пентилюк М. І. Текстоцентричний аспект формування риторичних умінь і навичок учнів. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. С. 96-108].

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАВЧАННЯ МОВИ

ЗАГАЛЬНОДИДАКТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ НАВЧАННЯ

АВТОР	ВИЗНАЧЕННЯ
О. Савченко [Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. ф-тів. К.: Генеза, 1999. 368 с.]	Об'єктивний і суб'єктивний зв'язок між педагогічними явищами, коли зміна одних явищ зумовлює відповідні зміни інших
С. Гончаренко [Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.]	Об'єктивні, стійкі й суттєві зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ

ЗАКОНОМІРНОСТІ НАВЧАННЯ МОВИ	ЗАКОНОМІРНОСТІ ЗАСВОЄННЯ МОВЛЕННЯ
Постійна увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норму літературної мови; оцінка виражальних можливостей мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджальний розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики й словникового складу мови	Постійна увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норми літературної мови

СИСТЕМА СПЕЦИФІЧНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ

Закономірності навчання – об’єктивний і суб’єктивний зв’язок між педагогічними явищами, коли зміна одних явищ зумовлює відповідні зміни інших [Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підруч. для студ. пед. ф-тів. К.: Генеза, 1999. 368 с.]; об’єктивно існуючий, постійно діючий та необхідний узаємозв’язок між предметами, явищами або процесами, що впливає з їхньої внутрішньої природи, сутності [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]; фундаментальні закони, що відбивають міцні взаємозв’язки між усіма компонентами навчання (вчитель ↔ учень ↔ об’єкт засвоєння); перебувають у тісній узаємозалежності, забезпечуючи цілісність процесу навчання; зреалізовані за допомогою принципів, методів, прийомів і засобів навчання [Рускуліс Л. Закономірності навчання мови в методичній системі формування предметних компетентностей майбутніх учителів української мови. П’яті Волошинські читання «Творча майстерність Ніли Волошиної у перспекції філологічного простору Нової української школи»: тези допов. Усеукраїнської

науково-практ. конфер. Миколаїв: МОШПО, 2017. С. 121-124]. Групи закономірностей: 1) *загальні закономірності* – закономірності цілей навчання, закономірності змісту навчання, закономірності якості навчання, закономірності методів навчання, закономірності управління навчанням (вихідні положення процесу навчання: потреби суспільства в отриманні висококваліфікованого креативного фахівця, рівень наукового й інформаційного розвитку суспільства й учня в ньому; тісний зв'язок теорії з практикою, відповідне забезпечення матеріально-технічної бази; наявність засобів навчання (підручники, методичні, навчальні й навчально-методичні посібники та ін.); добір ефективних методів навчання й упровадження інноваційних тощо); 2) *часткові (конкретні) закономірності* (дидактичні, гносеологічні, психологічні, кібернетичні, соціологічні, організаційні) – окремі компоненти освітнього процесу [Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: учеб. для студ. пед. вузов: в 2 кн. М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. 576 с.].

Лінгводидактичні закономірності: а) *закономірності навчання мови* як взаємозв'язок між лінгвістичною теорією та мовленнєвою практикою, залежність результатів навчання й засвоєння мови від потенціалу мовленнєвого середовища, створюваного в процесі навчання й повсякденному житті. До них уналежнено: постійну увагу до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норму літературної мови; оцінку виражальних можливостей рідної мови; розвиток мовного чуття, дару слова; випереджальний розвиток усного мовлення; залежність мовленнєвих умінь і навичок від знань граматики й словникового складу мови; б) *закономірності засвоєння мовлення* як об'єктивно існуючі зв'язки результатів засвоєння мовлення від ступеня розвитку мовотворчої системи людини, її окремих органів, серед яких найголовнішими є постійна увага до матерії мови, її звукової системи; розуміння семантики мовних одиниць; здатність засвоювати норми літературної **МОВИ** [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах*: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.; *Словник-довідник з української лінгводидактики*: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320

с.]; зумовленість мети навчання мови її соціальною значимістю, освітніми особливостями, зумовленість змісту навчання мови науково-лінгвістичною специфікою мови як навчального предмета; зумовленість процесу навчання мови єдністю викладання й учіння, метою та змістом навчання; зумовленість результативності навчання єдністю мети, змісту, методів та форм навчання [Плиско К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови: навч. посіб. Х.: Основа, 1995. 240 с.]; відповідність змісту навчання чинним соціально-освітнім вимогам і сучасним науковим досягненням; діалектичний зв'язок мислення, мови, мислення й комунікації; залежність лінгводидактичних компонентів; осмислення семантичних значень і відтінків значень мовних одиниць; реалізація мовних знань у практичній діяльності; засвоєння літературних мовних норм; узасмозв'язок усного й писемного мовлення; розвиток мовного чуття й природного дару спілкування [Кучеренко І. Інтегровані уроки як вид нестандартної організації форми навчання української мови. *Українська мова і література в школі*. 2011. № 3. С. 10-14]. **Закономірності навчання мови** виявляються в об'єктивній залежності наслідків засвоєння мовлення, від ступеня розвиненості мовотворчої системи організму дитини, що складається з: органів мовлення, які забезпечують артикуляцію звуків та інтонування висловлювання; інтелектуальних механізмів, що здійснюють розуміння мовних значень; емоційної сфери, здатної сприймати виразність мовних одиниць; механізмів пам'яті, необхідних для засвоєння та відтворення всієї сукупності мовних одиниць. Кожна з окреслених закономірностей по-різному проявляється в процесі навчання української мови, однак урахування їх стане в нагоді для вчителя з метою реалізації змісту чинної програми з української мови [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.]

Специфічні закономірності навчання української мови: відповідність лінгвістичної освіти соціальним запитам. Сучасна освіта переживає етап докорінних змін, спричинених стрімким розвитком інформаційного середовища й інформатизацією суспільства. Суттєвий вплив на неї справили й світові глобалізаційні процеси. На перший план слід вивести проблему підготовки учня,

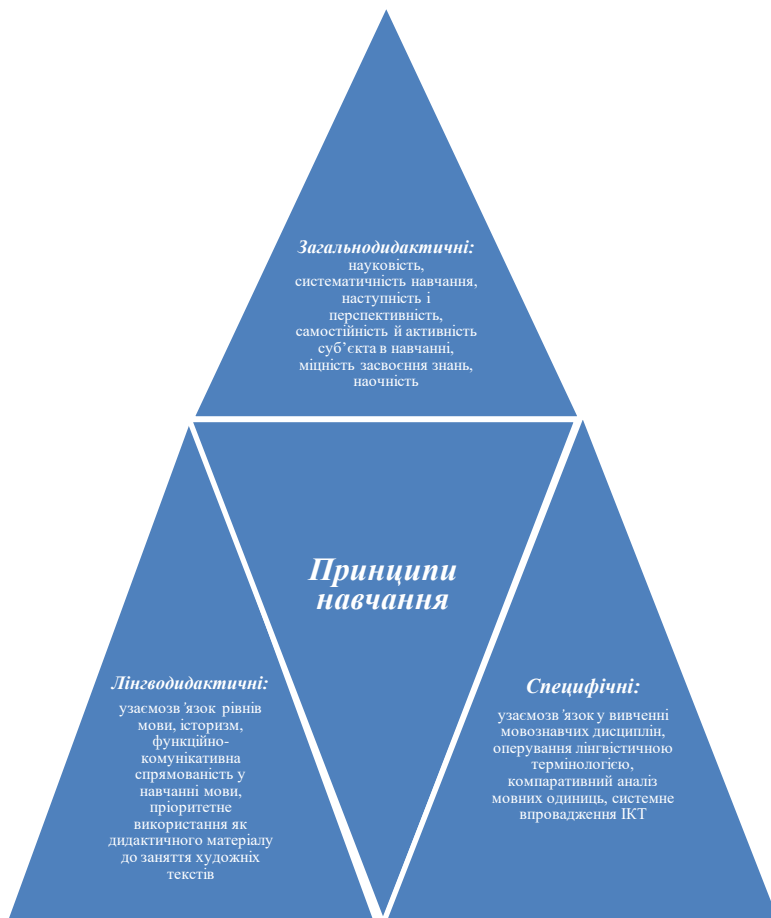
рівень освіти якого відповідає соціальному замовленню суспільства. *Вивчення всіх рівнів української мови з перспективою на активну мовленнєву діяльність.* Досконале знання мови – це володіння різноманітними мовними засобами й уміння грамотно використовувати їх залежно від мети й ситуації спілкування відповідно до стилю й жанру, вправне послуговування лексикою, що забезпечує високий рівень комунікативної компетентності. *Оптимальне поєднання традиційних та інноваційних методів, прийомів, засобів і форм навчання.* Ефективність сучасної освіти залежить від переосмислення й переформатування лінгводидактичних основ підготовки учня, оскільки традиційні методи, прийоми й засоби навчання доповнено інноваційними, що відповідає науково-технічному поступу суспільства, інтеграції його до європейського освітньо-інформаційного простору. Зокрема, активне використання інтерактивного й проєктного методів, нестандартних уроків, супроводом яких є відео-, медіатексти, а навчальну літературу репрезентовано в форматі електронних словників, довідників, підручників тощо. *Урахування національно-когнітивного потенціалу української мови.* Учні зобов'язані усвідомити, що одним із завдань навчання мови, яка стала невід'ємною частиною їхньої сутності, повинно бути глибинне пізнання культури, звичаїв, традицій народу, який її створив. Саме мова накопичує і фіксує в словах історичний шлях і мудрість її носіїв. А отже, слід постійно піклуватися про формування національного характеру здобувача освіти на прикладах творів української літератури, використовуючи прецедентні й регіональні тексти [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 207-209; Рускуліс Л. Закономірності навчання мови в методичній системі формування предметних компетентностей майбутніх учителів української мови. *П'ять Волошинських читань «Творча майстерність Ніли Волошиної у проєкції філологічного простору Нової української школи»:* тези допов. Усеукраїнської науково-практ. конференції. Миколаїв: МОІППО, 2017. С. 121-124].

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ МОВИ

ПОНЯТТЯ «ПРИНЦИП НАВЧАННЯ»

АВТОР	ВИЗНАЧЕННЯ
<p>А. Алексюк [Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підруч. К.: Либідь, 1998. 560 с.]</p>	Логічна категорія, узагальнення й поширення певного педагогічного положення на ту галузь навчання й освіти, з якої цей принцип абстрагований
<p>А. Кузьмінський, В. Омеляненко [Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: підруч. К.: Знання, 2007. 447 с.]</p>	Основоположні ідеї, вихідні положення, що визначають зміст, форми й методи навчальної роботи відповідно до мети навчання
<p>Словник-довідник з української лінгводидактики [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]</p>	Основні вихідні положення теорії і практики навчання
<p>Н. Захлюпана, І. Кочан [Захлюпана Н. М., Кочан І. М. Словник-довідник з методики викладання української мови. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. 250 с.]</p>	Вихідні положення, на яких ґрунтується зміст навчання, застосування методів і прийомів, побудова системи вправ, підготовка й проведення уроків української мови

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ НАВЧАННЯ

Принципи навчання є своєрідними вихідними постулатами діяльності вчителя (вибір методів, прийомів, засобів і форм навчання), визначені змістом освіти; у своїй сукупності вони становлять систему, складники якої постійно взаємодоповнюються, а реалізація одного принципу тісно пов'язана з іншими [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 210]. **Загальнодидактичні принципи** визначають змістові основи навчання й випливають із закономірностей ефективного навчання [Шлико К. М. Принципи, методи і форми навчання української мови: навч. посіб. Х.: Основа, 1995. 240 с.]. Принцип науковості (науковості й доступності; доступності й посиленої трудності; науковості змісту виховання й навчання; науковості та врахування вікових й індивідуальних можливостей особистості) забезпечує ознайомлення з науково обґрунтованою інформацією, в основі якої – достовірність лінгвістичних фактів та їх відповідність. Згідно з ним здійснюється ознайомлення з історичними основами мовознавчої теорії та інноваціями; засвоєння лінгвістичної термінології та тлумачення її. Здобувачі освіти вчать аналізувати й об'єктивно оцінювати наукові факти в перспекції розвитку їх; корегують самостійно здобуті знання. В основі принципу систематичності навчання (систематичності в засвоєнні знань; систематичності й послідовності навчання) лежить безперервний перехід від одного мовного рівня до іншого, забезпечення логічних зв'язків між ними (внутрісистемних, міжсистемних і міжпредметних) та взаємозалежність і послідовність етапів засвоєння знань; дотримання чіткого розподілу навчального матеріалу на логічно завершені частини (теми); системний аналіз і синтез теоретичного матеріалу з окресленням найбільш важливих понять і визначення нового матеріалу. Принцип наступності й перспективності враховується під час засвоєння нового матеріалу з опорою на раніше здобуті знання з поступовим ускладненням мовознавчої теорії і взаємозв'язком між її складниками на основі внутрісистемних, міжсистемних і міжпредметних зв'язків, що забезпечує процес повторення, узагальнення й систематизації матеріалу. Принцип зв'язку теорії з

практикою (зв'язку навчання з життям, із продуктивною працею; зв'язку теорії з практикою, навчання з життям; зв'язку навчання й виховання із суспільно корисною продуктивною працею; зв'язку навчання з життям, із розв'язанням завдань прискорення розвитку країни) вимагає закріплення теоретичних основ лінгвістичної теорії шляхом виконання творчих, евристичних, проблемно-пошукових, дослідницьких та інших вправ. Принцип самостійності й активності суб'єкта в навчанні (самостійності або обмежування залежності того, хто навчається, від педагога; переходу від навчання до самоосвіти) з'ясовує потреби й прагнення здобувачів освіти (тобто їх активність) самостійно засвоювати лінгвістичну теорію. Вихідною позицією принципу міцності засвоєння знань (міцності засвоєння та їх зв'язку з усебічним розвитком пізнавальних сил людини; міцності знань, умінь і навичок; міцності знань; ґрунтовності знань) є усвідомлене й усебічне засвоєння мови, з'ясування логічних відношень між засвоєним і невідомим; виділення стрижневих понять та трактування їх, встановлення внутрірівневих, міжрівневих й інтеграційних зв'язків, взаємопроникнення й взаємозалежність їх, що досягається глибиною викладу вчителем на уроці та самостійним студіюванням навчального матеріалу. Принцип наочності в навчанні (наочності навчання й розвитку теоретичного мислення; наочності, або заповнення простору між конкретним та абстрактним) розкриває широкі можливості: це і як традиційні засоби – схеми, таблиці, алгоритми, так й інноваційні – аудіозаписи, медіатексти, відеофільми тощо [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 212-215].

Лінгводидактичні (специфічні) принципи – основні положення функційно-технологічної організації навчання мови, які спираються на загальнодидактичні принципи та власне методичні, що впливають зі специфіки навчального предмета [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. До цієї групи принципів уналежнено: принцип взаємозв'язку рівнів мови (мовні одиниці строго упорядковані між собою

стійкими відношеннями й утворюють внутрішню єдність на усіх мовних рівнях); принцип історизму у вивченні мови (сприяє розширенню знань про минуле українського народу на тлі розвою його національної мови); принцип функційно-комунікативного спрямування в навчанні мови (розкриття функцій мовних одиниць, правильність і доречність використання їх відповідно до завдань й умов комунікації, закономірності функціонування їх у різних стилях мовлення; вимагає послідовного й систематичного розкриття комунікативних функцій лінгвістичних явищ; створення необхідних сприятливих умов для спілкування; залучення учнів до продуктивної мовленнєвої діяльності в усному й писемному мовленні; упровадження інноваційних методів і прийомів навчання, які б наближали процес мовлення до реального життя); принцип взаємозв'язку у вивченні всіх стилів української мови (усвідомлення й розуміння ролі й призначення мовних одиниць, специфіки використання їх, контекстуальну замовленість на основі опрацювання текстів різних стилів і жанрів); принцип пріоритетного використання як дидактичного матеріалу до уроків художніх текстів (встановлення логічних зв'язків між змістом тексту й лексемою, граматичною формою чи конструкцією) [*Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Дроздова І. П.* Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ: монографія. Х.: ХНАМГ, 2010. 320 с.; *Рускуліс Л.* Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 216-219]; принцип компаративного аналізу мовних одиниць (початкова школа – основна школа – старша школа); принцип системного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечить швидке передавання інформації за допомогою електронних носіїв; створення новітньої інформаційної продукції [*Рускуліс Л.* Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 219-221].

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ МОВИ

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПЕДАГОГІЦІ

АВТОР	КЛАСИФІКАЦІЯ ГРУПИ МЕТОДІВ
<p>А. АЛЕКСЮК [<i>Алексюк А. М.</i> Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підруч. К.: Либідь, 1998. 560 с.]</p>	<p><i>I. Загальні методи:</i> словесні (розповідь, лекційний метод, бесіда, робота з підручником, книжкою); наочні; практичні (метод вправ, лабораторний метод). <i>II. Часткові методи</i></p>
<p>С. МАКСИМЕНКО, М. СВТУХ, Я. ЦЕХМІСТЕР, О. ЛАЗУРЕНКО [<i>Максименко С. Д., Євтух М. Б., Цехмістер Я. В., Лазуренко О. О.</i> Психологія та педагогіка: підруч. К.: Видавничий Дім «Слов», 2012. 584 с.]</p>	<p><i>I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності учнів</i> (за джерелом передачі й сприймання навчального матеріалу: словесні, наочні методи, практичні; за логікою передачі та сприймання навчальної інформації (індуктивні, дедуктивні); за ступенем самостійності мислення учнів у процесі оволодіння знаннями, формуванням умінь та навичок (репродуктивні, творчі та проблемно-пошукові); за ступенем керівництва навчальною роботою (навчальна робота під керівництвом викладача, самостійна робота учнів). <i>II. Методи стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності</i> (методи стимулювання інтересу до навчання: створення ситуації інтересу, пізнавальні ігри, навчальні дискусії). <i>III. Методи стимулювання обов'язку та відповідальності</i> (вимоги до вивчення предмета, заохочення й покарання в навчанні; методи контролю й самоконтролю в навчанні). <i>IV. Бінарні методи</i> (на інформаційному, проблемному, евристичному та дослідницькому рівнях).</p>

КЛАСИФІКАЦІЇ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ЛІНГВОДИДАКТИЦІ

<p>І. ЛЕРНЕР, О. ТЕКУЧОВ, Л. ФЕДОРЕНКО (за рівнем пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання)</p>	<p>Пояснювально-ілюстративний, репродуктивний; проблемного викладу матеріалу; частково-пошуковий (евристичний); дослідницький</p>
<p>С. ЧАВДАРОВ, О. ТЕКУЧОВ, Л. ФЕДОРЕНКО, Є. ДМИТРОВСЬКИЙ (за джерелами знань)</p>	<p>Слово (розповідь) вчителя; бесіда; аналіз мови (спостереження над мовою, граматичний розбір); вправи; використання наочних посібників (схем, таблиць); робота над навчальною книгою; екскурсія</p>
<p>О. БЕЛЯЄВ, В. МЕЛЬНИЧАЙКО, М. ПЕНТИЛЮК, С. КАРАМАН (за способом взаємодії вчителя і учнів на уроці мови)</p>	<p>Метод усного викладу вчителем матеріалу; проблемний виклад; бесіда; спостереження над мовою; робота з підручником; вправи</p>

МЕТОД НАВЧАННЯ

КЛАСИФІКАЦІЇ ВПРАВ

Критерії	Види вправ
Рівень засвоєння знань	Репродуктивні, конструктивні, аналітичні, творчі
Дидактична мета, ступінь самостійності й творчості	Підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні
Характер мовленнєвих операцій	Членування мовленнєвого потоку на структурні компоненти, завершення побудови мовних одиниць, розширення та згортання висловлювань, заміна окремих елементів, перебудова і побудова мовних одиниць усіх рівнів, редагування, переклад
Характер розумових дій	Аналітичні, синтетичні, на порівняння, доведення
Вид навчальної роботи	Підготовчі, комунікативні
Етап становлення мовленнєвих навичок	Мовно-аналітичні, конструктивно-мовленнєві, комунікативні; підготовчі до мовлення, власне мовленнєві
Спосіб формування вмінь та навичок	Імітаційні, репродуктивні, продуктивні, творчі
Зміст програмового матеріалу	Мовні, мовленнєві й комунікативні
Тематика	Фонетичні, лексичні, граматичні, стилістичні

МОДЕЛЬ КЕЙСУ

«Ідеальна модель мовлення сучасного учня»

I етап	Вступний складник кейсу. Підготуйте повідомлення на такі теми: 1. Культура мовлення учня як показник рівня його інтелігентності, освіченості, загальної культури. 2. Культура мовлення сучасної молоді. Невербальне спілкування. 3. Культура мовлення студента-практиканта.
II етап	Моделювання навчальної діяльності (вибір ролей, розподіл обов'язків). Виконання завдань. Питання для обговорення: 1. У чому ви вбачаєте ефективність мовлення? 2. Як ви розумієте поняття «самоконтроль мовлення»? 3. Охарактеризуйте шляхи вдосконалення мовлення молоді. Після обговорення питань вислуховується думка членів групи.
III етап	Підведення підсумків. Заключне слово вчителя

СТРУКТУРА РОЛЬОВОЇ ГРИ

<i>Етапи</i>	<i>Дії вчителя</i>	<i>Дії учня</i>
<i>I етап організаційний</i>	Ознайомлення учнів із темою, метою гри; визначення змісту рольової гри; пояснення умов проведення гри	Формування мікрогруп; визначення ролей, вибір реквізитів
<i>II етап підготовчий</i>	Спостереження та допомога мікрогрупам у вирішенні спірних питань	Самостійне вивчення ситуації; розробка інструкцій щодо проведення рольової гри; розподіл ролей
<i>III етап ігровий</i>	Спостереження за діяльністю учнів	Імітування підготовлених завдань; вирішення проблемних завдань
<i>IV етап підведення підсумків</i>	Повторний аналіз процесу гри, підведення підсумків	Самостійний аналіз виконаного завдання; виявлення позитивних і негативних моментів у ході імітування рольової гри

ДІЛОВА ГРА

«Національно-мовна картина світу сучасного мовця»

<p>Мета гри: закріпити теоретичні відомості про мовну картину світу, національно-мовну картину світу сучасного мовця, роль символів та слів-концептів у формуванні мовної картини світу мовця; вдосконалювати навички виступу перед аудиторією, робити аналіз власних дій під час гри</p>		
<p><i>Перебіг гри:</i></p>	<p>1. Аналіз психологічних особливостей аудиторії (відповідно до групи). 2. Формування груп (тематика виступів, експерти, опоненти). 3. Виступи доповідачів</p>	<p><i>Теми для обговорення:</i> 1. Мовна та національно-мовна картина світу сучасного мовця. 2. Слова-символи в українській культурі (державні символи України, біоніми, топоніми, традиційні свята українців та ін.). 3. Слова-концепти та їх репрезентація (Україна, війна, чоловік/жінка та ін.) на прикладі творів художньої літератури (твір на вибір)</p>
<p><i>Методика проведення гри:</i></p>	<p>Керівництво грою здійснює вчитель. Члени кожної з груп (відповідно до тем повідомлень) розігрують однаковий набір ролей (доповідач, опонент, експерт).</p>	<p>Доповідач кожної групи аналізує зібраний матеріал, узагальнює, висловлює за потреби різні погляди (регламент виступу – до 5 хв.). Аудиторія (опоненти, експерти) має право перервати виступ або збільшити час для повідомлення</p>
<p>Дискусія</p> <p>Передбачає обговорення виступу, обмін нерозкритими теоретичними питаннями й практичними навичками, вироблення єдиної позиції</p>		
<p>Підведення підсумків</p> <p>Роботу груп оцінюють експерти, оголошуючи імена активних учасників гри, найбільш глибокі й обґрунтовані доповіді, цінні зауваження та пропозиції</p>		

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОЄКТІВ

<i>За діяльністю, що домінує</i>	Дослідницькі, творчі, рольові, інформаційні, прикладні, практично-організаційні.
<i>За часом виконання</i>	Короткочасні, довгострокові
<i>За кількістю предметів, залучених до створення проєкту</i>	Монопредметні й міжпредметні

ПРОЄКТ

«Мовна компетентність учня»

ЕТАПИ ПРОВЕДЕННЯ	ЗМІСТ ЕТАПУ	ЗАВДАННЯ ЕТАПУ
<i>Теоретико-синтетичний</i>	Збір й аналіз наукових розвідок з актуальних проблем української мови, започаткування роботи з укладання словника лінгвістичних термінів	Учитель ознайомлює учнів із сучасними студіюваннями в царині української мови, пропонує бібліографічні покликання на ті наукові джерела, які доцільно опрацювати; з'ясовує вимоги до укладання словника термінів, його рубрик, правил оформлення покликань і списку використаних джерел
<i>Креативно-дослідницький</i>	Завдання: а) запис відеосюжетів «СловоОпис»; б) виготовлення листівок «СловоНорма»; б) написання творів-мініатюр, у яких би кожне слово починалося з однієї букви; в) складання лінгвістичних казок; г) накопичування медіа-, відеоматеріалів, тегів хмар, виготовлених презентацій	Запис власного «бачення» слова (відеотексти до 2-х хвилин): лексикографічний аналіз слова, розгляд його історичних коренів і діалектологічних особливостей. Правила наголошування слів, вимоги до написання їх, складоподілу, використання орфоспічних, орфографічних, лексичних та граматичних норм демонструють листівки «СловоНорма». Написання творів, які починаються на одну букву, й лінгвістичних казок розвивають мислення й мовлення учнів, вчать творчому підходу до вирішення мовних завдань
<i>Узагальнювально-презентаційний</i>	Демонстрація напрацьованих матеріалів	Реалізація й захист проєкту організовується в групах

СПЕЦИФІЧНІ ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ

<p>ФОНЕТИКА. ФОНОЛОГІЯ. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ</p>	<p>Фонетичний (орфоепічний, фонематичний) розбір; спостереження й аналіз звукового складу мови; диференціювання звуків мови; спостереження й аналіз за артикуляцією звуків; виявлення структури складу, ритміки слова; спостереження над інтонаційним оформленням тексту</p>
<p>ЛЕКСИКА</p>	<p>Лексико-семантичний, лексико-стилістичний, етимологічний аналіз; лексичний розбір слова; тлумачення значень слів; словникова робота</p>
<p>ГРАМАТИКА</p>	<p>Спостереження над структурою, семантикою значущих частин слова; з'ясування способу творення слів; виділення морфем у структурі слова; паралельне використання словотвірного й морфемного аналізу</p> <p>Грамматичний розбір; порівняння граматичних категорій; порівняння за схожістю й відмінністю; заміни; зіставлення граматичних форм; граматичного питання. Морфологічний розбір слова; розмежування аналогічних слів, що належать до різних частин мови; спостереження над функціонуванням паралельних морфологічних форм. Синтаксичний розбір; складання, поширення, реконструювання й редагування речень; введення та вилучення окремих компонентів речень</p>
<p>ОРФОГРАФІЯ. ПУНКТУАЦІЯ</p>	<p>Орфографічний і пунктуаційний розбір; розрізнення буквених і небуквених орфограм, пунктограм; робота з деформованим текстом; членування тексту</p>
<p>СТИЛІСТИКА</p>	<p>Визначення стилістичних особливостей тих чи тих мовних категорій; стилістичний експеримент; стилістичне редагування; конструювання тексту в певному стилі; стилістичний аналіз</p>

Метод навчання в лінгводидактиці: упорядковані способи взаємопов'язаної взаємодії вчителя й учнів, спрямовані на розв'язання навчально-виховних завдань, реалізацію вимог чинних навчальних програм [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]; система способів діяльності суб'єктів освітнього процесу, сукупність прийомів, спрямованих на досягнення певної мети засвоєння мовного матеріалу [Вацуленко М. Українська мова і мовлення в початковій школі: метод. посіб. К.: Освіта, 2006. 268 с.]; складна педагогічна категорія, завдяки якій реалізуються всі функції навчання; багатоаспектне явище, що забезпечує розвиток методологій, нових освітніх технологій будь-якої галузі та напрямів одержання знань [Колує О. А. Теоретичні засади формування фахової лінгводидактичної компетентності майбутніх магістрів-філологів у вищому навчальному закладі: монографія. Одеса: Видавництво ТОВ Лерадрук, 2012. 429 с.]; основна категорія методики навчання в будь-якій галузі освіти, спосіб досягнення навчальної мети, який передбачає єдність навчальної діяльності вчителя й учнів [Кучерук О. Методи навчання в системі понять сучасної лінгводидактики. Українська мова і література в школі. 2013. № 3. С. 10-14.]; педагогічна категорія як система дидактичних прийомів, способів продуктивної співдіяльності вчителя й учнів, спрямованих на формування розвиненої, креативної особистості фахівця [Климова К. Я. Есе як прийом розвитку текстотвірної компетентності здобувачів вищої освіти на заняттях з української мови професійного спрямування. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/19655/1/29Klymova.pdf>]; спосіб узаємоузгодженої співпраці вчителя й учня з вивчення української мови в сучасному інноваційно-інформаційному освітньому просторі, спрямований на формування мовної компетентності [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с.].

Метод усного викладу матеріалу – спосіб навчання, що полягає в словесній подачі інформації вчителем та в її сприйманні, усвідомленні й запам'ятовуванні учнями. Характер організації усного викладу: описово-розповідний (використовується в процесі характеристики мовних явищ, термінів) та зв'язний виклад учителя (в пояснення матеріалу вплітається бесіда, наочність, інформаційно-комунікаційні технології тощо [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

Розповідь – різновид методу усного викладу матеріалу вчителем, що передбачає обмежений у часі виклад готової інформації дедуктивним чи дедуктивним шляхом та слухання й запам'ятовування її учнями [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. Форма подачі матеріалу: розповідь-пояснення; шкільна лекція; роз'яснення завдання самостійної роботи; повідомлення додаткових відомостей; інструкція до виконання завдань.

Бесіда – діалогічний метод, суть якого полягає у відповідях на поставленні питання, що спонукають відтворювати раніше здобуті знання [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]; **активний метод навчання**, що реалізується за допомогою чотирьох типів дидактичного діалогу: «вчитель – учень», «учень – учень», «учень – підручник» і «учень – комп'ютер» [Волкова Н. П. Педагогіка: навч. посіб. вид. 2-ге, перероб., доп. К.: Академвидав, 2007. 616 с. (Альма-матер)]. На кожному етапі навчання бесіда має різноманітне призначення: є основою для засвоєння нового матеріалу, сприяє повторенню й узагальненню здобутих знань, перевірці рівня сформованих умінь. Основне в будь-якій бесіді – методика вибудовування системи питань, яка є логічно структурованою послідовністю, що дає змогу встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виділяти головні ознаки в мовному явищі, а це, відповідно, сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу й учить орієнтуватися в ньому, спонукає до віднаходження відповіді й демонстрації її власними прикладами, наочним супроводом [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 227]. Види бесід: *евристична* (розвиває творчу активність здобувача освіти, спрямовує його діяльність на пошук нового, створює передумови для реалізації проблемного навчання, сприяє організації самостійної роботи); *репродуктивна* (сприяє відтворенню, повторенню, запам'ятовуванню); *узагальнювальна* (формує вміння аналізувати вивчене й робити висновки з отриманих фактів); *контрольно-корекційна* (перевірка, корекція й контроль знань); *аналітико-синтетична* (спрямована на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, осмислення

знань на основі власних спостережень і життєвого досвіду) [Лукач С. П. Бесіди на уроках мови: посіб. для вчителя. К.: Рад. школа, 1990. 112 с.]. На вибір виду бесіди впливає декілька факторів: вид, мета й завдання уроку, рівень підготовленості класу. Зокрема, впровадження евристичної бесіди ефективним є під час уроку, що висвітлює новий для учня матеріал, актуалізуючи опорні знання з попередніх тем, розвиває дослідницькі вміння й вносить елементи пошуку в засвоєння нової інформації. Репродуктивна бесіда характерна для уроків-повторення, формування умінь і навичок, узагальнення знань, питання яких уже попередньо розглянуто. Узагальнювальна бесіда забезпечує перевірку сформованих умінь і навичок за допомогою питань, що охоплюють фундаментальні проблеми теми, впорядковують навчальний матеріал, концентрують увагу здобувачів освіти й підводять їх до висновків. Аналітико-синтетична бесіда – логічне розчленування навчального матеріалу на окремі тематично завершені частини (порції); розкриття питань завершується підбиттям підсумків. Підготовка до неї – це робота зі збору, узагальнення й аналізу матеріалу, наведення власних доказів і прикладів на підтвердження теоретичних положень [Ruskulis L. Conversation in theoretical and methodical training system for future teachers: a case of the Ukrainian language. *Journal of Advocacy, Research and Education*. Effiduase-Koforidua, Eastern Region, Ghana, 2017. 4(2). P. 81-85. URL: http://www.kadint.net/journals_n/1509821343.pdf].

Дискусія – широке публічне обговорення певного спірного питання, що сприяє розвитку критичного мислення, дає можливість заявити про власні думки, переконання, погляди на ті чи ті проблеми, добирати та наводити переконливі аргументи, відстоювати власну позицію та прийняти сторону співрозмовників [Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. К.: Вид-во А.С.К., 2004. 192 с.]. **Предметом дискусії** є обґрунтування наукових мовознавчих і педагогічних проблем, а сама вона покликана розв'язувати суперечливі питання аудиторії, сформувавши певні думки й ідеї з залученням достовірних фактів та аргументів, навчити вислуховувати й зважувати оцінки й судження учасників дискусії. **Види дискусій:** «круглий стіл» – бесіда, за якої відбувається обмін думками між її учасниками; засідання експертної групи

(«панельна дискусія»), де голова й члени групи аналізують певну проблему, пропонуючи власний шлях (позицію) її розв'язання; форум – обмірковування думок групи з аудиторією; симпозіум – представлення власної позиції в процесі обговорення певної теми з подальшими відповідями на питання аудиторії; дебати – обговорення, побудоване на заздалегідь запланованих виступах учасників-суперників [Рускуліс Л. Шляхи та умови використання диспуту та дискусії в процесі підготовки вчителя-словесника. «Pedagogika.Współczesna nauka. Nowy wygląd»: zbiór raportów naukowych. Wrocław. Warszawa: Wydawca: Sp.z o.o. «Diamond tradition tour», 2015. P. 37-42].

Метод спостереження й аналізу мовних явищ і фактів допомагає учню глибоко пізнати мовні факти, проводити зіставлення й порівняння їх (форми слова, типи словосполучень, будова речень тощо), встановлювати практичні зв'язки між ними й теоретичними висновками, що витікають із них. Спостереження й аналіз мовних фактів і явищ виключає одноманітність у процесі навчання і є складною дослідницькою діяльністю, в якій виникають проблемні ситуації, що спонукають напружено думати, свідомо виявляти суперечності в мовному матеріалі, обґрунтовувати власну думку. Дібрані завдання для реалізації схарактеризованого методу, безумовно, мають велике навчальне значення, оскільки сприяють повторенню відомостей про текст, стилі мовлення (їхні специфічні фонетичні, лексичні й граматичні ознаки); розвивають сприймання, уяву, увагу, пам'ять й мовлення. Беззаперечно, вони виконують і виховну функцію, бо ознайомлюють із культурою й традиціями українського народу, розвивають багатство, естетичність, толерантність мовлення учня [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилюк. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 230-231]. Метод пов'язаний не лише з накопиченням словникового запасу, а й із засвоєнням правил та формуванням умінь використовувати їх, що вимагає поетапної діяльності: 1) сприйняття мовленнєвого зразка; 2) відображення мовлення; 3) самостійне використання мовленнєвих одиниць (індивідуальна мовленнєва діяльність) [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

Лінгвістичний експеримент пов'язаний зі спостереженням, проте він є значно дієвою формою навчального дослідження мови [Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.] й виправдовує себе в роботі з синтаксисом та стилістикою [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]. Основне в лінгвістичному експерименті – висунення гіпотези, яку в ході практичної діяльності слід довести або спростувати. Завдання учня – перевірити умови функціонування мовного явища з метою встановлення його характерних особливостей, межі можливого вживання й способів використання. Завдання такого типу активізують розумову й пошукову діяльність здобувача освіти, навчають бачити й самостійно добирати специфічні мовні засоби всіх стилів української мови, адекватні стилю, жанру тексту [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 231].

Метод вправ – певні дії з метою удосконалення практичних умінь і навичок [Біляєв О. М. Вправи в навчанні мови. Українська мова і література в школі. 2004. № 6. С. 2-5.], без яких вивчення мови звелось б до голої теорії, що відірвана від життя, від практики, від конкретного мовленнєвого матеріалу [Текучев А. В. Методика русского языка в средней школе: учеб. для студ. М.: Просвещение, 1980. 44 с.]. На добір вправ впливає низка критеріїв: навчальна мета заняття, отримані базові знання з мови в початковій школі та на попередніх уроках, рівень мовної підготовки й індивідуальні особливості учня. Однією з важливих вимог є текстова основа, де текст – першочергове джерело нових знань, фундаментальний місток між учасниками спілкування. Актуальний, доступний, інформаційно насичений, він відкриває широкі можливості спостерігати за функціонуванням мовного явища, аналізувати його, розкрити лексичне розмаїття української мови, її граматичну структуру, стилістичне різнобарв'я [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 233].

Метод роботи з підручником є одним зі способів реалізації розвивальної освіти, вчить розуміти й

аналізувати прочитане, віднаходити найбільш суттєве в матеріалі, визначати й систематизувати нове, відшукувати відповіді на поставлені питання й наводити переконливі аргументи [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентиліук. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 233-234]; розвиває такі важливі якості особистості, як здатність до самостійного набуття знань, вміння працювати з навчальною літературою, планувати свою навчальну діяльність, виконувати різного роду записи, сприймати й відтворювати навчально-науковий текст. Вивчення матеріалу за підручником може охоплювати: постановку питання за змістом параграфа; відповіді на поставлені вчителем питання; виписування ключових слів та добір граматичного зв'язку для побудови тексту за змістом параграфа; колективне й самостійне складання плану відповіді; добір прикладів, аналогічних у підручнику, аналіз таблиць у підручнику [Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. К.: Фондація ім. О. Ольжича. 1995. 251 с.].

Метод проблемного навчання є початковим етапом мислення, що викликає пізнавальну потребу й створює внутрішні умови для активного засвоєння нових знань і способів діяльності [Махмутов М. И. Проблемное обучение. Основные вопросы теории. М.: «Педагогика», 1975. 368 с.], ознайомлює не тільки зі знайденим розв'язанням тих чи тих науково-пізнавальних чи практичних проблем, галуззю й способами їх використання, але й із логікою, й із протиріччями пошуку цих розв'язань [Лернер И. Я. Дидактические основы методов обучения. М.: Педагогика, 1981. 186 с.]; він покликаний керувати пізнавальною активністю здобувача освіти; вчить бачити проблему й знаходити ефективні й раціональні шляхи розв'язання її; спонукає висувати гіпотези, досліджувати їх, проводити експерименти, а в подальшому підтверджувати або спростовувати твердження; здобувати досвід творчої діяльності, а в його основі – суперечність між відомим і невідомим, прагнення досліджувати й установлювати істинність мовних фактів за допомогою проблемних запитань і завдань [Рускуліс Л. В. Урахування проблемності навчання у процесі підготовки майбутнього вчителя української. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Будапешт, 2014. II (9), Issue 19. С. 115-119; Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за

заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 234-235]. *Проблемно-пошукове навчання* – організація навчальної діяльності, в процесі якої створюється проблемна ситуація, а самостійна діяльність учнів спрямована на усвідомлення, сприйняття й розв'язання її, у результаті чого здобуваються нові знання, формуються практичні уміння та навички [Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.]. *Проблемне запитання* містить елементи відомого й шуканого в такій мірі, щоб відоме не нівелювало самостійності учнів, було надійним трампліном для пошуків, а невідоме стимулювало до подолання труднощів, що виникають у ході розв'язання проблемного завдання [Шкільник М. М. Проблемний підхід до вивчення частин мови: посіб. для вчит. К.: Рад. школа, 1986. 136 с.]; воно спрямоване на пошук невідомих фактів про мовні явища, інформацію про початкову проблему (Як Ви думаєте?). *Проблемне завдання* – це шляхи розв'язання порушеної проблеми (Як Ви розв'яжете це питання? Яким способом?), коли учні самостійно здобувають нові знання. Такі завдання поділяються на два види: а) теоретичні проблемні (невідома мета, тобто невідомі закон, правило, закономірність) і б) практичні проблемні (невідомий спосіб дій, умови виконання, тобто спосіб використання відомого закону, правила, закономірності [Федоренко І. Т. Підготовка учасників к усвоению знаний. К.: Рад. школа, 1980. 94 с.]. *Проблемна ситуація* виникає в процесі виконання практичного чи теоретичного знання способу або дієвості, в результаті цього з'являється пошукова домінанта, що забезпечує активність мисленнєвої діяльності [Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. М.: Педагогика, 1972. 168 с.].

Інтерактивне навчання – співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), коли учасники (учень й учитель) є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, рефлексують щодо того, що вони знають, вміють і здійснюють. Інтерактивна взаємодія охоплює як домінування одного учасника навчального процесу, так і однієї думки над іншою [Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. К.: Вид-во А.С.К., 2004. 192 с.];

дидактичні технології, що характеризуються досягненням запланованих педагогічних результатів шляхом організації та здійснення активної навчальної взаємодії суб'єкта навчально-виховного процесу з навчальним середовищем [Сердюк Т. В. Інтерактивні технології навчання суспільних дисциплін як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09. Кривий Ріг, 2010. 20 с.], демонструючи набуття досвіду в процесі здобуття освіти, вирізняючись високим рівнем активності, тривалістю, мотивацією й емоційністю, самостійною креативною роботою [Шевчук С. П., Скороходов В. А., Шевчук О. С. Інтерактивні технології підготовки менеджерів: навч. посіб. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2009. 232 с.]; має на меті організувати навчальну діяльність кожного здобувача освіти максимально продуктивно, підвищуючи пізнавальну активність відповідно до мети навчання й ситуацій спілкування за допомогою відповідного мовного й мовленнєвого матеріалу [Редько В. Г. Засоби формування комунікативної компетентності у змісті шкільних підручників з іноземних мов. Теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2012. 224 с.]. Переваги впровадження інтерактивного навчання: полегшення процесу засвоєння нового матеріалу, розвиток вміння його аналізувати; пробудження інтересу до нестандартної організації освітньої діяльності; активізація мислительної й творчої праці, підвищення рівня запам'ятовування інформації; формування вмінь спілкуватися в колективі; налагодження комунікативної готовності до роботи в класі й розвиток мовленнєво-комунікативних умінь; закріплення навичок формулювати власну думку й правильно висловлювати її, а також поважати думку іншого; погодження та прийняття етикетних вимог до спільної діяльності; пробудження високої відповідальності за результат роботи в групі; окреслення конструктивних шляхів розв'язання проблем, формування навичок здійснення проектної діяльності, самостійної роботи тощо [Джедджеро О. Дещо про переваги інтерактивного навчання в шкільній практиці. *Українська мова і література в школі*. 2006. № 2. С. 8-10.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентиліок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]. *Групи інтерактивного навчання*: кооперативне навчання (робота в парах, трійках, робота в малих групах, коло ідей, два – чотири – всі разом, карусель тощо); колективно-групове навчання (мікрофон, незакінчені речення, навчаючись – учусь, мозковий штурм,

дерево рішень, ажурна пилка та ін.); ситуативне моделювання (імітаційні ігри, рольові ігри, драматизація, судове слухання, громадське слухання та ін.); опрацювання дискусійних завдань (дискусія, метод ПРЕС), «займи позицію», шкала думок, оцінювальна дискусія та інші) [Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. К.: Вид-во А.С.К., 2004. 192 с.]; технології розвитку здатності до аналітичної діяльності, кейс-метод, технології проблемного навчання, діалогові технології, творчі ситуації, метод проєктів, навчання в малих групах, методи стимулювання творчої активності, навчально-творчі задачі; навчання в співробітництві, навчальний тренінг, метод мозкової атаки, метод дельфі, ігровий метод [Сисова С. О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навч.-метод. посіб. К.: ВД «ЕКМО», 2011. 324 с.].

Інноваційні методи навчання: неімітаційні методи навчання (дискусії, екскурсії), імітаційні неігрові (аналіз конкретних ситуацій, розв'язання виробничих завдань, розбір документації, дії за інструкцією), імітаційні ігрові – інноваційні (ділові ігри, рольові ігри, ігрове проєктування) [Практикум з методики навчання мовознавчих дисциплін у вищій школі: навч. посібник / за ред. О. Горошкіної та С. Карамана. 2015. 250 с.].

Ігрові методи – форма вільного самовияву людини, яка передбачає реальну відкритість світові можливого й розгортається або у вигляді змагання, або у вигляді зображення (виконання, репрезентації) певних ситуацій, смислів, станів [Кулик О. Пріоритетність текстоцентричного підходу до навчання української мови в загальноосвітній школі. *Теоретична і дидактична філологія*. Переяслав-Хмельницький: ФОП О. М. Лукашевич, 2013. Вип. 15. С. 38-48], де виробляються стосунки між людьми [Ельконин Д. Б. Избранные психологические сочинения. М.: Педагогика, 1989, 560 с.]; складне утворення, багатогранне й багатофункційне у своїй суті й будові, що спрямоване на засвоєння мови, передавання набутого досвіду, розвиток творчого мислення й специфічних лінгвістичних задатків, тісну співпрацю з однокласниками й учителями [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилло. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 242].

Ділова гра (ділова навчальна гра) – цілеспрямована організація навчально-ігрової взаємодії вчителя й учнів у процесі моделювання реальної дійсності в спеціально

створеній проблемній ситуації, під час якої відбувається аналіз різноманітних думок, переконань, доведення гіпотез або спростування їх, що призводить до появи нових знань, формування вмінь і навичок; вона сприяє насиченню структури заняття елементами моделювання мовленнєвих ситуацій, допомагає швидкій і ефективній перевірці якості засвоєння теоретичного матеріалу та виконанню самостійної роботи, повною мірою розвиває креативність учня і його внутрішній потенціал завдяки виконанню певної ролі [Рукхліс Л. Застосування інтерактивних технологій у теоретико-методичній підготовці майбутнього вчителя української мови. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*: зб. наук. праць. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2015. Вип. 4 (51). С. 154-160], у процесі якої відбувається діалог, зіткнення різних думок та позицій, взаємна критика гіпотез і пропозицій, обґрунтування та зміцнення їх, що сприяє набуттю нових знань, уявлень, досвіду розв'язання педагогічних завдань і психолого-педагогічних ситуацій [Шербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: навч. посіб. К.: Вища школа, 2004. 207 с.]

Імітаційні ігри – процедури з виконанням певних простих відомих дій, що відтворюють, імітують будь-які явища навколишньої дійсності. *Мета* – закріплення здобутих теоретичних знань на практиці, акцентуація уваги на терміні чи понятті, яке засвоює учень. Учасники імітації повинні відреагувати на запропоновану вчителем ситуацію й діяти чітко за інструкцією, а в подальшому обговорити отриманий результат [Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. / за ред. О. І. Пометун. К.: А.С.К., 2004. 192 с.]

Симуляції – створені вчителем ситуації, під час яких учні копіюють у спрощеному вигляді процедури, пов'язані з діяльністю суспільних інститутів, що існують у справжньому житті. Це своєрідні рольові ігри з використанням чітко визначених (за законом або за традиціями) відомих ролей та кроків, що повинні здійснити виконавці: судові, парламентські, громадські слухання, збори, асамблеї, засідання комісій, дебати тощо [Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. К.: А.С.К., 2004. 192 с.]

Синанон-метод упроваджується з використанням «гарячого стільця». Учасника, який знаходиться на

«гарячому стільці», опитують однокласники за конкретною навчальною темою (тобто розв'язується завдання поглиблення й систематизації теоретичних знань), прагнучи поставити якомога більше питань із теми, зокрема додаткових, тобто «вдарити» по найбільючіших місцях. Під час гри одночасно розвивається емоційне врівноваження, толерантність, відбувається вдосконалення рис характеру, вольових якостей [Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. К.: Кондор, 2001. 628 с.]

Метод кейсу – ефективний імітаційний неігровий метод інтерактивного навчання, колективний розгляд реальної ситуації, коли існує потреба розв'язання однієї або декількох проблем і при цьому може існувати багато рішень [Шевчук С. П., Скороходов В. А., Шевчук О. С. Інтерактивні технології підготовки менеджерів: навч. посіб. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2009. 232 с.], що сприяє реалізації низки завдань: аналіз нової інформації, вміння працювати з додатковою літературою, виховання відповідальності за виконану роботу, вдосконалення навичок спілкування, налагодження тісних дружніх зв'язків у колективі [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факультетів університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]

Метод проєктів здатний спрямувати навчальний процес на особистісно зорієнтоване навчання, під час якого учень матиме можливість усебічно розкрити власний творчий потенціал, розвинути вміння вести пошук, робити висновки, виявляти самостійність і креативність у розв'язанні порушених проблем, координувати й корегувати свою діяльність [Зимняя И. А. Сахарова Т. Е. Проектная методика обучения английскому языку. Иностранные языки в школе. 1991. № 3. С. 9-15.; Fried-Booth D. Project Work. Oxford: Oxford University Press, 1990. 89 p.; Hutchinson T. Introduction to Project Work. Oxford: Oxford University Press, 1990. 105 p.]; сприяє розвитку учнів і спрямований на здобуття тих знань, що будуть необхідні їм у житті [Горошкіна О. М. Лінгводидактичні засади навчання української мови в старших класах природничо-математичного профілю: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2004. 362 с.]; підсилює пошукову, дослідницьку й креативну діяльність здобувачів освіти [Дроздова І. П. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ: монографія. Х.: ХНАМГ, 2010. 320 с.]. Проєктування забезпечує створення середовища, максимально наближеного до природного, сприяє виробленню практичних навичок; активно розвиває

дослідницькі вміння й стимулює навчальну діяльність, дає можливість накопичити теоретичний і практичний матеріал [Рускуліс Л. Проектні технології в методичній системі формування професійних компетентностей у процесі підготовки майбутнього вчителя української мови. «Загальні аспекти інноваційного розвитку освітньої галузі в контексті міжнародного співробітництва України. General aspects of innovation development of education in the context of international cooperation of Ukraine»: матер. міжн. наук.-практ. конф. Миколаїв: МНАУ, 2017. С. 156-159]. Види проєктів: за діяльністю, що домінує: дослідницькі, творчі, рольові, інформаційні, прикладні, практично-організаційні. Дослідницькі передбачають наукову діяльність здобувача освіти, починаючи від вибору теми, визначення завдань і плану й до висунення гіпотези, доведення чи спростування її; творчі – це репрезентація нетрадиційних інноваційних підходів до розв'язання проблеми; рольові втілюються шляхом виконання певних ролей; інформаційні – активний збір інформації з подальшим аналізом її й адаптацією до аудиторії; прикладні передбачають укладання словників, методичних рекомендацій із графічним супроводом; практично-організаційні спрямовані на вироблення ефективних програм дій, укладання пам'ятки тощо. Між окресленими видами немає чіткої межі, тому вони можуть узаємодоповнюватися, ставати частиною один одного. За часом виконання: а) короткочасні (підготовка невеликої презентації за темою заняття); б) довгострокові (вивчення певної мовної теми для учнів відповідного класу). За кількістю предметів, залучених до створення проєкту, він може бути монопредметним і міжпредметним [Горошкіна О. Оптимізація самостійної роботи студентів-філологів у процесі вивчення мовознавчих та лінгводидактичних дисциплін. Українська мова і література в школах України. 2016. № 10. С. 5; Солодюк Н. Формування проєктної діяльності студентів. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2013. № 13 (272). Ч. 1. С. 210-215; Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. пособ. для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / под ред. Е. С. Полат. М.: Издательский центр «Академия», 1999. 224 с.]. Складові проєкту: 1) проблема; 2) планування; 3) пошук; 4) продукт; 5) презентація, б) портфоліо [Голуб Н. Метод проєктів у навчанні української мови. Українська мова і література в школі. 2013. № 8. С. 15-19]. Оцінювання рівня виконання проєкту охоплює: а) актуальність і практичну значимість розробок; б) аналіз ефективності добору методів дослідження; в) рівень колективної співпраці й сумісного розв'язання проблем; г) культуромовний показник; д) вміння аргументувати власну думку, доводити висунуті гіпотези й позицію [Нищета В. А. Технологія життєтворчих

проектів на уроках української мови та літератури: навч. посіб. Х.: Основа, 2009. 153 с.]. *Вимоги до організації та проведення проєкту*: проєкт є творчою ініціативою здобувача освіти, а тему може запропонувати й учитель; проєкт є вагомим як для самих учнів, так і для їхнього оточення; проєкт має дослідницький характер, тому необхідно чітко визначити апарат дослідження, обґрунтувавши його; проєкт проникнутий навчальною метою глибокого засвоєння мови; проєкт чітко спланований і вибудований у тісній співпраці учня й учителя; проєкт реально враховує можливості учня [Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / автор-уклад. Н. П. Наволокова. Х.: Вид. група «Основа», 2009. 176 с. (Серія «Золота педагогічна скарбниця»)].

Портфоліо – метод, спрямований на систематизацію результатів самостійної роботи, узагальнення, поглиблення й розширення знань, отриманих на уроці. Портфоліо – тека, в якій у систематизованому вигляді здобувач освіти накопичує матеріали, що є підсумком його самостійної діяльності, зокрема конспекти додаткових джерел інформації; реферати, есе й інші творчі роботи; результати індивідуальної роботи з учителем; дипломи, сертифікати, грамоти за участь в олімпіадах та конкурсах [Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Кондор, 2001. 628 с.]; Структура портфоліо: банк власних ідей, банк теорій і концепцій, банк проблемних ситуацій, банк результатів мікродосліджень, банк рефлексивних самоспостережень, банк порад [Князян М. О. Самостійно-дослідницька робота як засіб підготовки студентів до розв'язання проблемних ситуацій у професійній діяльності. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:jXzSW3-VVpgJ:www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe].

Приєм навчання мови – елемент методу, засіб його реалізації, окремий пізнавальний акт, характерною рисою якого є здатність уключатися в різні методи; частковою, через що його називають деталлю методу [Караман С. О. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.]; система дій та операцій узаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, спрямована на досягнення часткової мети [Копусь О. А. Теоретичні засади формування фахової лінгводидактичної компетентності майбутніх магістрів-філологів у вищому навчальному закладі: монографія. Одеса: Видавництво ТОВ Лерадрук, 2012. 429 с.]; *Словник-довідник з української лінгводидактики*: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.].

СловОпис

родіна

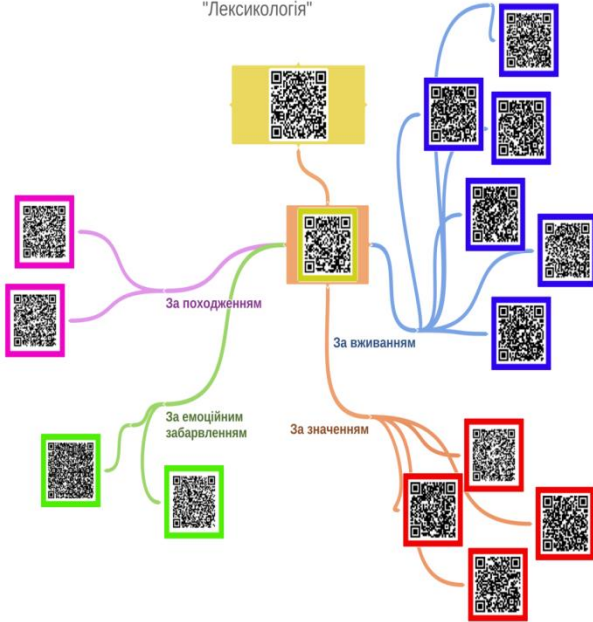
Сім'я,
сімейство
домашні,
посімейство,
рідня,
рід,
династія,
гніздо,
плем'я

- У дружній родині і в холод тепло.
- Вся родина разом, так і душа на місці.
- У недружній родині добра не буває.

МЕНТАЛЬНА КАРТА

ЛІУДІ
ЛІУДІ І НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

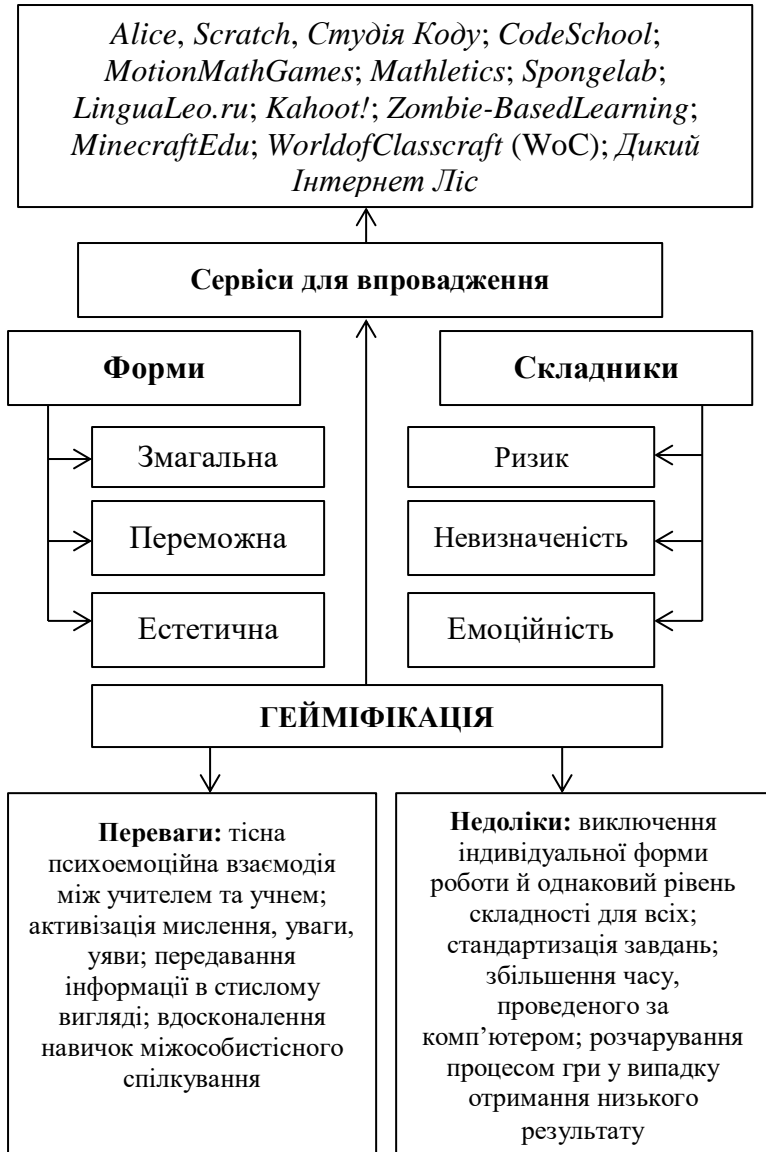
Ментальна карта до теми
"Лексикологія"

Код доступу:

ГЕЙМІФІКАЦІЯ

Інформаційно-комунікаційні технології спрощують доступ громадян до відомостей та даних, дозволяють здійснювати швидкі й ефективні кроки для вдосконалення виробництва, навчання, професійного та особистісного розвитку, потребують відповідного володіння необхідним рівнем інформаційно-комунікаційної компетентності, що є вимогою сучасних стрімких змін умов і потреб суспільства. Інформаційно-комунікаційна компетентність охоплює: постійне зростання й удосконалення знань учнів в інформаційно-комунікаційному просторі, активну участь в освітніх спільнотах і проєктах, якісне поєднання ресурсів міжнародних програм і вітчизняного досвіду [*Формування інформаційно-комунікаційних компетентностей у контексті євроінтеграційних процесів створення інформаційного освітнього простору*: посіб. /за заг. ред. В. Ю. Бикова, О. В. Овчарук; НАПН України, Ін-т інформ. технол. і засобів навч. К.: Атіка, 2014. 212 с.]. **Переваги**: залучення великої кількості мультимедійних засобів, інтенсивного накопичення різноманітної інформації, гнучкості й ефективної кооперації дій учителя й учня; вільний доступ до будь-яких необхідних для підготовки до занять навчальних посібників, наукових праць, рекомендацій, статей, завдань, тестів; сприяє розвитку наочно-образного мислення, мимовільної й довільної уваги на етапі сприйняття нового матеріалу; активізує навчально-пізнавальну діяльність; репрезентує тісний зв'язок теорії з практикою; забезпечує ефективне демонстрування явищ, що не можна спостерігати в класі; систематизує й класифікує явища за допомогою схем і таблиць; формує стійку мотивацію до навчання; дає можливість швидко оцінити якість засвоєного матеріалу [*Система психолого-педагогічних вимог до засобів інформаційно-комунікаційних технологій навчального призначення*: монографія / за ред. М. І. Жалдака. К.: Атіка, 2014. 172 с.; *Захарова И. Г.* Информационные технологии в образовании: учеб. пособ. для студ. учеб. зав. 2-е изд., стер. М.: Издательский центр «Академия», 2005. 192 с.; *Олексенко В. П.* Самостійна робота студентів як складова професійної підготовки майбутнього фахівця-філолога. URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstreapdf>].

Електронні освітні ресурси – навчальні, наукові, інформаційні, довідкові матеріали й засоби, що розроблені в електронній формі та представлені на носіях будь-якого типу або розміщені в комп'ютерних мережах, які відтворюються за допомогою електронних цифрових технічних засобів і використовуються для забезпечення

навчальної діяльності здобувачів [Положення про електронні освітні ресурси. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12>].

Електронна лінгводидактика спрямована на наповнення змісту освіти новими методами й засобами навчання, які здатні осучаснити освітній процес, підвищити його продуктивність, сприяють удосконаленню самої лінгводидактики як науки [Корицька Г. Особливості навчання української мови учнів в умовах розвитку електронної лінгводидактики. *Українська мова і література в школі*. 2016. № 1. С. 14-17].

Електронний підручник – технологізація особистісно орієнтованого освітнього процесу, що передбачає новітній підхід в конструюванні та репрезентації навчальних текстів, дидактичного матеріалу, створення якісно нових форм контролю за процесом розвитку мовно-комунікативної компетентності здобувачів освіти в період навчання [Караман С. Упровадження педагогічних інновацій у теорію і практику професійної підготовки вчителя-словесника. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/philology/article/view/3790>]; є мультимедійним засобом навчання нового покоління, що містить систематизовану інформацію з дисципліни, побудований принципах навчання української мови (загальнодидактичних, лінгводидактичних та специфічних) і спрямований на формування мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної компетентностей [Шепетко Ю. М. Методика використання електронного підручника з української мови в коледжах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Луганськ, 2012. 240 с.]; засіб навчання, до складу якого входять навчальні компоненти, що охоплюють систематизовану наукову інформацію, практичні завдання й методичні коментарі до виконання їх, забезпечуючи активність учня в отриманні нових знань за допомогою інформації, яка представлена текстовим, графічним, музичним, відео- та фото- й іншим матеріалом [Руєкуліс Л. Електронний підручник як ефективна інформаційна технологія у процесі підготовки майбутнього вчителя української мови. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб. наук. пр. / редкол.: І. А. Зязюн (голова) та ін. Київ-Вінниця: ТОВ фірма «ІГланер», 2014. Вип. 38. С. 431-434]. **Переваги** використання: можливість розміщення навчальної інформації в кількісному та якісному відношеннях, оскільки він має можливість охопити більший за обсягом теоретичний матеріал і практичні завдання відповідно до рівня мовної й мовленнєвої компетентності здобувачів освіти, швидкість опрацювання навчального матеріалу й індивідуальних

особливостей кожного окремого учня; забезпечення постійного повторення вивченої інформації; презентації різних типів словників (тлумачний, фразеологічний, орфографічний, орфоепічний, словники лексичних і фразеологічних синонімів та антонімів) [Скуратівський Л. Інформаційні технології як засіб мовленнєвого розвитку учнів у процесі навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 4. С. 7-10]. *Типи електронних підручників*: за схемою викладу матеріалу: текстовий підручник; гіпертекстовий (виклад у формі «дерева»); довідковий (виклад матеріалу у вигляді довідника); ігровий (виклад матеріалу у вигляді ділової гри). Навчальний матеріал в електронному підручнику представлено або статистично (змінюється під впливом управлінських команд), або динамічно (змінюється під впливом програмного налаштування); може бути однокольоровим і багатокольоровим, без звукової підтримки, або з нею [Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. К.: «Академвидав», 2006. 352 с. (Альма-матер)].

QR-код – двовимірний штрих-код, який дозволяє кодувати будь-яку інформацію (текст, веб-посилання, номер телефону тощо), що візуально представлений у вигляді чорно-білого квадрата, який нагадує лабіринт. *Перевага* – можливість сканування звичайною камерою смартфона та великий обсяг інформації, що кодується.

Хмара тегів (хмара слів) – візуальне поєднання списку категорій (або тегів), що використане для опису ключових слів на презентації неформатованого тексту. Стрижневе слово, як правило, позначене розміром шрифту або кольором, що робить хмаринку зручною для швидкого сприйняття термінів і розподілу їх за категоріями [Інформаційно-комунікаційні технології в педагогічній освіті: навч. посіб. / за наук. ред. О. М. Пехоти, Т. В. Тихонової. Миколаїв: Іліон, 2013. 252 с. (Серія «Педагогічна освіта – XXI»)].

Презентація – представлення перед аудиторією чогось нового, раніше невідомого або маловідомого; документ, який створений за допомогою комп'ютерної програми PowerPoint [Життєва компетентність особистості: наук.-метод. посіб. / за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Несен. К.: Богдан, 2003. 520 с.], що ознайомлює здобувачів освіти з темою; покликаний сформулювати в них позитивну мотивацію, зацікавити, переконати, продемонструвати її важливість в опануванні мовного матеріалу й для успішної практичної діяльності

[Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підруч. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Знання-Прес, 2002. 295 с.]; створює умови для зацікавлення учнівської аудиторії, забезпечує ознайомлення як із теоретичними проблемами, так і передбачає демонстрування практичних завдань; сприяє маневруванню під час добору потрібної послідовності відображення навчальної інформації [Савчук Т. С. Використання інформаційних та комп'ютерних технологій в навчальному процесі. Республіканська наук.-практ. Інтернет-конф. «Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ»: зб. матер. (Вінниця, 12-18 квітня 2010 р.) К.: Вид-во «Кондор», 2010. 330 с.]. *Види презентацій*: презентації, що аналізують поняття й терміни; презентації, що передбачають демонстрацію міжпредметних й інтегративних зв'язків; презентації, що містять схеми й таблиці; презентації, в основі яких – вправи (завдання) й медіасюжети. *Печа-куча* (з японської – «балаканина») – різновид презентації, що представлена 20 слайдами тривалістю по 20 секунд (слайди автоматично змінюються). Протягом цього часу учень, який виступає, повинен розкрити основні аспекти питання, репрезентовані на слайді

Веб-квести – опори-інструкції, каркас, що в своїй основі мають покликання на інтернет-ресурси у світовій павутині, передбачають ґрунтовний аналіз інтернет-матеріалів і спрямовані на пошук інформації (самостійно чи в групі) та її більш глибоке розуміння [March T. What's on the Web? Sorting Strands of the World Wide Web for Educators, 2001. URL: <http://tommmarch.com/writings/web-types/>]; сучасна педагогічна технологія, що здійснюється за одним або декількома, заздалегідь підготовленими автором мовними маршрутами, що ведуть до досягнення поставленої мети [Корицька Г., Подлесна І. Реалізація проблемно-пошукової, дослідницької діяльності учнів засобами веб-квест технології. Українська мова і література в школах України. 2016. № 11. С. 3-7]. Вони не є чимось новим у методичній науці, однак завдяки Інтернету змогли знайти реальне втілення в навчальній діяльності, під час якої виробляються навички критичного, творчого та саморегулюючого мислення, роблять навчання автентичним, ламаючи стіни штучності [Солодка А. К. Фасилітація кроскультурної взаємодії: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Миколаїв: Іліон, 2014. 228 с.]. *Позитивні риси веб-квестів*: вибір завдань, які стосуються однієї теми, що допомагає здійснювати логічні міждисциплінарні зв'язки, переводить учнів з одного контексту в інший; дає змогу «переносити» набуті знання в реальний світ (зворотний зв'язок), демонструючи й

аналізуючи уроки вчителів, виступи політиків тощо; сприяє розвитку власних шаблонів мислення й самостійного використання ефективних стратегій навчання [March T. What's on the Web? Sorting Strands of the World Wide Web for Educators. 2001. URL: <http://tommmarch.com/writings/web-types/>]. *Етапи проведення: вступ*, у якому обґрунтовано тему й цінність проекту, його сценарій; *центральне завдання* – дії, що ведуть до розв'язання проблеми, закладеної у вступі; питання й практичні завдання, що вирішуються в межах самостійного студіювання; *список інформаційних ресурсів*, що можна використати під час дослідження; *процес* – поетапний опис завдань; *оцінка* – шкала оцінювання виконаної роботи; *завершальна частина* – узагальнення результатів роботи [Dodge, Bernie. Some Thoughts About WebQuests (online). WebQuest.org. 1995. URL: http://www.webquest.org/sdsu/about_webquests.html]. Така структура веб-квесту формує низку завдань, що висунуто до вчителя й учня. Для перших – це визначення теми проекту, створення проблемної ситуації та вербалізація її в межах конкретної теми; добирання й анонсування посилань на Інтернет-ресурси; репрезентація інструкції розв'язання проблеми, а для інших – здійснення процесу пошуку інформації в усмережжі, аналіз її; самостійне оцінювання рівня виконання завдання [Інформаційно-комунікаційні технології в педагогічній освіті: навч. посіб. / за наук. ред. О. М. Пехоти, Т. В. Тихонової. Миколаїв: Ліон, 2013. 252 с. (Серія «Педагогічна освіта – ХХІ»)].

Гейміфікація – процес використання ігрового мислення й механіки з метою залучення аудиторії та розв'язування проблем, що уможливорює набуття досвіду й створює необхідний сенс та мотивує [Зикерманн Г., Ліндер Дж. Геймификация в бизнесе: как пробиться сквозь шум и завладеть вниманием сотрудников и клиентов. М.: Манн, Иванов и Фербер, 2014. 240 с.]; використання принципів ігрової механіки, естетики й мислення, а в основі – залучення учнів до навчання, його активізація, підвищення мотивації до процесу навчання [Kapp K. M. The Gamification of Learning and Instruction: Case-Based Methods and Strategies for Training and Education. New York: Pfeiffer: An Imprint of John Wiley&Sons, 2012. S. 89]; використання ігрових елементів і методів ігрового дизайну в неігрових контекстах, що сприяє залученню користувачів, підвищенню їхньої активності [Кондрашова Е. В. Геймификация в образовании: математические дисциплины. Образовательные технологии и общество, 2017. 20 (1). С. 467-472]. *Компоненти гейміфікованого процесу: користувач; завдання; накопичувальні бали; рівні гри;*

ранжування учасників; значки [Перясласька С., Смагіна О. Гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. С. 250-260]. **Складоники: ризик, невизначеність, емоційність** [Salen K., Zimmerman E. *Rules of Play: Game Design Fundamentals*. Cambridge: MIT Press, 2003. 688 p.]. **Форми геймікації** – змагальна, переможна й естетична [Ляшок Н. Ю., Ковальчук К. В., Ганцуря А. В. Гейміфікація як сучасний та ефективний метод мотивації персоналу у XXI столітті. *Причорноморські економічні студії*, 2018. Вип. 28-1. Одеса: [б. в.]. С. 135-136]. **Сервіси для впровадження геймікації в систему освіти: Alice, Scratch, Студія Kodu; CodeSchool; MotionMathGames; Mathletics; Spongelab; LinguaLeo.ru; Kahoot!; Zombie-Based Learning; MinecraftEdu; WorldofClasscraft (WoC); Дикий Інтернет Ліс** [Ляшок Н. Ю., Ковальчук К. В., Ганцуря А. В. Гейміфікація як сучасний та ефективний метод мотивації персоналу у XXI столітті. *Причорноморські економічні студії*, 2018. Вип. 28. Одеса: [б. в.]. С. 135-136; Мар'єнко М. В., Борисюк І. Ю. Гейміфікація освітнього процесу під час вивчення дисциплін природничо-математичного циклу учнями ЗЗСО. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/723296/1/Marienko%20Borysiuk.pdf>; Перясласька С., Смагіна О. Гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. С. 250-260]. **Недоліки гейміфікації**: виключення індивідуальної форми роботи й однаковий рівень складності для всіх учнів; стандартизація завдань; збільшення часу, проведеного за комп'ютером; розчарування процесом гри у випадку отримання низького результату. З боку вчителя потрібна спеціальна підготовка й значні витрати часу для розробки ігор.

SMART-освіта. Парадигма Smart-освіти легко керована й забезпечує швидкість і нескладність у налаштуванні відповідно до запитів слухача, сприяє активному обміну досвідом й ідеями [Соснова М. А. Smart-технології як складова підвищення якості освіти. URL: <http://archive.ws-conference.com/wp-content/uploads/pw0480.pdf>]. Учитель управляє процесом навчання, спрямовує здобувача освіти на пошук, аналіз інформації в інтерактивному освітньому середовищі. Smart-освіта уможливорює активну участь в інтернет-конференціях, прослуховування відеоуроків, відеокурсів, запис і поширення власних відеоматеріалів. **Тенденції SMART-освіти**: прерогативна роль дистанційного навчання; персоналізація освітнього процесу; упровадження ігрових технологій – гейміфікація; навчання з використанням відеоігор; насичення інтерактивними підручниками, що підтримуються технологіями мультимедіа [Семеніхіна О. В. Нові парадигми у сфері освіти в умовах переходу до smart-суспільства. URL: [94](http://nvd.</p></div><div data-bbox=)

Дистанційне навчання – особлива система навчання, в якій має місце поєднання інформаційних (інформаційно-комп'ютерних) технологій навчання з комунікаційними (вони охоплюють, поряд із традиційними засобами комунікацій, комп'ютери, локальні й глобальні мережі, електронну пошту, Інтернет) [Застосування телекомунікаційних засобів у навчальному процесі (психолого-педагогічні аспекти): навч.-метод. посіб. / авт. кол.; за ред. М. Л. Смульсон. К.: «Педагогічна думка», 2008. 256 с.]; освітній процес, для якого характерне використання різноманітних інформаційних технологій (комп'ютерні програми, усемережеві технології та ін.); забезпечення пошукової самостійної діяльності здобувачів освіти з залученням матеріалів електронних бібліотек, баз даних тощо; створення самостійних проєктів; постійна комунікація між учнем та учнем (групою учнів); диференціація навчання (розроблення, впровадження й перевірка різнорівневих завдань, унесення результатів в електронний журнал) [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентиліок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 329]. *Ознаки дистанційного навчання: гнучкість* дає змогу здобувачеві освіти займатися у вигідний для нього час, у зручному місці й індивідуальному темпі; *модульність* передбачає формування з незалежних навчальних курсів-модулів власного індивідуального або групового навчального плану; гарантує повноту інформаційного доступу як одночасне звернення до багатьох джерел навчальної інформації (електронних бібліотек, банків даних, баз знань тощо), великої кількості користувачів; використання технічних і транспортних засобів, навчальних площ, концентроване й уніфіковане подання навчальної інформації й мультидоступ до неї – це елемент його *економічності*; *масовість* й одночасно *особистісна орієнтованість*, *індивідуалізованість* передбачають засвоєння знань, необхідних саме конкретному учню зі швидкістю, на яку він здатний; *пізнавальне спрямування* дає змогу виявлення більшої наполегливості до набуття знань, організованості, вмінь працювати самостійно й мати навички роботи з комп'ютером і телекомунікаційними засобами зв'язку; *діагностичність* окреслює оцінювання

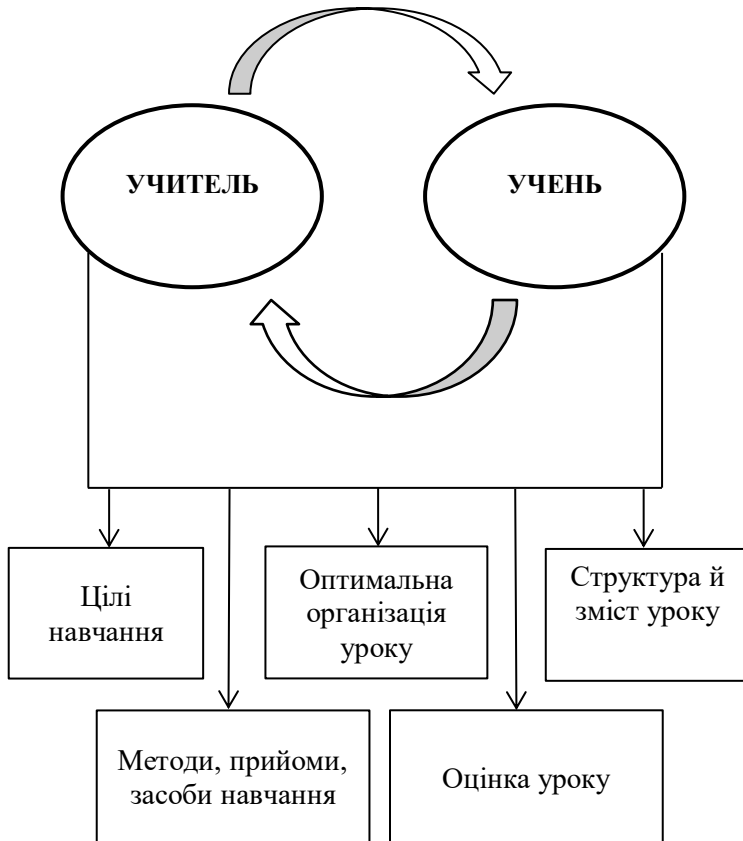
рівня розвитку здібностей користувачів; *мотиваційність* виробляє зацікавлення в актуальних знаннях; *гуманність* спрямовує навчання на особистість, урахування індивідуальних особливостей її; *соціальна рівноправність* відкриває однакові можливості для всіх здобути освіту, незважаючи на місце проживання, стан здоров'я, матеріальне забезпечення; експорт й імпорт світових досягнень на ринку освітніх послуг передбачає *інтернаціональність*. *Оцінювання якості отриманих знань* визначається за такими показниками: оцінювання знань учня з української мови; рівень системної компетентності; рівень компетентності в оптимальному розподілі ресурсів; рівень компетентності в роботі з інформацією (вміння інтерпретувати інформацію, використовувати для обробки інформації комп'ютер тощо); оцінювання вмінь писати, говорити, слухати; комунікабельність, оцінювання особистої відповідальності; оцінювання вмінь працювати в команді, навчати інших і вести перемовини [Рускуліс Л. Дистанційне навчання у процесі підготовки майбутнього вчителя української мови: переваги та недоліки. // *Дунайські наукові читання: європейський вимір і регіональний контекст*: матер. міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 75-річчю Ізмаїльського державного гуманітарного університету (15–17 жовтня, 2015). Т. І: Історія. Економіка. Педагогіка. Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «СМИЛ», 2015. С. 256–258]. *Режими моделей дистанційного навчання*: асинхронне навчання; синхронне навчання [Кухаренко В. М., Рибалко О. В., Сиротенко Н. Г. Дистанційне навчання: Умови застосування. Дистанційний курс: навч. посіб. / за ред. В. М. Кухаренко. Харків: НТУ «ХПИ», «Горсинг», 2002. 320 с.; *Особистісно орієнтовані технології навчання і виховання у вищих навчальних закладах*: колективна монографія / за заг. ред. В. Андрущенко, В. Лугового. К.: Педагогічна думка, 2008. 256 с.; *Романов А. Н., Торонцов В. С., Григорович Д. Б.* Технологія дистанційного навчання в системі заочного економічного образования. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 303 с.]. *Види спілкування у процесі дистанційного навчання*: спілкування з учителем, який керує процесом навчання; спілкування з однокласниками, що передбачає обмін інформацією; дискусійний форум, що має на меті вільне висловлювання точок зору й рівноправність в обговоренні; рольове спілкування, яке виробляє вміння репрезентації оригінальних проєктів; звітування, що формує навички лаконічно й чітко говорити, доводити власні переконання [Голуб Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: навч.-метод. посіб. Черкаси: БрамаУкраїна, 2008. 232 с.].

**ТЕОРІЯ Й ПРАКТИКА
СУЧАСНОГО УРОКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

УРОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

СКЛАДОВІ ТЕХНОЛОГІЇ УРОКУ

КЛАСИФІКАЦІЯ УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

<p>О. Біляєв, [<i>О. Біляєв</i> Сучасний урок української мови: навч.- метод. посіб. К.: Рад. школа, 1981. 176 с.]</p>	<p>Урок вивчення нового матеріалу, урок формування умінь і навичок, урок повторення, урок узагальнення й систематизації, урок контрольної роботи, урок аналізу контрольної роботи</p>
<p>М. Пентилюк [<i>Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах</i>: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]</p>	<p>Урок засвоєння знань (формування мовної і мовленнєвознавчої компетентності), урок формування знань, умінь і навичок (формування мовної і мовленнєвої компетентності), урок повторення, узагальнення і систематизації знань, умінь і навичок (формування комунікативної компетентності), урок розвитку комунікативних умінь і навичок (формування комунікативної компетентності), урок контролю знань, умінь і навичок (перевірки володіння усіма видами мовленнєвої діяльності)</p>
<p>Л. Рожило [<i>Методика викладання української мови в середній школі</i> / І. С. Олійник, В. К. Іваненко, Л. П. Рожило, О. С. Скорик. К.: Вища школа, 1979. 309 с.]</p>	<p>Урок вивчення нового матеріалу, урок закріплення вивченого, перевірки й обліку набутих знань, умінь і навичок, урок аналізу контрольних робіт, урок узагальнення і систематизації вивченого, урок повторення певної теми</p>
<p>К. Плиско [<i>Плиско К.</i> Принципи, методи і форми навчання української мови (теоретичний аспект): навч. посіб. Х.: Основа, 1995. 240 с.]</p>	<p>Урок вивчення інформації, урок закріплення інформації, урок застосування інформації</p>
<p>С. Караман [<i>Караман С.</i> Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.]</p>	<p>Урок формування знань, урок зміцнення знань, умінь і навичок, урок удосконалення знань та умінь</p>
<p>І. Кучеренко [<i>Кучеренко І.</i> Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.]</p>	<p>Урок засвоєння нових знань, урок розвитку умінь і навичок, урок практичного застосування знань, умінь і навичок, урок повторення, узагальнення і систематизації, урок контролю, урок аналізу і корекції навчальних досягнень</p>

ТИПИ Й СТРУКТУРА УРОКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УРОК ВИВЧЕННЯ НОВОГО МАТЕРІАЛУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Перевірка домашнього завдання 2. Підготовка учнів до сприйняття нового матеріалу (актуалізація опорних знань) 3. Повідомлення теми і мети уроку 4. Пояснення вчителем нового матеріалу 5. Вправи на закріплення нових знань 6. Підсумки уроку 7. Завдання додому та інструктаж до нього
УРОК ФОРМУВАННЯ УМІНЬ І НАВИЧОК	<ol style="list-style-type: none"> 1. Повідомлення мети майбутньої роботи, усвідомлення її учнями 2. Відтворення теоретичних відомостей, застосування яких буде потрібним на уроці 3. Виконання учнями вправ 4. Перевірка якості самостійної роботи учнів 5. Завдання додому (для роботи над подальшим закріпленням знань, формуванням умінь і навичок) 6. Підведення підсумків уроку
УРОК ПОВТОРЕННЯ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ознайомлення учнів із завданням уроку 2. Повторення вузлових питань розділу (зв'язні відповіді учнів) 3. Усні й письмові вправи на матеріалі повторення 4. Підсумки проведеної роботи 5. Виставлення оцінок 6. Завдання додому
УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ВИВЧЕНОГО	<ol style="list-style-type: none"> 1. Перевірка домашнього завдання 2. Повідомлення мети уроку 3. Аналіз матеріалу з метою узагальнення вивченого 4. Робота над висновком 5. Вправи на застосування узагальнювальних визначень і правил 6. Оголошення вчителем оцінок 7. Завдання додому (з інструктажем) 8. Підсумки уроку
УРОК КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Повідомлення перевірки та способів її проведення 2. Усна перевірка знань учнів (фронтально) 3. Самостійне виконання учнями контрольної роботи 4. Відповіді вчителя на запитання учнів 5. Підведення підсумків уроку 6. Завдання додому
УРОК АНАЛІЗУ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово вчителя 2. Бесіда про характер недоліків і помилок та робота над ними 3. Підведення підсумків роботи 4. Завдання додому

Урок – основна форма організації навчально-виховного процесу одного й того ж колективу учнів за певною програмою [Донченко Т. Урок як основна форма організації навчальної діяльності учнів з української мови. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 2. С. 2-6; *Словник-довідник з української лінгводидактики*: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]; організаційна форма навчання, в якій навчальні заняття проводяться вчителем та групою учнів постійного складу, одного віку й рівня підготовки протягом певного часу й відповідно до розкладу [Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. К.: «Академвидав», 2009. 560 с.]; віддзеркалення новітньої педагогіки й методики навчання української мови; структурна одиниця загальної системи мовної освіти; стрижень навчання, інструмент виховання й розвитку особистості; в його межах відбувається реальне формування індивідуальних компетентностей учня, розвиток його персональних задатків, здійснюється становлення особистісних якостей [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.]; відрізок навчального процесу, на якому тією чи тією мірою реалізується весь комплекс цілей, що стоять перед навчальним процесом з української мови; складна, цілісна, динамічна система змісту навчального матеріалу й організації роботи з ним, що спрямована на засвоєння матеріалу, зазначеного в темі уроку [Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови: посіб для вчит. та студ. К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. 251 с.]. *Сучасний урок мови* – поліфункційне, багатоаспектне явище в навчальному процесі; урок, на якому вчитель флігранно використовує всі можливості учня, його творчий потенціал, сприяючи активному розвитку, комунікативної компетентності школяра. Його основна мета – виховання мовної особистості, національно свідомого громадянина України. Урок є конденсованим процесом, що передбачає: вивчення нового матеріалу блоками (великими завершеними частинами); максимальне насичення корисною роботою, яка активно впливає на формування мовних, мовленнєвих умінь та навичок; контроль (із боку вчителя) і самоконтроль (із боку учня); формування критичного мислення учнів; постійне вдосконалення навчального процесу, творчий підхід до кожного уроку [*Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

Пенцилюк М. Особливості змісту уроку мови. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.; *Пенцилюк М.* Проблеми уроку української мови в сучасній лінгводидактиці. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.].

Змістове наповнення уроку: теоретичний і практичний мовний матеріал, уміння й навички, методи, прийоми, засоби навчання [*Біляєв О.* Зміст уроку мови. *Українська мова і література*. 2003. № 4. С. 2-7]. *Оптимальність змісту уроку* досягається найбільш доцільним за своїм характером і обсягом відбором теоретичних відомостей, практичних завдань і вправ [*Пенцилюк М.* Особливості змісту уроку мови. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.].

Підходи до змісту уроку: вивчення мовної системи (системно-мовний підхід); формування мовленнєвих умінь на основі засвоєння функціонування мовних одиниць у мовленні (функційно-мовний або функційно-стилістичний підхід), засвоєння мови безпосередньо в її комунікативній функції (комунікативний підхід) [*Біляєв О.* Зміст уроку мови. *Українська мова і література*. 2003. № 4. С. 2-7].

Психологічні чинники сучасного уроку: самостійне й творче мислення, концентрована увага, цілеспрямоване сприйняття, позитивна усвідомлена увага учнів; врахування психологічних аспектів теорій навчання; вдале моделювання системи впровадження традиційних і сучасних освітніх теорій навчальної діяльності; оптимальний психологічний мікроклімат освітньої взаємодії учасників педагогічного процесу [*Кучеренко І.* Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.].

Психолого-педагогічні параметри: завдання (засвоїти певний обсяг знань, оволодіти нормами й цінностями в контексті соціально-культурного і мовленнєвого зростання особистості учня); *діяльність* (діяльність учителя й учня, що має на меті послідовний розвиток мисленнєвих здібностей, мовленнєвих умінь і комунікативної компетентності); *потенціал* (освітня діяльність учнів, яка спрямована на гармонійний розвиток творчої особистості, є внутрішньо мотивованою та культурологічно зорієнтованою); *учитель* (професіонал у галузі освіти, який формує мовну й комунікативну компетентність учня); *учень* (соціально активний виконавець вимог педагога, рівноправний партнер навчальної діяльності, мовленнєва

комунікація якого не обмежена); *зміст* (проектується та втілюється з урахуванням закономірностей психологічного та соціального розвитку комунікативної компетентності особистості); *технології* (застосування освітніх технологій, що сприяють розвитку розумових здібностей, пізнавальної активності й самостійності, формуванню комунікативної компетентності); *контроль* (здійснюється безперервно через динаміку конкретного психолого-педагогічного змісту розвивальної взаємодії) [Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]

Мета уроку – передбачення результату роботи, на який спрямована спільна діяльність учителя й учня. Мета уроку української мови – *триєдина: навчальна* (засвоєння мовної теорії, вироблення мовних і мовленнєвих умінь); *розвивальна* (оволодіння досвідом пошукової, творчої діяльності, розвиток умінь переносу знань, умінь і навичок у нову ситуацію на основі проблемно-пошукової діяльності, мовної інтуїції, логічного викладу думок, розвитку здібностей учня, психологічної готовності до спілкування); *виховна* – спрямована на формування національної свідомості [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

Структура уроку – чіткий план, що учитель добре й завчасно продумав, і який характеризують його складові елементи (з яких частин складається); послідовність (порядок розміщення частин), зв'язність (логічно пов'язані частини) [Біляс О. Лінгводидактика української мови: навч.-метод. посіб. К. Генеза, 2005. 180 с.]; сукупність різних варіантів узаємодії між елементами уроку, що виникає в процесі навчання й забезпечує його цілеспрямовану дієвість [Біляс О. М., Мельничайко В. Я., Пентилок М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1987. 364 с.; Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]; чіткий послідовний, продуманий, спроектований і складений учителем план проведення навчального заняття, спрямований на досягнення мети уроку, цільових завдань у процесі навчально-комунікативної суб'єкт-суб'єктної співпраці на уроці [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.]; структура уроку повинна відображати не стільки зовнішні прояви

діяльності вчителя й учнів, скільки сутність процесів, із якими пов'язана методична творчість учителя й активна навчально-пізнавальна діяльність учнів. Урок повинен відображати логіку засвоєння його змісту та керівництво вчителем цією роботою, досягнення мети через систему дидактичних завдань [Донченко Т. Структура уроку української мови (проблема структури уроку вимагає переосмислення). *Українська мова і література в школі*. 2004. № 3. С. 6-11]. Структура уроку: *макроструктура (зовнішня) і мікроструктура (внутрішня)* організація уроку. Макроструктура визначається типом уроку; до неї вчені уналежнюють такі *елементи*: цілевизначення, опитування, актуалізація опорних знань, пояснення нового матеріалу, засвоєння нових знань, перевірка домашнього завдання, повторення, завдання додому. Мікроструктура – це набір певних методів, прийомів і засобів навчання, за допомогою яких розв'язуються дидактичні цілі кожного уроку [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.; Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]. *Залежності взаємозв'язку елементів уроку*: між метою організації уроку й змістом навчального матеріалу, проміжними й супровідними цілями, між видами діяльності, навчальними діями, між засвоєнням різних рівнів мовної системи, між засвоєнням нового навчального матеріалу й повторенням раніше засвоєного, між розв'язанням навчально-мовних, мовленнєвих і правописних завдань, між розвитком комунікативних умінь слухати, читати, говорити й писати, між засвоєнням знань і формуванням умінь, між засвоєнням лінгвістичних знань і навичок та розв'язанням мовленнєвих завдань [Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови: посіб для вчит. та студ. К.: Фондація ім. О. Ольжича, 1995. 251 с.].

Структурні етапи уроку: *організація класу* (забезпечує позитивний психологічний мікроклімат); *мотивація навчання* (покликана пробудити інтерес до теми); *перевірка домашнього завдання* (визначає рівень набутої компетентності); *актуалізація опорних знань* (відтворює необхідні знання для вивчення нової теми); *цілевизначення* (повідомлення теми й мети уроку); *пояснення нового матеріалу* (ознайомлення з лінгвістичною теорією); *опитування* (індивідуальне; фронтальне; укрупнене);

пояснення домашнього завдання (з інструктажем) [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.; Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]. Уроки не можна будувати за однією й тією ж схемою, оскільки одноманітність набридає учням, зникає інтерес до навчання. Вибір структури, як і типу уроку, пов'язаний із його метою, характером навчального матеріалу та ступенем підготовки учнів [Беляєв О. М. Сучасний урок української мови: навч.-метод. посіб. К.: Рад. школа, 1981. 176 с.]

Типологія уроків – класифікація уроків залежно від певних ознак: навчальної мети, етапів пізнання, ступеня сформованості умінь та навичок [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентиліук. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. **Класифікація уроків української мови: аспекти** (пов'язані з вивченням окремих аспектів мови, а головною метою їх є засвоєння теоретичних відомостей з мови) та **уроки розвитку мовлення** (формування комунікативних умінь та навичок) [Беляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчит. К.: Рад. школа, 1987. 364 с.]. **Мета аспектних уроків** – розвинути в учнів на основі отриманих теоретичних знань практичну мовно комунікативну компетентність, сформувати правописні вміння й навички [Остапенко Н., Симоненко Т., Руденко В. Технологія сучасного уроку української мови: навч. посіб. ВЦ «Академія», 2011. 248 с.]. **Типи аспектних уроків**: урок вивчення нового матеріалу; урок формування умінь та навичок; урок повторення; урок узагальнення й систематизації; урок контрольної роботи; урок аналізу контрольної роботи [Беляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентиліук М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1987. 364 с.; Варзацька Л. Типологія уроків рідної мови й мовлення в системі розвивального навчання. Українська мова і література в школі. 2002. № 6. С. 37-38; Варзацька Л. Типологія уроків української мови в системі компетентнісної освіти. Дивослово. 2014 № 9. С. 7-8.; Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.; Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентиліук. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.].

Технологія уроку – система змісту, форм, методів і засобів навчання й виховання щодо конкретної триєдиної мети, яку вчитель реалізує на уроці з урахуванням технічних можливостей, учнівського потенціалу, спрямовує на досягнення мовного й мовленнєвого

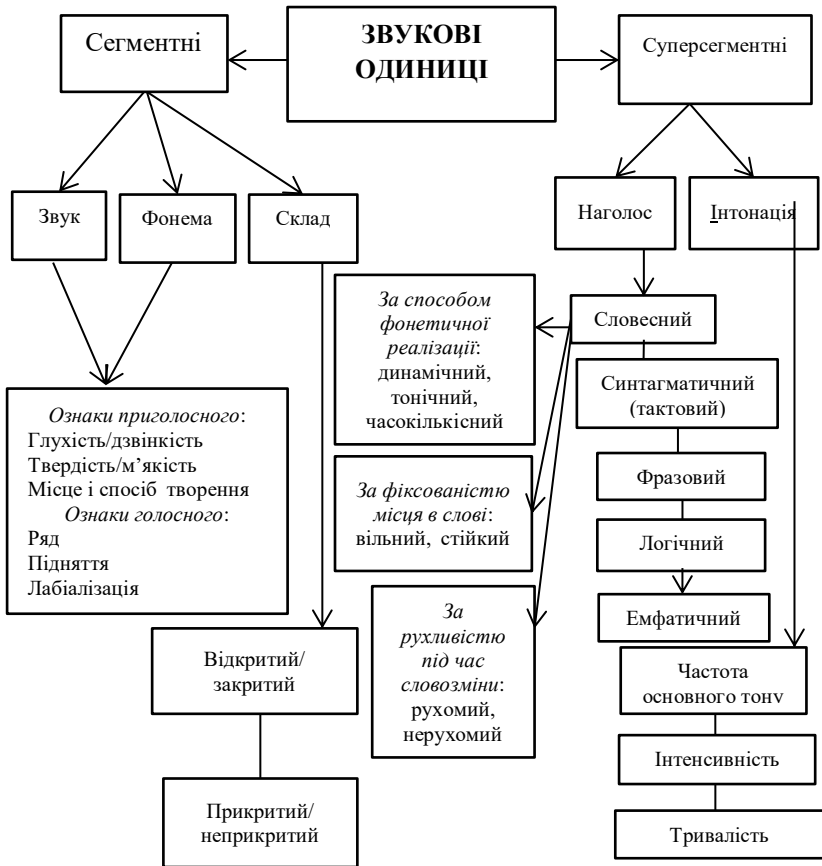
розвитку школярів [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Словник-довідник з української лінгводидактики*: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. *Складові технології уроку*: постановка проблеми; визначення змісту, оптимальний вибір організаційних форм, методів і засобів навчання, розробка структури й змісту уроку, спрямованих на ефективне розв'язання дидактичних завдань [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]. Технологічний підхід до уроку уможливорює конструювання навчального процесу так, щоб він відповідав меті й навчальним цілям, які висуває вчитель перед собою та учнями. Організація уроку визначена інтерактивною технологією – організацією навчального процесу, де обов'язковим є участь кожного учня в колективному взаємодоповнювальному, взаємодіючому процесі навчального пізнання [Пентилок М. Сучасний урок української мови: технологічний аспект. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.]. Технологічне моделювання уроку спроектовує навчальну діяльність учня й забезпечує високий рівень мовних знань і мовленнєвих умінь та навичок. Прерогативні риси таких уроків: сучасність, оптимальність, інтегральність, науковість, відтворення процесу навчання та його результатів, програмування діяльності вчителя та учнів, використання інформаційно-комунікаційних засобів навчання, рефлексія, якісна й кількісна оцінка результатів уроку [Пентилок М. Особливості змісту уроку мови. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.].

Нестандарний урок – навчальне заняття, що має нетрадиційну (невстановлену), гнучку, нетривіальну будову, своєрідно спроектовані структурні етапи й оригінальний інноваційний лінгводидактичний інструментарій (методи, прийоми, засоби) [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.; *Рускуліс Л.* Бібліографічний гід: методичний каталог із лінгводидактики: метод. посіб. Миколаїв: Іліон, 2020. 147 с.].

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСВОЄННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТЕОРІЇ

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ, ГРАФІКИ, ОРФОЕПІЇ

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ

ЗВУК І ФОНЕМА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ

ЗВУК	ФОНЕМА
Явище матеріальне (фізичне)	Явище ідеальне (існує в уяві як зразок, із яким щоразу зіставлено почуті звуки)
Явище індивідуальне (кожен мовець промовляє звуки в одному й тому самому слові індивідуально, зважаючи на власний голос, тембр, манеру говоріння)	Явище соціальне (усі фонемі сприймають однаково)
За кількісним показником – безліч	Обмежена кількість
Залежна величина (особливість звучання залежить від оточення, позиції у слові тощо)	Стала величина (сприймається однаково незалежно від оточення й звучання)
Може не вимовлятися, випасти	Фонему домислюємо

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ

ЕТАПИ НАВЧАННЯ	Пропедевтичний (1-4 класи); основний – систематичне вивчення фонетики, графіки, орфоєпії (5 клас); розгляд фонетичних явищ у процесі засвоєння будови слова, словотвору й граматики (5-9 класи); узагальнення й систематизації вивченого (10-11 (12) класи)
СИСТЕМА ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОНЯТЬ ІЗ ФОНЕТИКИ	Фонетика, графіка, орфоєпія, орфографія; звуки мови й звуки мовлення (голосні, приголосні; приголосні тверді й м'які, дзвінки й глухі); склад, наголос; орфоєпічна помилка, орфограма; правила вимови звуків, що позначені літерами г і ґ; позначення звуків мовлення на письмі (абетка, співвідношення звуків і букв); вимова наголошених і ненаголошених голосних; вимова приголосних звуків (уподібнення приголосних, вимова і правопис префіксів; спрощення в групах приголосних); найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних; основні правила переносу слів; правила вживання знака м'якшення й апострофа
СПЕЦИФІЧНІ ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ФОНЕТИКИ	Навчання фонетики у взаємозв'язку з орфоєпією, графікою, орфографією, морфологією, синтаксисом, пунктуацією; аналіз звука в морфемі; співвідношення між звуковим та писемним мовленням; урахування особливостей місцевої говірки; фізичний розвиток органів мовлення; вивчення фонетики на текстовій основі
МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ	Фонетичний (орфоєпічний) розбір; вправи, спостереження й аналіз звукового складу мови; диференціювання звуків мови; спостереження й аналіз за артикуляцією звуків; виявлення структури складу, ритміки слова; спостереження над інтонаційним оформленням тексту Різновиди фонетичних вправ: фонетико-лінгвістичні; фонетико-мовленнєві; фонетико-комунікативні

Методика навчання фонетики – розділ методики навчання української мови, що вивчає методи та прийоми навчання учнів фонетичної системи української мови, її співвіднесеність з графікою й орфографією, складоподілом та наголосом, шляхи формування вмінь у галузі фонетичного розбору й характеристики звуків мовлення [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.].

Фонетичні поняття: фонетика, графіка, орфоепія, орфографія; звуки мови й звуки мовлення (голосні, приголосні; приголосні тверді й м'які, дзвінки й глухі); склад, наголос; орфоепічна помилка, орфограма; правила вимови звуків, що позначені літерами г і ґ; позначення звуків мовлення на письмі (абетка, співвідношення звуків і букв); вимова наголошених і ненаголошених голосних; вимова приголосних звуків (уподібнення приголосних, вимова й правопис префіксів; спрощення в групах приголосних); найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних; основні правила переносу слів; правила вживання знака м'якшення й апострофа; робота з орфоепічним й орфографічним словником [Українська мова 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>]. Учителю з метою організації навчання фонетики, дотримуючись принципу наступності, слід виокремити ті теми, які учні засвоїли на пропедевтичному етапі (початкова школа), щоб у процесі систематичного вивчення фонетики, графіки й орфографії (другий етап) удосконалити набуті навички й ознайомити з новими поняттями. Важливу роль для засвоєння фонетики має опрацювання фонетичних явищ у процесі вивчення будови слова та словотвору, граматики (третій етап). Рівень сформованості фонетичних навичок припадає на етап узагальнення й систематизації вивченого (старша школа) [Рускуліс Л. Лінгводидактичні засади формування фонетичної субкомпетентності школярів. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. пр. Вип. 2. Бердянськ: БДПУ, 2020. С. 331-338].

Фонетика є однією із систем загальної структури мови, першим її рівнем, платформною для вивчення лексики й граматики, оскільки саме звуки – це будівельний матеріал слова та словоформи [Спанатій Л. С. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посіб. Миколаїв: Гліон, 2015. 372 с.; Сучасна

українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 436 с.; *Сучасна українська літературна мова*: підруч. / за ред. А. П. Грищенко. 2-ге вид. перероб. і допов. К.: Вища школа, 1997. 493 с.; *Сучасна українська літературна мова*: підруч. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища школа, 2000. 430 с.; *Тоцька Н. І.* Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: навч. посіб. для студ. філол. факультетів. К.: Вища школа, 1981. 183 с.]. **Фонетика пов'язана з орфоєпією; лексикою; графікою; морфемікою і словотвором; орфографією; морфологією; синтаксисом; стилістикою** [*Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах*: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.]].

Фонетичні одиниці є сегментними (звук, фонема, склад) й суперсегментними (наголос, інтонація). Чільне місце займає поглиблення знань про звук мовлення, бо саме звуковий аспект мови вважають основою її існування, тією базою, що дозволяє мові бути засобом спілкування людей, виконувати комунікативну функцію [*Бакум З. П.* Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.]. **Поза межами звукового вираження мова не існує, оскільки в звуковій мові всі мовні значення – й лексичні, й граматичні – виражаються за допомогою звуків; звуки в мові є як матеріальний засіб реалізації найрізноманітніших лексичних і граматичних значень, їх часто називають будівельним матеріалом для лексики й для граматики** [*Сучасна українська літературна мова*. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 436 с.]. **Функції звука**: твірна (конститутивна), що полягає в перетворенні предмета думки у звукокомплекси, тим самим створюючи звукову форму слів і речень; впізнавальна – розпізнавання лінгвістичних одиниць [*Тоцька Н. І.* Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: навч. посіб. для студ. філол. факультетів. К.: Вища школа, 1981. 183 с.]].

Звук учні вивчають у фізичному, фізіологічному й лінгвістичному аспектах [*Спанатій Л. С.* Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посіб. Миколаїв: Іліон, 2015. 372 с.; *Сучасна українська літературна мова*. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 436 с.; *Сучасна українська літературна мова*: підруч. / за ред. А. П. Грищенко. 2-ге вид. перероб. і допов. К.: Вища школа, 1997. 493 с.; *Сучасна українська літературна мова*: підр. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища школа, 2000. 430 с.; *Тоцька Н. І.* Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: навч. посіб. для студ. філол. факульт. К.: Вища школа, 1981. 183 с.; *Ющук І. П.* Вступ до мовознавства: навч. посіб. К.: Рута, 2000. 128 с.], які, відрізняючись своїми завданнями й методами, разом із тим перебувають у міцному зв'язку і взаємно доповнюють один одного. Звук з акустичного

боку є явищем фізичним, має власну висоту, силу (інтенсивність), тон, тембр, тривалість у часі [Спанатій Л. С. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посіб. Миколаїв: Іліон, 2015. 372 с.], і, як і різноманітні природні звуки, сформований унаслідок коливання повітря, утворений апаратом мовлення людини й сприйнятий її слуховим апаратом. Саме акустичний аспект охоплює власне акустику – характеристику звука як фізичної величини, як коливання пружного середовища – і нейрофізіологію – сам акт сприйняття, за якого звукові коливання, що впливають на барабанну перетинку вуха, перетворюються в мозку на слухові узагальнення [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с. (Альма-матер)]. Анатомо-фізіологічний погляд має на меті проаналізувати ступінь і характер участі мовних органів (активних чи пасивних) у процесі творення звуків [Жовтобрюх М. А. Сучасна українська літературна мова: Вступ. Лексика. Фразеологія. Фонетика. К.: Рад. школа, 1961. 131 с.; Спанатій Л. С. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посіб. Миколаїв: Іліон, 2015. 372 с.; Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 436 с.; Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія: навч. посіб. для студ. філол. факульт. К.: Вища школа, 1981. 183 с.]. У сучасній науці переважають анатомо-фізіологічні й акустичні методи дослідження [Бакул З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.], визначаючи тим самим провідну роль лінгвістичного (функційного, фонологічного, соціального) аспекту звука мови. Одне й те ж слово кожен вимовляє по-своєму, проте значення слова, а отже, й кожна його складова частина сприймається однаково, незалежно від того, хто і як його вимовляє [Караман О. В. Формування в учнів орфографічних умінь і навичок у процесі вивчення фонетики: дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.02. Київ, 1994. 191 с.]. Соціальний бік лінгвістичного аспекту: послуговування звуком із метою обміну інформацією визначає суспільний характер його. Цим самим він цілком відмінний як від тваринних викриків, так і від тих людських викриків, які є лише фізіологічними виявами нашого організму а не використовуються для спілкування [Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: підруч.: у 2 ч. К.: Вища школа, 1972. Ч. 1. 402 с.].

Фонологія вивчає соціальну функцію звуків, а її

основною одиницею є фонема. **Фонема** – функційна одиниця фонологічної системи певної мови, що є компонентом значущих одиниць мови – морфем і слів і служить засобом розпізнавання їх [Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 436 с.]; найменша функційна одиниця мови, яка служить для розрізнення звукових оболонок слів та їхніх форм; найменша функційна одиниця мови, потенційно пов'язана зі значенням [Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.]; мінімальна одиниця мови, яка слугує для диференціювання значущих одиниць мови (морфем та слів) й виражається рядом звуків, що є функційно тотожними [Бойко В. М. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2014. 248 с.] й потенційно є носієм певного значення» [Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія: навч. посіб. для студ. філол. факульт. К.: Вища школа, 1981. 183 с.]. Фонема не може виконувати безпосередню роль засобу спілкування. Здійснюючи конститутивну, ідентифікаційну й дистинктивну функції, осмислюючись через морфему чи слово, вона вичленована людською свідомістю. При цьому, беручи активну роль у вираженні лексичного чи граматичного значення в поєднанні з іншими фонемами, виконує їхнє основне призначення – побудова й розрізнення слів і морфем, розпізнавання в мовному потоці [Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентиліок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с., С. 329]. **Головні ознаки фонем:** неподільність на значущі одиниці; протиставлення іншим фонемам (так, щоб із заміною однієї фонемі іншою було змінено або зруйновано значення слова); незалежність у потоці мовлення від фонетичного оточення; незалежність від позиції у слові, тобто здатність займати будь-яку позицію [Сучасна українська літературна мова: підруч. / за ред. М. Я. Площ. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища школа, 2000. 430 с.].

Фонетичний склад не пов'язаний зі значенневими одиницями, а в основі його виокремлення й усвідомлення – фонетичні характеристики [Сучасна українська літературна мова: підруч. / за ред. А. П. Грищенко. 2-ге вид. перероб. і допов. К.: Вища школа, 1997. 493 с.]. Складотворчим є голосний, будучи «вершиною складу» [Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія: навч. посіб. для студ. філол. факульт. К.: Вища школа, 1981.

183 с.]. Склад репрезентується як частина звукового ланцюжка [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с. (Альма-матер)]. Специфікою складу є об'єднання в ньому сегментних (вичленовування з мовного потоку) і несегментних (є основою для надсегментних явищ – словесного наголосу, ритміки тощо) фонетичних одиниць, тому його визначають як сегментно-просодичну одиницю [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. К.: Знання, 2010. 270 с.]. Він є опорою для словесного наголосу, який, у свою чергу, репрезентований основною матеріальною опорою для дуже важливих розрізнявальних інтонаційних засобів, пов'язаних у мові з логіко-синтаксичними явищами [Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 436 с.].

Наголос – виділення одного слова за допомогою артикуляційних засобів, властивих мові, – м'язового напруження мовного апарату, збільшення сили видиху, зростання тривалості. Він якісний, кількісний і силовий (динамічний), а невелика різниця в тривалості між наголошеними й ненаголошеними складами визначають його як несильноконцентрований [Сучасна українська літературна мова: підруч. / за ред. А. П. Гришенка. 2-ге вид. перероб. і допов. К.: Вища шк., 1997. 493 с.]. **Різновиди наголосу:** словесний (виділення складу за способом фонетичної реалізації, за фіксованістю місця в слові, за рухливістю під час словотворення), де часокількісний і музичний (тонічний) принципи мають допоміжну роль; синтагматичний, чи тактовий, – виділення найбільш значущого слова в синтагмі [Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 436 с.]. Поділ фрази на синтагми залежить від намірів мовця, темпу мовлення, розуміння тексту, а найвагомішим суперсегментним елементом, що виокремлює синтагму, є інтонація [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с. (Альма-матер)]. **Фразовий наголос** – виділення нової інформації, представлені в реченні певною синтагмою, що зреалізована на останньому слові, накладаючись на словесний наголос [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підруч. / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. К.:

Знання, 2010. 270 с.]; логічний призначений для підкреслення найбільш важливого у відповідній мовній ситуації слова в реченні; емпатичний (як варіант логічного), що надає виділеному логічним наголосом слову емоційності й експресивності [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.; Винницький М. В. Наголос у сучасній українській мові. К: Рад. школа, 1984. 160 с.; Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 436 с.].

Інтонація – сукупність супraseгментних показників мовленнєвого потоку: наголосу (фразового та словесного), мелодики й тону, ритму, інтенсивності, тембру, паузації, – що перебуває в нерозривній єдності зі звуковим рівнем усного мовлення, служить засобом прискорення інформаційного обміну, є носієм впливовості та стратегічності комунікації [Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П. Інтонація як засіб мовної комунікації: монографія. К.: Наукова думка, 1980. 244 с.]. На інтонаційне оформлення мовного відрізка безпосередній вплив мають ритм і темп мовлення, паузи, сила голосу й тембр, а особливості використання зумовлюють його розгляд як об'єкта й фонетики, й синтаксису. Будучи повноправним структурним елементом речення, без якого його існування стає неможливим, інтонація служить для вираження граматичного значення й синтаксичного відношення. Інтонація забезпечує структурну цілісність мовленнєвого висловлювання, є засобом його увиразнення, сприяє емоційному й стилістичному забарвленню текстів. [Рускуліс Л. Теоретичні засади формування фонетичної субкомпетентності майбутніх учителів української мови на заняттях із лінгвістичних дисциплін. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки: зб. наук. пр. Вип. 2. Бердянськ: БДПУ, 2020. С. 331-338].

Фонетичні знання поділяються на практично-мовленнєві; ті, що пов'язані з теорією мови; знання про різницю між графемою й фонемою; знання знаків фонетичної транскрипції. Різновиди: а) окремий звук чи комбінація звуків; б) слово; в) мовленнєвий такт чи речення [Бухбіндер В. А. Основы методики преподавания иностранных языков. М.: Просвещение, 1986. 120 с.]. Для того щоб відтворити звукову форму, дивлячись на букви, якими слово написано, треба дуже добре розрізняти звукову структуру слів: чути всі звуки в словах, аналізувати звуковий склад слова, давати якісну характеристику кожному звукові, тобто аналізувати

звукове значення кожної букви в кожному конкретному її вияві, засвоїти вимову того чи того слова, морфеми [Донченко Т. Вивчення фонетики української мови студентами-іноземцями. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2010. Вип. 5. С. 75-80].

Фонетична навичка – автоматизована репродуктивна або рецептивна дія, яка забезпечує коректне звукове й інтонаційне оформлення власного мовлення та адекватне сприймання звукового й інтонаційного оформлення мовлення інших. *Види фонетичних навичок*: слухо-вимовні – коректна вимова усіх фонем та розуміння їх у процесі сприйняття; рецептивні – автоматизована рецепція фонем та інтоном у мовленнєвому потоці; репродуктивні – відтворення фонем та інтоном під час мовлення; інтонаційні – правильне інтонаційне оформлення власного мовлення; [Бориско Н. Ф. Методика формування іншомовної фонетичної компетенції. *Іноземні мови*. 2011. № 3. С. 3-14]; мовні уміння й навички (розпізнавальні, класифікаційні, аналітичні, синтетичні) та мовленнєві (орфоепічні, фоностилістичні, правописні) уміння й навички [Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.]. *Стадії формування аудіо-мовленнєвих навичок*: 1) пояснення нового матеріалу, що має на меті формування артикуляційного й акустичного образу фонетичного елемента; усвідомлення подібності чи відмінності звуку; 2) повторення моделі за вчителем – сприятливі умови з метою утворення умовно-рефлекторних зв'язків між групою звукових сигналів й артикуляційними рухами; 3) відтворення моделі, тобто сформованість комплексів у довготривалій пам'яті; 4) заучування – закріплення отриманих відомостей, знань; 5) генералізація – закріплення слухових, артикуляційних і смислових зв'язків; 6) переключення з моделі на модель використання вивченої фонемі разом із тими, що засвоєні раніше [Єрмоленко С. Специфіка методики навчання української орфоєпії. URL: http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/2744/1/Nvmdpu_2015_1_35.pdf].

Загальнодидактичні принципи навчання фонетики: основною вимогою принципу науковості є відповідність змісту освіти найновішим та достовірним відомостям про фонетичну систему української мови, обґрунтованість наукових фактів. Учителю не слід спиратися лише на обсяг шкільного підручника, а знайомити учнів із проблемами та

перспективними напрямками розвою фонетики сучасної української літературної мови, залучати їх до самостійного пошуку нових знань. Принцип систематичності та послідовності – засвоєння навчального матеріалу в строгій логічній послідовності та внутрішніх зв'язках; чіткий виклад навчального матеріалу й узаємодієпорядкованість усіх тем із фонетики, де кожен попередній етап засвоєння теоретичного матеріалу є базисом для наступного, встановлює зв'язок нового матеріалу з попереднім та вимальовує перспективи навчання на наступному етапі, тобто зреалізуються лінійний та спіралеподібний принципи. Принцип зв'язку теорії з практикою – будь-які теоретичні положення повинні перевірятися практикою, яка є поступом до пізнавальної діяльності, шляхом перевірки істинності гіпотез. Для учнів – це виконання вправ та завдань, активна мовленнєва діяльність, розвиток навичок читання й аудіювання. Принцип самостійності й активності суб'єкта в навчанні забезпечує вироблення вмінь здобувати знання самостійно, перебувати в постійному пошуку, прагнути до інтелектуального росту. Принцип міцності засвоєння знань – усебічне засвоєння теоретичних основ та оперування поняттями з фонетики української мови; самостійне студіювання навчального матеріалу й практичне застосування отриманих знань у повсякденному житті. Принцип наочності – впровадження технологій мультимедіа, коли відбувається взаємодія людини (суб'єкта навчання) з комп'ютером [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентиліук. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах*: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентиліук. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.; *Рускуліс Л.* Лінгводидактичні засади формування фонетичної субкомпетентності школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. / [редкол.: А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 70. С. 227-231].

Принципи навчання фонетики: 1) надання переваги усному мовленню й вироблення уваги до усного мовлення; 2) робота над удосконаленням артикуляції звуків української мови; 3) поєднання імітаційних шляхів опанування орфоепічними навичками зі свідомим засвоєнням норм літературного мовлення; 4) робота з удосконалення слухової пам'яті; 5) тренування в зіставленні звукової оболонки слів, інтонаційної структури

речень [Методика викладання української мови в середній школі: навч. посіб. / за ред. І. С. Олійника. К.: Вища школа, 1989. 439 с.], *Специфічні принципи навчання фонетики*: 1) навчання фонетики у взаємозв'язку з орфоєпією, графікою, орфографією, морфологією, синтаксисом, пунктуацією, оскільки засвоєння лексичного й граматичного значення слів повинно ґрунтуватися на знанні звукової оболонки слова, яка за своєю суттю є первинною; 2) аналіз звука в морфемі, що є важливим для розуміння змін, які залежать від чергування звуків; 3) співвідношення між звуковим та писемним мовленням сприяє усвідомленню ролі звуків як засобу виразності мовлення; забезпечує розвиток культури мовлення учнів; 4) урахування особливостей місцевої говірки, з метою уникнення відхилень від норм сучасної української літературної мови, спричинених впливом навколишнього середовища; 5) принцип фізичного розвитку органів мовлення, що спрямовує на засвоєння особливостей вимови кожного звука, звукокомплексів, націлює на тренування органів мовлення, вдосконалення навичок вимови та інтонування; б) вивчення фонетики на текстовій основі, коли в контексті зреалізовується семантика мовних одиниць на фонетичному рівні [Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.].

Методи і прийоми навчання фонетики: фонетичний (фонематичний, орфоєпічний) розбір; спостереження й аналіз звукового складу мови; вправи, диференціювання звуків мови; спостереження й аналіз за артикуляцією звуків; виявлення структури складу, ритміки слова; спостереження над інтонаційним оформленням тексту [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.; Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.; Рускуліс Л. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с.].

Фонетичні вправи покликані сформувати слуховідтворювальні навички поділу мовленнєвого потоку на слова, склади; здійснювати звуковий аналіз слова й складів, виділяти наголошені й ненаголошені склади, визначати співвідношення між звуками й буквами,

утворювати слова зі звуків тощо [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. Перевага надається вправам усного характеру, що сприятливо впливає як на формування внутрішнього мовлення, так і на зміст, структуру писемного мовлення. Кожне слово, кожен звук, які аналізуються, необхідно вимовляти й чути [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.]. Добір завдань для засвоєння фонетики будується на основі спостережень над природою звуків, роботою органів мовлення, сполучуваністю звуків і їх функцією в мові [Бєляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилок М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1987. 364 с.]. Різновиди фонетичних вправ: фонетико-лінгвістичні формують лінгвістичну компетентність учня й передбачають отримання знань про фонетичну систему української мови (віхи її становлення й розвитку); фонетико-мовленнєві на етапі узагальнення й систематизації формують мовленнєву компетентність; фонетико-комунікативні, формуючи комунікативну компетентність учня, забезпечують отримання відомостей про мовленнєвознавчі поняття й удосконалюють мовленнєві вміння й навички [Бакум З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії: монографія. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.]. Ефективність засвоєння фонетичного матеріалу залежить від залучення артикуляційно-моторної пам'яті, бо оволодіння знаннями з фонетики неможливе без багаторазового повторення й імітації. Інтенсивне тренування вимови повинно охоплювати два типи вправ: активне слухання зразка та його свідомо імітація. Прикладами фонетичних вправ з імітації є: вправи на імітацію звуків/інтонаційної моделі, вправи на відтворення звуків/інтонаційної моделі; вправи на самостійну вимову звуків/інтонаційної моделі тощо. До імітації (простого наслідування) варто звертатися в тих випадках, коли вимова чи наголос слів вимагає їхнього термінового відтворення [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.].

Фонетичний розбір сприяє усвідомленню звукової оболонки слова, передбачає спостереження над звуковим

складом слова, його графічним зображенням, сприяє усвідомленню, закріпленню й узагальненню теоретичних відомостей, формуванню правописних і орфоепічних навичок. Порядок здійснення фонетичного розбору: 1) запис слова фонетичною транскрипцією; 2) поділ слова на склади, визначення наголошеного складу; 3) визначення звуків за їхнім артикуляційними ознаками (голосні наголошені й ненаголошені, приголосні дзвінкі й глухі, тверді й м'які) та способи графічного позначення звуків; 4) співвідношення звуків і букв у слові [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

Графіка – наука про способи передачі звуків на письмі. Засвоївши звуковий склад мови й основні випадки відмінностей у вимові та написанні, здобувачі освіти правильно аналізують будову слова, відповідними графемами передають морфемі на письмі, засвоюють орфограми [О. М. Беляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів та ін. К.: Рад. школа, 1987. 246 с.]

Методика навчання орфоенії – розділ методики навчання мови, що вивчає методи вдосконалення вимовної культури учнів, виправлення типових недоліків вимови звуків мовлення, дотримання орфоепічних норм [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. Норми української орфоенії закладаються під час вивчення фонетики; формування стійких орфоепічних навичок відбувається на інших уроках мови [О. М. Беляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1987. 246 с.]

Орфоенія – система загальноприйнятих правил вимови слів; наука, що досліджує правила написання слів; вимова слів відповідно до визначених правил [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. Правила української орфоенії побудовані відповідно до основних закономірностей фонетичної системи української літературної мови. Вони охоплюють передусім її фонемний склад, відбивають звукові зміни в мовленнєвому потоці, регулюють вимову окремих звуків, звукомполучень у певних фонетичних позиціях, у різних граматичних формах, словах та групах слів [Спанатій Л. С. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Орфоенія. Графіка.

Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посіб. Миколаїв: Іліон, 2015. 372 с.].

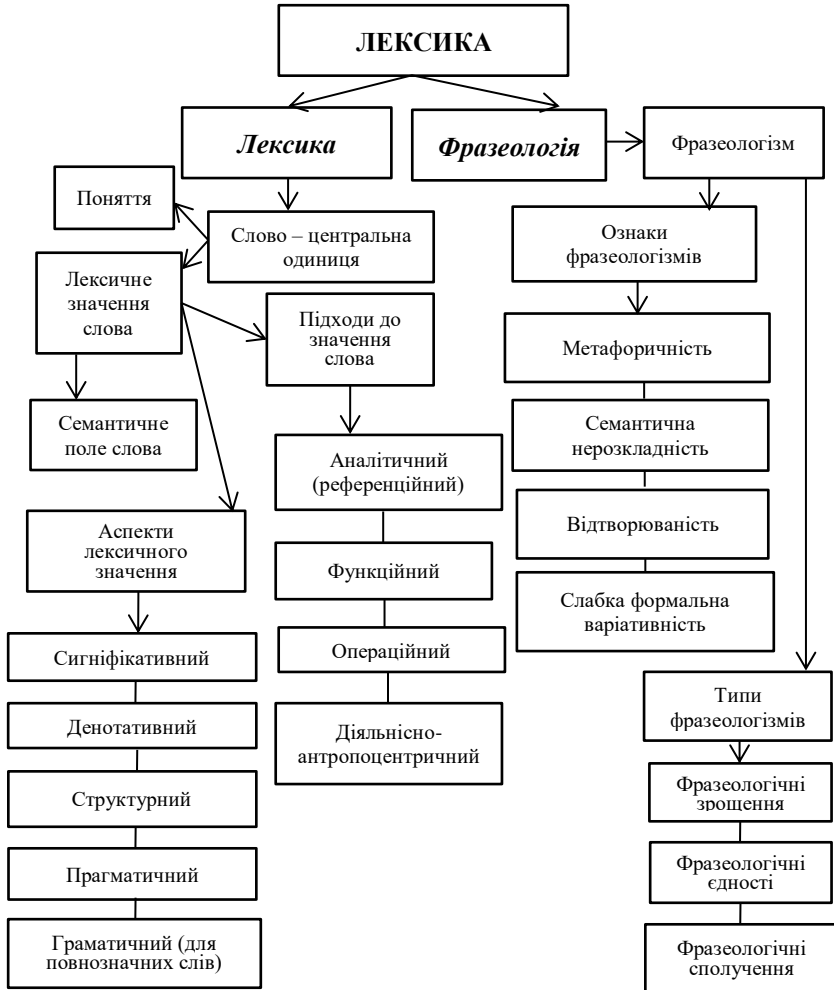
Етапи вироблення орфоепічних навичок

1) формування орфоепічних умінь – сприймання звуку на слух, вимовляння його; 2) процес переростання орфоепічних умінь в орфоепічні навички – дотримання норм вимови; 3) автоматизація орфоепічних навичок (припадає на 5-9 класи).

Орфоепічні вправи спрямовані на вироблення вмінь і навичок правильної вимови голосних і приголосних звуків, звукосполучень, нормативного наголошування слів [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. **Види орфоепічних вправ:** вправи на імітацію та відтворення звуків вимови; прослуховування й аналіз власного мовлення та мовлення дикторів, митців слова; читання вголос та декламування віршів, інтонування, які забезпечують оволодіння низкою практичних умінь учнів і формують їхню культуру мовлення. Такий дидактичний матеріал забезпечує тренування мовотворчого апарату учнів і фізичний розвиток органів мовлення, усвідомлене використання фонологічних засобів вираження граматичних значень, оволодіння виражальними засобами фонологічних одиниць і розвиток навичок координування усного й писемного мовлення учнів [Біляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1987. 364 с.]; вправи на зіставлення та протиставлення діалектних та нормованих фонетичних особливостей; вправи, що передбачають знання учнів деяких найважливіших норм вимови та наголосу; вправи для формування вмінь відтворювати слова правильно, з урахуванням орфоепічних позначок; вправи з попередньою орфоепічною підготовкою, здійснюваною самим учнем; вправи на зіставлення звуків і букв; вправи, які показують смислорозрізнавальну функцію українського наголосу; вправи для формування вмінь фіксувати й виправляти вимовні помилки в чужому мовленні; вправи для вдосконалення правильної дикції [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ ТА ФРАЗЕОЛОГІЇ

ЕТАПИ НАВЧАННЯ	Пропедевтичний (1-4 класи); систематичне вивчення лексики (5 клас); розгляд лексичних явищ під час вивчення словотвору й граматики (5-9 класи); функційно-стилістичний (10-11 (12) класи)
СИСТЕМА ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОНЯТЬ	Групи слів за значенням, за походженням; за вживанням; написання слів, що увійшли в українську мову з інших мов; активна й пасивна лексика української мови; поняття «лексична помилка», її різновиди та умовне позначення; фразеологія; фразеологізм, його лексичне значення, джерела виникнення й синтаксична роль; робота з тлумачним словником української мови, словником іношомовних слів, фразеологічним словником
ЗАКОНОМІРНОСТІ НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ	Урахування чуттєвого досвіду в активній навчально-пізнавальній діяльності в процесі збагачення словникового запасу; поєднання аналітичної роботи над структурою семантики кожного окремого слова й аналізом особливостей функціонування його в контексті з метою формування знання про лексичне значення слова; тісний взаємозв'язок засвоєння лексичного й граматичного значень слова й урахування його словотвірних і функційних особливостей, а як результат – вільне володіння словом у мовленні; робота над переносним значенням слова; розвиток асоціативного мислення й увага до образного значення лексичних одиниць; урахування національно-когнітивного потенціалу української мови
ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ЛЕКСИКИ	Системності; лексико-граматичний; функційний; лексико-синтаксичний; єдності навчання лексики й розвитку мовленнєвої діяльності; позамовний; контекстний
МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ	Рецептивний; репродуктивний; продуктивний методи Види вправ: власне лексичні (лексико-семантичні, лексико-граматичні); логіко-лексичні; лексико-граматичні; лексико-орфографічні; лексико-стилістичні; лексико-орфоепічні Специфічні прийоми: лексичний та лексико-стилістичний аналіз

Методика навчання лексики – розділ методики навчання української мови, що вивчає процеси засвоєння лексичного складу мови [Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]. Школярі засвоюють групи слів за значенням, походженням; за вживанням; написання слів, що увійшли в українську мову з інших мов; активну й пасивну лексику української мови; усвідомлюють поняття «лексична помилка», її різновиди та умовне позначення; з'ясовують місце фразеології в системі лексики української мови, її основну одиницю – фразеологізм, його лексичне значення, джерела виникнення й синтаксичну роль; працюють із тлумачним словником української мови, словником іншомовних слів, фразеологічним словником [Українська мова 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>].

Завдання навчання лексики: формування системного погляду на лексику та фразеологію; вдосконалення вмінь визначати й тлумачити лексичне значення слова; розуміння сутності синонімії, антонімії, багатозначності; вдосконалення вмінь у точному значенні вживати слова в усному та писемному мовленні [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.].

Лексична компетентність є складником мовної й полягає в оволодінні лексичними засобами мови й умінні користуватися ними. Вона передусім передбачає багатий словниковий запас; правильне вживання слова відповідно до поняття, що це слово виражає; урахує можливості лексичної сполучуваності слів [Новосьолова В. Особливості роботи з формування лексичної компетентності учнів основної школи на уроках української мови. Українська мова і література в школі. 2014. № 7. С. 12-19]; інтегративне особистісне утворення (синтез релевантних знань, умінь, ставлень, досвіду та ін.), що дає змогу застосовувати лексичні знання в навчально-мовній практиці, в різних видах мовленнєвої діяльності й ситуативно виправдано користуватися лексичними засобами під час спілкування в умовах соціальної комунікації [Кучерук О. Формування лексичної компетентності учнів у процесі навчання української мови з використанням методу проєктів. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/pdf/>]; здатність особистості швидко і якісно, на рівні програми оперувати не словами, а

семантичними полями, зі складу яких людина обирає потрібне слово, словосполучення, щоб із можливою точністю висловити свою думку в мовленні, спілкуванні з опорою на граматичну структуру мови (макроструктуру мови) [Сіранчук Н. М. Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02. Рівне. 2018. 428 с.]; рівень оволодіння лексичними засобами української мови відповідно до ситуації мовлення, дотримання лексичних норм української мови, глибоке розуміння семантики слів, усвідомлене збагачення словникового складу й уміння застосовувати отримані знання на практиці відповідно до ситуації спілкування, глибока повага до українського слова й вільне володіння власне українською лексикою. *Компоненти лексичної компетентності*: мотиваційний (окреслює мету, завдання й мотиви засвоєння лексики); когнітивний (сприяє формуванню знань учнів про функціонування лексичних одиниць); діяльнісно-практичний (забезпечує розвиток умінь правильного використання слів у мовленні); рефлексивний (визначає правильність використання мовних одиниць та рівень оволодіння ними); поведінковий (самостійне опрацювання лексичного рівня української мови) [Рускуліс Л. Лінгвістичні основи формування лексичної компетентності учнів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 77. Т. 2. С. 109-112].

Слово – найменша самостійна одиниця мови, відокремлена оформлювальна значеннєва одиниця мови, яка зіставляється з пізнаним і вицленованим окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.), а основною функцією її є позначення, знакова репрезентація цього елемента – його називання або його вираження [Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.]; структура, що складається з одиниць ієрархізованих між собою рівнів мови, його семантика залежить від системи граматичних категорій мови, в координатах яких воно опиняється, маючи завершену морфологічну будову [Задорожний В. Морфологія як семантичний чинник. Українська мова і література в школах України. 2015. № 11. С. 8-13]. Слово займає місце після морфеми й характерно втілене у звукокомплекси конкретної мови. *Ознаки слова*: виділюваність, що

відрізняє слово від морфеми й фонему, які поза словом не виступають; відтворюваність – слово в процесі мовлення заново не твориться, а відтворюється таким, яким воно вживається в інших словосполученнях і реченнях, тобто таким, яким воно взагалі виступає в мові на певному синхронічному рівні її розвитку [*Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія* / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1973. 440 с.]; самостійність (слову властива зміна місця в реченні, а отже, його легко відтворити); формальна цілісність (специфічне фонетичне й граматичне оформлення); ідіоматичність (довільність зв'язку звучання зі значенням) [*Карпенко Ю. О.* Вступ до мовознавства: підруч. 2-ге вид., стер. К.: ВЦ «Академія», 2009. 336 с. (Серія «Альма-матер»)]. Слово є двобічною одиницею, де зовнішній бік – звукова форма, а внутрішній – значення слова. Слово на відміну від морфеми в структурі мови є тією мінімальною одиницею, яка здатна виражати значення самостійно, вільно відтворюватися в мовленні (усному, писемному), виступаючи структурною одиницею в межах речення на синтаксичному рівні [*Сучасна українська літературна мова: підруч. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид. перероб. і допов. К. : Вища школа, 1997. 493 с.*]. Без зовнішньої оболонки слово не може бути почуте, без внутрішнього наповнення воно буде незрозумілим [*Сучасна українська мова: підруч. / О. Д. Пономарев, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. К.: Либідь, 2008. 448 с.*], а отже, слово – синтез єдності форми й змісту, що становить довільний зв'язок. Одиниці мови мають тісні зв'язки зі словом, бо звуки реалізуються в слова, в його межах функціують афікси, саме за допомогою слів будуються словосполучення й речення [*Рускуліс Л.* Лінгвістичні основи формування лексичної компетентності учнів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр.* Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 77. Т. 2. С. 109-112].

Домінантна функція слова – номінативна, яка полягає у виборі найбільш точної ознаки з кількох, що відповідає історичним передумовам виникнення. У мовознавчій науці виокремлено первинні (непохідні й спеціально створені для конкретного випадку (терміни)) й вторинні (мають семантичну природу, а її основою є встановлення у свідомості мовця певних відношень між уже зафіксованим у номінативному складі мови елементом дійсності й тим, що тільки фіксується) [*Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л.* Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.]. Назва

слова виникає на ґрунті здатності людського мислення до абстрагування, що спричиняє утворення поняття, яке не існує за межами слова (завжди закріплене, виражене, кристалізоване, зреалізоване й змінне в слові як мовній категорії) [Рускуліс Л. Лінгвістичні основи формування лексичної компетентності учнів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 77. Т. 2. С. 109-112]. *Поняття* – категорія логіки, слово – категорія лінгвістики, зв’язок між ними встановлюється в процесі спільної діяльності людей, тому слова приблизно однаково розуміються всіма членами мовного колективу [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підруч. / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. К.: Знання, 2010. 270 с.]. Поняття не існують жодне само по собі, ізольовано одне від одного, вони становлять певну систему понять, тому й мовні одиниці, слова, які є для них зовнішнім виявом, у яких вони знаходять об’єктивну матеріалізацію, теж становлять складну систему значень, індивідуальну й своєрідну в кожній мові [Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1973. 440 с.]. *Значення слова* ґрунтується на таких засадах: *графічна* – послідовність написаних знаків; *фонетична* – сукупність складів, об’єднаних наголосом; *структурна* – звукова послідовність; *морфологічна* – носій морфологічного значення; *синтаксична* – потенційний мінімум речення; *семантична* – позначення поняття; *психолінгвістична* – мовна одиниця, що збережена й відтворена людиною [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.]. *Слово* репрезентується як мовна реальність, називаючи все, що оточує особистість: від конкретних предметів до явищ суспільного життя; воно подає інформацію, організовує процес комунікації, уможлиблює виявлення почуттів [Рускуліс Л. Лінгвістичні основи формування лексичної компетентності учнів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 77. Т. 2. С. 109-112]. *Підходи до розуміння значення слова*: аналітичний, або референційний (узаємозв’язок між словом, поняттями й елементами дійсності, виражений звуковою формою (лексичне значення слова, лексична семантика)); функційний (функціонування слова в контексті); операційний (слово як засіб спілкування); діяльнісно-антропоцентричний (узаємозв’язок слова й

концептуальної сфери людини) [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.]. Не всі слова означають поняття (певною мірою числівники, займенники і власні назви, службові частини мови, звуконаслідування, вигуки,), однак усі слова, демонструючи реалії навколишнього світу, мають значення. Відповідно відбувається поділ їх на три групи: слова повнозначні (самостійні) слова, неповнозначні (службові) й вигуки та звуконаслідувальні слова. З опорою та такий поділ у мовознавстві виокремлено поняття «семантичне поле слова» – парадигматичне об'єднання лексичних одиниць певної частини мови за спільністю інтегрального компонента значення (архісеми) [Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2010. 844 с.]. *Ознаки лексико-семантичного поля*: зрозумілість – слово є зрозумілим виключно в системі інших слів лексико-семантичного поля; безперервність: узаємопов'язаність усіх слів певного лексико-семантичного поля; цілісність: створення мовної картини світу певного народу; історичність: постійна змінність меж лексико-семантичного поля [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.]. Розподіл слів за лексико-семантичними полями – один із виявів системності мови, де кожна конкретна одиниця посідає відповідне місце поля на основі подібності змісту чи асоціації [Рускуліс Л. Лінгвістичні основи формування лексичної компетентності учнів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 77. Т. 2. С. 109-112]. *Лексико-семантична група* (елементарне семантичне поле (мікрополе) – група слів однієї частини мови, об'єднаних одним словом-ідентифікатором чи словосполученням (стійким), значення якого повністю входить у значення інших слів групи і яке може замінити інші слова в деяких контекстах [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. К.: Знання, 2010. 270 с.].

Лексичне значення слова – мовне відображення об'єкта, його коротка характеристика, мінімальний набір суттєвих ознак, узятих із числа ознак поняття, які дозволяють розпізнати цей об'єкт [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підруч. / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. К.: Знання, 2010. 270 с.], що реалізоване в

контексті у вільному словосполученні з іншими словами й постає мовним відображенням об'єкта. Лексичне значення слова зумовлене позамовними (предметно-понятійне співвіднесення слова з об'єктивною дійсністю і його емоційно-експресивне забарвлення) й суто мовними (залежність лексичного значення слова від місця в стилістичній системі мови, здатність поєднуватися з певним колом слів й утворювати словотвірні зв'язки) чинниками [Рускуліс Л. Лінгвістичні основи формування лексичної компетентності учнів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 77. Т. 2. С. 109-112].

Аспекти в структурі лексичного значення слова: сигніфікативний (власне семантичний), що є ядром лексичного значення й репрезентує особливе мовне відображення навколишньої дійсності; денотативний, де лексичне значення є результатом людського пізнання й діяльності; структурний з'ясовує в загальній мовній системі місце лексичної одиниці; прагматичний має емоційно-експресивну оцінку лексичного значення слова [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підруч. / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. К.: Знання, 2010. 270 с.].

Для з'ясування лексичного значення слова необхідно студіювати його предметно-речовинний і понятійно-логічний зміст; дослідити, які реалії воно представляє, їхній зв'язок із реаліями навколишнього світу; знайти та обґрунтувати особливу ознаку, що уможливить виділення лексичного значення характеризованого слова з ряду інших [Рускуліс Л. Лінгвістичні основи формування лексичної компетентності учнів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 77. Т. 2. С. 109-112].

Граматичне значення слова – абстрагований зміст лексичної одиниці, зумовлений її формальною організацією, яка дає змогу віднести слово до певного граматичного класу – частини мови [Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2010. 844 с.], що проявляється в граматиці. План вираження слова – це лексема як самостійна смислова одиниця, що розглядається в мовознавстві в усій сукупності своїх форм і значень. План змісту – семема як одиниця мовного змісту, співвідносна з морфемою [Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусол. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.].

Етапи вивчення лексики: пропедевтичний (початкові класи), систематичне вивчення лексики, розгляд лексичних явищ під час вивчення словотвору й граматики, функційно-стилістичний етап [*Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]. Матеріал із теми «Лексика» вибудовано за лінійно-ступінчатим принципом, що уможливорює врахування вікових особливостей учнів і розвиваючий характер навчання, який вимагає випереджального засвоєння знань і передовсім засвоєння знань про слово й речення, що забезпечують комунікативний аспект мови [*Тихоша В.* Система роботи над збагаченням мовлення учнів 5-9 класів власне українською лексикою та фразеологією: посіб. для вчителів. Херсон: б/в., 1995. 148 с.].

Закономірності навчання лексики: 1) урахування чуттєвого досвіду в активній навчально-пізнавальній діяльності в процесі збагачення словникового запасу; 2) поєднання аналітичної роботи над структурою семантики кожного окремого слова й аналізом особливостей функціонування його в контексті з метою формування знання про лексичне значення слова; 3) тісний взаємозв'язок у ході засвоєння лексичного й граматичного значень слова з урахуванням його словотвірних і функційних особливостей, а як результат – вільне володіння словом у мовленні; 4) робота над переносним значенням слова, що формує образність мовлення учня; 5) розвиток асоціативного мислення й увага до образного значення лексичних одиниць, що впливає на розвиток мовно-естетичного чуття учнів [*Кучерук О.* Формування лексичної компетентності учнів у процесі навчання української мови з використанням методу проєктів. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/pdf/>]. **Закономірність урахування національно-когнітивного потенціалу української мови** – вивчення української мови в школі, зокрема її лексичного рівня, повинно ґрунтуватися на глибокому пізнанні культури, звичаїв, традицій народу. Мова накопичує та фіксує в словах історичний шлях і мудрість її носіїв. А отже, слід постійно піклуватися про формування національного характеру учня на прикладах творів української літератури, використовуючи прецедентні й регіональні тексти [*Рускуліс Л.* Формування лексичної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти на уроках української мови: лінгводидактичний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук*: міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 39. Т. 3.С. 169-174].

Принципи навчання лексики: системності, що полягає в системній організації процесу навчання, та **комунікативності**, що передбачає урахування сфери застосування мови, теми, ситуації, функціонування мовних одиниць у мовленні. Узасмозв'язок їх найбільш доцільним вбачається саме в лексичі та є найнеобхіднішим через те, що лексика пов'язана з позамовною дійсністю, зі світом предметів, явищ, понять, із культурно-історичним досвідом народу – носія мови [*Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]; **лексико-граматичний** (зіставлення лексичного й граматичного значення слова); **системний** (урахування всіх елементів лексичної парадигми); **функційний** (урахування стилістичного розмежування); **лексико-синтаксичний** (зіставлення слова та словосполучення); **позамовний** (зіставлення слова з відповідними реаліями й поняттями); **контекстний** (урахування синтагматичних зв'язків у контексті) [*Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах*: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.]. **Специфічні принципи**: єдності навчання лексики й розвитку мовленнєвої діяльності; верифікації ментальних компонентів у змісті засвоєння лексичного рівня української мови, тобто вирішення проблемних ситуацій максимально наближених до умов реального спілкування [*Полянціко О.* Компоненти змісту лексичної компетентності майбутніх учителів історії. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib.pdf>].

Специфічні методи: рецептивний, що охоплює бесіду, розповідь, читання тексту, читання правила або пам'ятки, репрезентацію мовленнєвого зразка, опрацювання словникової статті та ін.; **репродуктивний** (повний і неповний), що сприяє формуванню мовленнєвих умінь та навичок й уможливує розв'язання типових мовленнєвих завдань, аналіз слів або текстів за зразком, добір слів за смислом у реченнях, перебудування речень у тексти, з'ясування значення слова з демонстрацією текстів-зразків, алгоритмів роботи з текстом, пам'яткою; **продуктивний метод** (охоплює дослідницький і творчий) реалізується в процесі складання плану до тексту, аналізу тексту (визначення теми, основної думки, добір заголовка);

редагування текстів та самостійного створення текстів [Сіранчук Н. М. Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02. Рівне. 2018. 428 с.]

Тренувальні вправи: знаходження певної лексичної одиниці в тексті; з'ясування ролі лексичного явища в тексті; добір прикладів, що демонструють лексичне явище; групування за певними ознаками лексичних явищ; конструювання мовних одиниць та уведення їх у контекст; робота зі словниками [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.].

Загальнодидактичні й загальнометодичні положення в процесі добору вправ: 1) зміст завдань повинен відповідати обсягу відомостей із лексики, що передбачений чинною програмою з української мови; 2) вправи покликані формувати лексичні вміння й навички; 3) вправи повинні забезпечувати розвиток мовлення школяра; 4) сприяти розвитку мислення здобувача освіти; 5) зміст вправ повинен відповідати навчальній меті та завданням [Пентилюк М. Система лексичних вправ – важливий засіб мовленнєвого розвитку учнів російськомовних шкіл. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. С. 154-160].

Послідовність упровадження вправ із лексики та фразеології: пропедевтичні (підготовчі); ілюстративні; основні, або вправи на закріплення; повторювально-узагальнювальні; творчі завдання [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.].

Слід урахувувати: відомості з історії української мови, зокрема про походження тих чи тих слів, наявність архаїзмів та історизмів, що уможливило відтворення української культури й побуту; завдання на вибудовування лексико-семантичних полів, що збагатить словниковий багаж учня й розширить роботу з різноманітними словниками. Доцільно ознайомити здобувачів освіти з етнографізмами, словами-символами, лінгвокультурами, що сприятиме усвідомленню власної ролі учня в житті українського народу, його зв'язок із минулим, теперішнім та майбутнім [Рускуліс Л. Формування лексичної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти на уроках української мови: лінгводидактичний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 39. Т. 3. С. 169-174].

Види вправ: *власне лексичні* (лексико-семантичні та лексико-граматичні) спрямовані на закріплення лексичних понять і формування вмінь тлумачити значення слова. *Лексико-семантичні* мають на меті визначення семантики лексичних одиниць й розкриття суті їхніх розрізнувальних ознак. *Логіко-лексичні* вправи спрямовані на вироблення навичок оперувати основними логічними прийомами – зіставлення, порівняння, класифікація тощо; *лексико-граматичні* вправи сприяють виявленню й установленню зв'язків між лексикою й граматиною, формуванню вмінь розрізнати лексичне й граматичне значення слова; *лексико-орфографічні* мають на меті засвоєння й повторення особливостей написання слів та їхніх частин; *лексико-стилістичні* забезпечують вироблення вмінь і навичок правильного відбору й уживання слів у мовленні відповідно до характеру й мети висловлювання [Пенцилюк М. Система лексичних вправ – важливий засіб мовленнєвого розвитку учнів російськомовних шкіл. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. С. 154-160]; *лексико-орфоенічні* забезпечують формування навичок правильної вимови слів [Тихоша В. Система роботи над збагаченням мовлення учнів 5-9 класів власне українською лексикою та фразеологією: посіб. для вчителів. Херсон: б/в., 1995. 148 с.]. *Словниково-семантичні вправи* покликані поглибити вивчення слова та його лексичного значення: вправи, пов'язані з роботою над значенням слова (запис тлумачення лексичного значення слова; добір до запропонованих слів тлумачень їхніх лексичних значень; розпізнавання слова за його тлумаченням; визначення в контексті відмінностей у значенні слова; добір слів, які утворюють семантичне поле слова; складання словникової статті); вправи, спрямовані на попередження, знаходження, виправлення лексико-семантичних і лексико-стилістичних помилок (знаходження, виправлення лексико-семантичних і лексико-стилістичних помилок, демонстрація лексичної сполучуваності та сфери стилістичного живання слова); вправи, пов'язані з уживанням слова (створення словосполучень, складання речень, написання творчого диктанту й твору за опорними словами) [Новосьолова В. Вивчення слова і його лексичного значення у школі. *Українська мова і література в школі*. 2001. № 6. С. 8-10]. З огляду на формування мовленнєвих умінь учнів: *конструктивні й комунікативні* вправи, що сприяють підготовці до написання творчих робіт учнів,

збагачення їхнього активного словника [Троганова Г. Використання функціонально-семантичного підходу до вивчення лексики на уроках зв'язного мовлення в п'ятому класі. *Українська мова і література в школі*. 2003. № 6. С. 4-6].

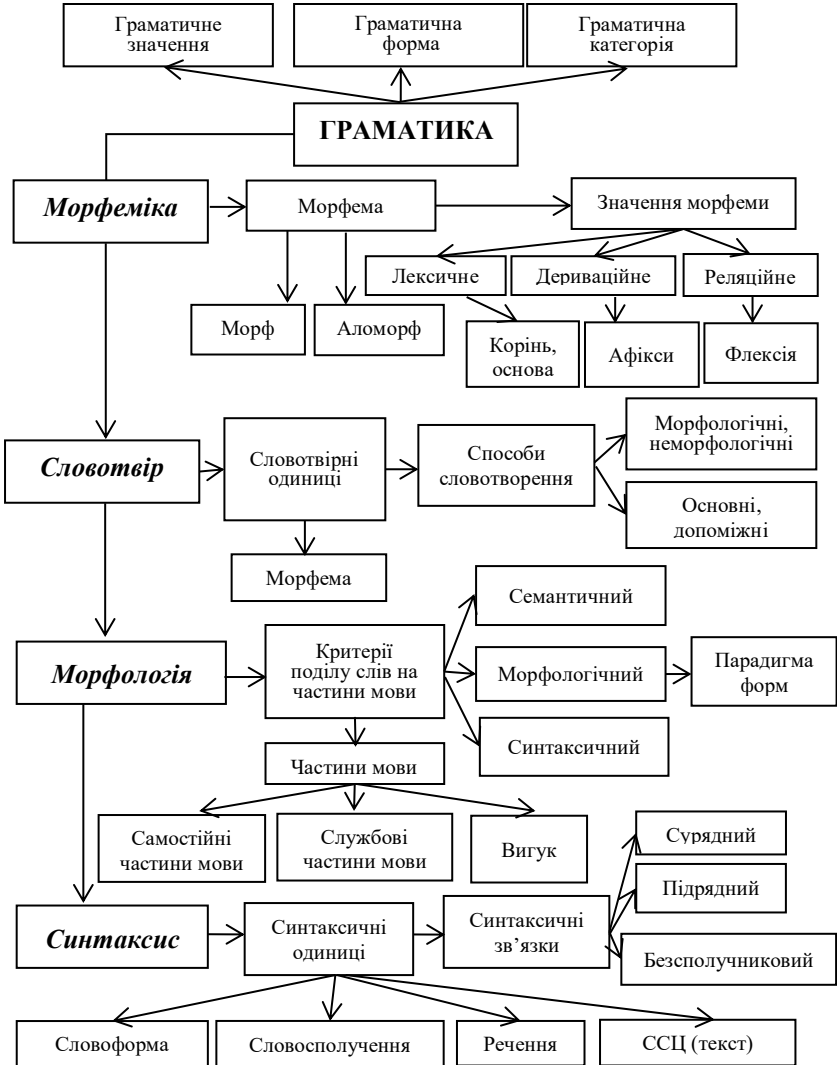
Специфічні прийоми навчання лексики: лексичний та лексико-стилістичний аналіз, що ґрунтується на знаннях, уміннях і навичках, вироблених системою лексичних та лексико-стилістичних вправ. Вихідними положеннями для лексичного аналізу є залежність стилістичної своєрідності тексту від лексики, опосередкування значення слова з текстом, єдність лексичного й граматичного значень, здатність слова утворювати семантичні поля, особливості сполучуваності слів у різних функційних стилях. Відповідно лексико-стилістичний аналіз є видом словникової роботи й забезпечує вміння добирати слова для створення текстів певного стилю, жанру, типу мовлення тощо й з'ясування значення слова в тексті [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт.: за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.]

Фразеологія – розділ мовознавства, що вивчає сталі звороти мови [Сучасна українська мова: підруч. / О. Д. Пономарев, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. К.: Либідь, 2008. 448 с.], а її предметом є стійкі словосполучення двох і більше слів, що створюють семантичну цілісність і відтворюються в процесі мовлення як готові словесні формули [Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1973. 440 с.]. Одиницею фразеологічного рівня мови є фразеологізм, якому властиві такі ознаки: нарізнооформленість; семантична нерозкладність; метафоричність; відтворюваність; слабка формальна варіативність [Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підруч. / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. К.: Знання, 2010. 270 с.; Сучасна українська літературна мова: підруч. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид. перероб. і допов. К.: Вища школа, 1997. 493 с.]

Методи і прийоми вивчення фразеологізмів: знаходження фразеологізмів у текстах, заміна їх синонімічними, уведення в речення, виписування зі словника різних за складом і семантикою фразеологізмів; добір заголовків-фразеологізмів до творів і статей; використання фразеологізмів учнями у власних творах та переказах [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ГРАМАТИКИ

СИСТЕМА ГРАМАТИЧНИХ ПОНЯТЬ	Грамактичні елементи (морфеми, основа та афікси, слів тощо), категорії (число, відмінок, рід, конкретне/абстрактне, перехідне / неперехідне, ви́до-часові форми, активні / пасивні, класи (відмінювання дієслів, відмінювання іменників, прикметників тощо), синтаксичні структури (прогнозування синтаксичної схеми висловлювання; пов'язування речень на рівні надфразових едностей); узагальнення грамактичних понять
ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ ПОНЯТЬ	Аналіз мовного матеріалу з метою виокремлення домінантних ознак поняття; узагальнення магістральних ознак грамактичного поняття, встановлення між ними зв'язків та засвоєння терміна; уточнення ознак поняття; конкретизація поняття в процесі виконання вправ (практичний аспект)
ГРАМАТИЧНІ НАВИЧКИ	Репродуктивні; рецептивні
ТИПИ ВПРАВ	1. Спрямовані на прийом або видачу інформації: рецептивні – впізнання, диференціація, ідентифікація, вибір за контекстом; репродуктивні – відтворення повністю або зі змінами слова, речення, тексту; рецептивно-репродуктивні – імітація, підстановка, трансформація, завершення запропонованого матеріалу; продуктивні – самостійне створення висловлювань; рецептивно-репродуктивні – репродукування інформації. 2. Спрямовані на комунікативність: комунікативні – спеціально організована форма спілкування; умовно-комунікативні – створення відповідних ситуацій мовлення; деякі некомунікативні вправи різних видів (виконання дій із мовним матеріалом поза ситуацією мовлення)

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНИХ НАВИЧОК

<i>Етапи формування граматичних навичок</i>	I етап	II етап	III етап
Репродуктивні навички	Ознайомлення з новою граматичною структурою на рівні фразової єдності	Автоматизація мовних дій на рівні фрази	Автоматизація мовних дій із вивченою граматичною структурою
Рецептивні навички	Сприймання граматичних явищ у контексті (формальні ознаки)	Розпізнавання й диференціювання нових граматичних сигналів; прогнозування синтаксичних структур	Операції I та II етапів, що виконуються в контекстах, у яких граматичні структури використовуються з засвосними раніше

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ БУДОВИ СЛОВА І СЛОВОТВОРУ

<p style="text-align: center;">ЕТАПИ НАВЧАННЯ</p>	<p>I етап – пропедевтичний – ознайомлення з будовою слова й можливостями творення нових слів за допомогою суфіксів і префіксів; визначення усіх значущих частин слова; добір й утворення споріднених слів, визначення в них кореня (1-4 класи); II етап – основний – поглиблення знань про значущі частини слова та способи словотворення; III етап – систематизація вивченого під час засвоєння морфології (6-7 класи)</p>
<p style="text-align: center;">ЗАВДАННЯ ВИВЧЕННЯ РОЗДІЛІВ</p>	<p>Сформувати стійкі вміння розрізняти форми слова й спільнокореневі слова; забезпечити знання особливостей, у тому числі й стилістичних, значущих частин слова; навчити здійснювати морфемний (за будовою) і словотвірний аналіз слів; осмислити способи й засоби творення слів; активізувати морфемний канал сприйняття слів учнями; виробити навички користуватися морфемним і словотворчим словниками</p>
<p style="text-align: center;">СИСТЕМА ЛІНГВІСТИЧНИХ ПОНЯТЬ</p>	<p>Словотвір, словозміна, будова слова, закінчення, корінь, префікс, суфікс, сполучні голосні звуки, способи творення слів (морфологічні й неморфологічні), твірне слово</p>
<p style="text-align: center;">ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ БУДОВИ СЛОВА Й СЛОВОТВОРУ</p>	<p>Диференціювання понять «словозміна» й «словотворення», встановлення зв'язків між словотворенням і фонетикою; поглиблення знань про лексичне й граматичне значення слова; зіставлення словотвірного розбору з морфемним; використання знань про будову слова й словотворення для вдосконалення орфографічних навичок</p>
<p style="text-align: center;">МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ</p>	<p>Морфемний і словотворчий аналіз, вправи: морфемні розвивають уміння визначати структуру слова; словотвірні розвивають уміння встановлювати структурно-семантичні зв'язки й визначати спосіб творення слова</p>

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ МОРФОЛОГІЇ

<p style="text-align: center;">ЕТАПИ НАВЧАННЯ</p>	<p>Початковий, або пропедевтичний (1-4 класи); систематичне навчання морфології (6-7 класи); перспективності й повторення вивченого на основі оволодіння знаннями із синтаксису (7-9 класи); функційно-прагматичний (10-11 (12) класи)</p>
<p style="text-align: center;">СИСТЕМА ПОНЯТЬ</p>	<p>Морфологічні одиниці; лексико-граматичні класи слів; лексико-граматичні розряди (категорії) слів; граматичне значення; граматична форма; граматичні (морфологічні) категорії</p>
<p style="text-align: center;">ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ МОРФОЛОГІЇ</p>	<p>Вивчення частин мови у зв'язку з фонетикою, лексикою та іншими розділами; вивчення частин мови на синтаксичній основі; вивчення системи відмінювання частин мови й словотвору у зв'язку з орфографією; вивчення частин мови в поєднанні з розвитком мовлення</p>
<p style="text-align: center;">СПЕЦИФІЧНІ ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ МОРФОЛОГІЇ</p>	<p>Морфологічний розбір слова як частини мови (повний або частковий, усний або письмовий), розмежування аналогічних слів, постановка слова в потрібній формі; зіставлення граматичних форм; заміна одних форм іншими; спостереження над функціонуванням паралельних морфологічних форм; складання словосполучень і речень із певними формами слів; алгоритмізація, програмування, складання таблиць і заповнення готових таблиць</p>

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ

<p style="text-align: center;">ЕТАПИ НАВЧАННЯ</p>	<p>Початковий (1-4 класи); пропедевтичний (5 клас: «Відомості з синтаксису і пунктуації»); поглиблене вивчення синтаксису в процесі засвоєння морфології (5-7 класи); систематичний курс синтаксису (7-9 класи); вдосконалення комунікативних умінь і навичок учнів старшої школи на основі узагальнення відомостей про синтаксис української мови (10-11 (12) класи)</p>
<p style="text-align: center;">СИСТЕМА ПОНЬТЯ</p>	<p>Словосполучення, головне і залежне слово, речення, головні члени речення, другорядні члени речення, порядок слів у реченні, просте речення, однорідні члени речення, звертання, вставні слова, відокремлені члени речення, складне речення, види складних речень, речення з прямою і непрямою мовою, складне синтаксичне ціле</p>
<p style="text-align: center;">ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ</p>	<p>Навчання мови в єдності форми, змісту й функціонування в мовленні; вивчення мови в міжрівневих, внутрівневих і міжпредметних зв'язках; навчання синтаксису в узаємозв'язку з пунктуацією й інтонацією; навчання синтаксису в поєднанні з розвитком мовлення; текстотворчості й текстоцентризму</p>
<p style="text-align: center;">СПЕЦИФІЧНІ ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ</p>	<p>Аналіз словосполучень; поширення й скорочення різних видів речень; заміна одних синтаксичних одиниць іншими; перебудова синтаксичних конструкцій; складання речень за опорними словами або схемами; редагування речень; повний або частковий синтаксичний розбір речення (тексту); синтаксичний розбір із використанням графічних символів; складання синтаксичних конструкцій за схемами; синтаксично-стилістичний аналіз синтаксичних одиниць; спостереження над логічною інтонацією в реченні, ритмомелодикою синтаксичних конструкцій</p>

Методика навчання граматики – розділ методики навчання української мови, що вивчає способи формування в учнів граматичних понять та засвоєння ними граматичних закономірностей, набуття практичних умінь під час граматичного розбору й використання граматичних знань у процесі формування орфографічних, мовленнєвих умінь і навичок та культури мовлення, вивчає шляхи формування граматичної будови мовлення [*Словник-довідник з української лінгводидактики*: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

Граматичні знання: граматичні елементи (морфеми, основа, афікси), категорії (число, відмінок, рід, конкретне/абстрактне, перехідне/неперехідне, вищо-часові форми, активні/пасивні, класи (відмінювання іменників, займенників, прикметників, дієвідмінювання дієслів тощо), синтаксичні структури (прогнозування синтаксичної схеми висловлювання; пов'язування речень на рівні надфразових єдностей); узагальнення граматичних понять [*Рускуліс Л.* Формування граматичної компетентності учнів ЗЗСО: теоретичний аспект. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради: «Гельветика», 2021. Вип. 3. Ч. 1. С. 104-110].

Граматичні поняття – лінгвістичні концепти як навчальні одиниці, що характеризують граматичну систему української мови [*Омельчук С.* Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.]. **Етапи формування граматичних понять**: аналіз мовного матеріалу з метою виокремлення домінантних ознак поняття; узагальнення магістральних ознак граматичного поняття, встановлення між ними зв'язків та засвоєння терміна; уточнення ознак поняття; конкретизація поняття в процесі виконання вправ (практичний аспект) [*Цоуфал Л. С.* Лінгводидактичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. Філологічні студії. 2010. Вип. 4. С. 155-162].

Грамматика синтезує отримані знання з фонетики й лексики. Звуки й слова в мові не є тим елементом, за допомогою якого людина може обмінюватися й передавати інформацію. Слово, його форма визначається обов'язковими правилами, закономірностями видозміни їх внутрішньої структури і сполучуваності в межах комунікативних одиниць – різнотипних речень [*Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П.* Грамматика української мови. К.: Рад. школа, 1982. 208 с.], що й формує граматичний рівень

української мови. Оскільки грамати́ка має узагальнювальний характер, то в ній більш яскраво виявляються найбільш суттєві риси структури мови [Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підруч. 3-ге вид., стереотип. К.: ВЦ «Академія». 2014. 304 с.]. **Грамати́ка:** 1) будова мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови – систему морфологічних категорій і форм слів різних частин мови, синтаксичних категорій, словосполучень і речень та способи словотворення [Сучасна українська літературна мова: підруч. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища школа, 2000. 430 с.]. Грамати́ка об'єднує морфеміку, словотвір, морфологію, синтаксис, що становлять підсистеми або рівні граматичної її будови. Зв'язок між ними сформувався на базі двобічного характеру їх одиниць і високого рівня абстракції в словотворі, морфології й синтаксисі [Горинич В. О. Морфологія української мови: підруч. для студ. вищих навч. закл. К.: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.].

Грамати́чне значення – абстрактні значення, що супроводять лексичне значення повнозначного слова в конкретному випадку його вживання, зміст якого виражає різні відношення слова. **Грамати́чна форма слова** представляє собою сукупність граматичних значень і відповідних засобів вираження їх у конкретному випадку вживання слова. **Грамати́чна категорія** – одна з мовних категорій найвищого рівня абстракції, що трактується як система взаємопротиставлених рядів граматичних форм слова, об'єднаних однорідними значеннями [Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: підруч. у 2 ч. К.: Вища школа, 1972. Ч. 1. 402 с.; Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підруч. 3-те вид., стереотип. К.: ВЦ «Академія». 2014. 304 с.; Плющ М. Я. Грамати́ка української мови: у 2 ч.: підруч. К.: Вища школа, 2005. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. 286 с.; Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 583 с.] Грамати́чне значення є нерозривним із грамати́чною формою, оскільки перше зумовлює зміну другого, а одне й теж грамати́чне значення може мати певні грамати́чні форми, що поділено на: а) морфологічні – видозміни повнозначного слова, які визначають способи його поєднання з іншими словами; б) синтаксичні – можливість вираження типів поєднання слів [Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 583 с.].

Морфема – моно- або поліфонемна найменша неподільна значеннєва частина слова [Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова

думка, 1969. 583 с.], що оформляє слова, вказуючи на відношення між предметами і явищами [Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / за ред. І. Вихованця. К.: Пульсари, 2004. 400 с.]; й морф – конкретний вияв морфеми в слові або слово в сукупності його словоформ і конкретна презентація словоформою певної функції на синтаксичному рівні [Плющ М. Я. Граматика української мови: у 2 ч.: підруч. К.: Вища школа, 2005. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. 286 с.]. *Типи значень морфем*: речове (лексичне), в основі якого – відображення дійсності, сформульоване поняття; дериваційне значення, що є уточненням до основного, доповнюючи його; реляційне значення, що є граматичним і встановлює відношення між словами в реченні [Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підруч. 3-тє вид., стереотип. К.: ВЦ «Академія». 2014. 304 с.]. Предметне значення слова виражає коренева морфема, а засобами конкретизації, уточнення й видозміни є афікси, що забезпечують чітке розуміння його. Носієм реляційного значення є флексія, основне призначення якої вказувати на відношення між словами в словосполученні й реченні, а відповідна зміна флексії призводить до зміни реляційного значення. Поряд із коренем лексичне значення слова виражає його основа, яка є незмінною, сталою [Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: підруч: у 2 ч. К.: Вища школа, 1972. Ч. 1. 402 с.] **Види основ**: за морфологічним складом (коренева, афіксальна), за семантико-словотвірними зв'язками (непохідна, похідна), за виявом у споріднених словах (вільна, зв'язана) [Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови: підруч: у 2 ч. К.: Вища школа, 1972. Ч. 1. 402 с.; Кочерган М. П. Вступ до мовознавства: підруч. 3-тє вид., стереотип. К.: ВЦ «Академія». 2014. 304 с.; Плющ М. Я. Граматика української мови: у 2 ч.: підруч. К.: Вища школа, 2005. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. 286 с.; *Сучасна українська літературна мова*. Морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1969. 583 с.].

Словотвір у сучасній лінгвістиці розглянуто і як частина морфології поряд із формотворенням та словозміною, і як окремий розділ граматики, що розвивається разом із морфологією й синтаксисом [Дорошенко С. І. Загальне мовознавство: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.]. Пріоритетним наразі є другий погляд, за яким учені виділяють його як окремий розділ науки про мову, тісно пов'язаний із лексикою й граматикою. Об'єктом словотвору є словотвірний рівень мовної системи, який має міжрівневий характер, тому що його

одиниці (словотворчі ресурси) є водночас одиницями інших мовних рівнів [Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. К.: Рад. школа, 1982. 208 с.]. **Словотвірні одиниці**: морфема, словоформа, слово й словосполучення; **вихідні поняття** – похідне слово, значення якого мотивується через семантико-словотвірні зв'язки з іншими словами того самого кореня [Сучасна українська літературна мова: підруч. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид. перероб. і допов. К.: Вища школа, 1997. 493 с.], твірна (словотвірна) основа, якою називають частину слова, до якої приєднуються морфемі, за допомогою яких утворюється похідне слово [Бойко В. М. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посіб. К.: Академвидав, 2014. 248 с.] і словотвірний формант – морфема чи кілька морфем, що відрізняють похідну основу від твірної [Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля-К., 2010. 844 с.]. **Способи словотворення**: морфологічні (афіксація, абревіація, словоскладання й основокладання); неморфологічні (лексико-синтаксичний, морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний).

Морфологія має відношення як до значенневих, так і до сполучуваних властивостей словоформ. Відмінність між морфологією і словотвором полягає в тому, що морфологічні одиниці-слова звичайно структурує флексія, а словотвірні явища – інші типи морфем (суфікси, префікси, постфікси тощо), морфологічні значення у словоформах обов'язкові й регулярні, тоді як словотвірним значенням така ознака не притаманна [Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / за ред. І. Вихованця. К.: Пульсари, 2004. 400 с.]. Наведені факти свідчать, що морфологія, з одного боку, прилягає до словотвору, змістовою частиною якого є морфемі, а з іншого – до синтаксису, структура якого репрезентована реченнями й словосполученнями [Рускуліс Л. Формування граматичної компетентності учнів ЗЗСО: теоретичний аспект. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради: «Гельветика», 2021. Вип. 3. Ч. 1. С. 104-110].

Критерії поділу слів на частини мови: лексико-семантичний, морфологічний і синтаксичний, однак і досі суперечливою є проблема їх ієрархії й прерогативного принципу [Плющ М. Я. Граматика української мови: у 2 ч.: підруч. К.: Вища школа, 2005. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. 286 с.].

Синтаксис вивчає будову словосполучень і речень, процеси породження мовлення: зв'язки слів, словоформ у

словосполученні й у реченні та зв'язки й порядок частин тексту [Сучасна українська літературна мова: підруч. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища школа, 2000. 430 с.]. Синтаксис протиставлено морфології, оскільки слова, що згруповані в частини мови, формуючи граматичні форми, вступають у синтаксичні зв'язки, диктуючи синтаксису той чи той їх морфологічний вибір [Дорошенко С. І. Загальне мовознавство: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.]. Синтаксис є завершальною ланкою загальної мовної структури, об'єднуючи всі мовні рівні, а утворене за законами фонетики слово з його лексичним значенням, морфемною структурою й системою парадигм вступає у зв'язки з іншими словами й продукує словосполучення, речення, текст.

Граматична компетентність – важливий складник комунікативної компетентності учнів основної школи; комплекс знань про граматичні одиниці, засоби вираження граматичних категорій та граматичних значень; умінь і навичок будувати ефективну мовленнєву поведінку з урахуванням особливостей функціонування граматичних одиниць у текстах різної жанровостильової належності, комунікативного досвіду використання їх в усному й писемному мовленні; сформованих цінностей, що виявляються передусім в усвідомленні учнями ролі мови в розвитку особистості [Кушнір Т. Формування граматичної компетентності учнів 8-9 класів у процесі вивчення синтаксису: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 2016. 294 с.]; уміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку, яка відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманним конкретній культурі; вміння учасників спілкування володіти комунікативними стратегіями, правилами спілкування й передбачає органічну єдність мовної, мовленнєвої, прагматичної та предметної компетентностей [Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології: навч. посіб. К.: Видавничий центр «Академія», 2006. 248 с.]; здатність людини до коректного граматичного оформлення своїх усних і писемних висловлювань та граматичного оформлення мовлення інших, яка базується на складній динамічній взаємодії відповідних навичок, знань та граматичної усвідомленості [Тригуб І. П. Формування граматичної компетенції у студентів немовних спеціальностей ВНЗ у процесі вивчення англійської мови. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. 2014. № 10. Т. 2. С. 74-75];

оволодіння граматичними засобами мови й уміння використовувати їх, правильність уживання граматичних форм відповідно до законів граматики, розуміння й висловлювання значення, вибудовування й розпізнавання фраз [Вовк О. І. Формування англомовної граматичної компетентності у майбутніх учителів в умовах інтенсивного навчання: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. К., 2008. 276 с.]; рівень оволодіння граматичною системою мови (морфемна будова слів; види морфем, способи словотвору; морфологічна й синтаксична структура української мови); оперування термінологічним апаратом граматики української мови; системне оволодіння граматичними поняттями й засобами вираження граматичних категорій на основі ґрунтовних знань із усіх рівнів української мови; «чуття» граматичної форми; вміння використовувати здобуті граматичні знання в процесі мовленнєвої діяльності. Складниками граматичної компетентності є морфологічна та синтаксична субкомпетенції [Рускуліс Л. Формування граматичної компетентності учнів ЗЗСО: теоретичний аспект. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради: «Гельветика», 2021. Вип. 3. Ч. 1. С. 104-110].

Системотвірні компоненти граматичної компетентності: а) *мотиваційний*, бо саме від потреб і мотивів залежить рівень засвоєння знань, прагнення до самовдосконалення й саморозвитку, стремління засвоїти морфологічні особливості та синтаксичну структуру мови й правильне застосування граматичних правил у мовленнєвій діяльності; б) *гностичний* репрезентує основоположну роль теоретичних знань у процесі розвитку особистості й пов'язаний із такими вміннями та навичками: репродуктивні (з'ясування механізмів функціонування граматичного рівня мови на основі правил; визначення функційного призначення самостійних і службових частин мови; розуміння предмета синтаксису та характеристика типів синтаксичних зв'язків, синтаксична особливість словосполучення й речення тощо), аналітичні (конкретизування суті домінантних понять, дослідження лінгвістичної природи граматичного значення слова, граматичного способу, граматичної категорії, аналіз принципів виокремлення частин мови та характеристика їх, здійснення повного морфологічного аналізу частин мови; визначення й описування синтаксичних одиниць

різних рівнів, виконання повного синтаксичного аналізу словосполучення та речення; визначення головних і другорядних членів речення, графічне зображення синтаксичних конструкцій; характеристика тексту як лінгвістичної й комунікативної одиниці та ін.); рецептивні (сприймання комунікативних одиниць відповідно до граматичних правил); продуктивні (дотримання норм правопису; правил побудови речень відповідно до стилю та жанру мовлення, інтонування речень, розстановка розділових знаків); прогностичні (прогнозування правильного граматичного оформлення конструкцій); в) особистісний є поштовхом до усвідомлення потреби засвоювати граматичні особливості української мови й характеризується здатністю до осмислення граматичних явищ на основі аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення, систематизації тощо [Горохова Т. Граматична компетенція як складова професіограми студента-філолога. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1082/1/T_Gorohova_DMU_3_GI.pdf].

Грамматичні навички – автоматизоване оперування граматичними явищами. **Грамматичні знання** – оволодіння граматичними правилами в межах чинної програми та практичне застосування їх. **Грамматичне усвідомлення** – це осмислення граматичних категорій, що засвоюються в шкільному курсі мови [Тригуб І. П. Формування граматичної компетенції у студентів немовних спеціальностей ВНЗ у процесі вивчення англійської мови. *Науковий вісник Міднародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2014. № 10. Т. 2. С. 74-75; Рускуліс Л. Формування граматичної компетентності учнів ЗЗСО: теоретичний аспект. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради: «Гельветика», 2021. Вип. 3. Ч. 1. С. 104-110].

Грамматичні навички: репродуктивні й рецептивні. Сформованість репродуктивної навички – вміння висловлювати власні думки в усному та писемному мовленні. Для здійснення комунікативного наміру необхідним є вибір граматичної структури відповідно до ситуації мовлення та оформлення її відповідно до норм (морфологічних та синтаксичних) української мови, що відбувається паралельно. Магістральними ознаками граматичної навички є її автоматизованість, стійкість та гнучкість. Формування рецептивної навички уможливорює функціонування вміння розуміти співрозмовника в усному та писемному мовленні й полягає в прийнятті звукового чи

графічного образу граматичної структури [Попельных Д. Формування граматичних навичок у студентів. URL: <http://www.repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/16768/1/pdf.>]. **Етапи формування репродуктивних граматичних навичок:** ознайомлення з новою граматичною структурою на рівні фразової єдності; автоматизація мовних дій на рівні фрази; автоматизація мовних дій із вивченою граматичною структурою. **Етапи формування рецептивних граматичних навичок:** сприймання граматичних явищ у контексті (формальні ознаки); розпізнавання й диференціювання нових граматичних сигналів; прогнозування синтаксичних структур; операції I та II етапів, що виконуються в контекстах, де граматичні структури використовуються із засвоєними раніше [Скляренко Н. Як навчати сьогодні іноземних мов (концепція). *Іноземні мови*. 1995. № 1. С. 5-9.]. **Умова формування граматичної навички** – достатня кількість лексичних одиниць, на які поширюється граматичне правило, оскільки для автоматизації навички необхідним є на різноманітному лексичному матеріалі багаторазове повторення однієї й тієї ж дії. **Стадії формування граматичних навичок:** сприйняття типової структури (спостереження, аналіз); імітація; підстановка; трансформація; репродукція; комбінування [Зозуля І., Поздрань Ю., Франчук Н. Роль граматики в практичному оволодінні українською мовою як іноземною. *Dynamics of the development of world science*. Abstracts of the 6th International scientific and practical conference. Perfect Publishing. Vancouver, Canada. 2020. Pp. 21-27].

Граматичні вправи: 1. *Спрямовані на прийом або видачу інформації:* рецептивні – вправи на впізнання, диференціацію, ідентифікацію, вибір за контекстом; репродуктивні – відтворення повністю або зі змінами слова, речення, тексту; рецептивно-репродуктивні – вправи на імітацію, підстановку, трансформацію, завершення поданого матеріалу; продуктивні – самостійне створення висловлювань різних рівнів; рецептивно-продуктивні – сприймання й репродукування інформації. 2. *Спрямовані на комунікативність:* комунікативні – спеціально організована форма спілкування; умовно-комунікативні – передбачено в мовленнєвій діяльності в ситуативних умовах; деякі некомунікативні вправи різних видів, коли виконуються дії з мовним матеріалом поза ситуацією мовлення, зосереджуючи увагу лише на форму

[Федорова З. До питання формування граматичної компетенції в середніх загальноосвітніх школах. URL: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/48-visimnadsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/413-do-pitannya-formuvannya-gramatichnoji-kompetentsiji-v-serednikh-zagalnoosvitnikh-shkolakh>].

Методика навчання будови слова та словотвору – розділ методики навчання української мови, що вивчає процеси засвоєння понять про значущі частини слова та відношення між спорідненими словами, способи творення нових слів. *Етапи навчання будови слова й словотвору*: I етап – пропедевтичний – ознайомлення з будовою слова й можливостями творення нових слів за допомогою суфіксів і префіксів; визначення усіх значущих частин слова; добір й утворення споріднених слів, визначення в них кореня (1-4 класи); II етап – основний – поглиблення знань про значущі частини слова та способи словотворення; III етап – систематизація вивченого під час засвоєння морфології (6-7 класи) [Гордієнко О. Розвивальна спрямованість уроків вивчення будови слова в початкових класах. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. Психолого-педагогічні науки, № 3. 2014 рік. С. 151-155; Кулик О. Мовленнєвий розвиток учнів 5-9 класів закладів загальної середньої освіти в процесі навчання словотвірної системи української мови: автореферат ... докт. пед. наук: 13.00.02. К., 2019. 39 с.; Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2008. 112 с.]. *Типи сформованих умінь і навичок*: а) морфемно-аналітичні вміння (у процесі виділення й розмежування морфем у словах); б) словотвірні вміння (під час утворення слів від твірних основ); в) уміння й навички слововживання (у процесі використання в мовленні слів певного морфемного складу) [Бісовецька Л. Комплексний підхід до вивчення слова під час опрацювання теми «Будова слова» в початковій школі. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9690/2/5%20%285%29.PDF>].

Завдання вивчення розділу: сформувати стійкі уміння розрізняти форми слова й спільнокореневі слова; забезпечити знання особливостей, у тому числі й стилістичних, значущих частин слова; навчити здійснювати морфемний (за будовою) і словотвірний аналіз слів; осмислити способи й засоби творення слів; активізувати морфемний канал сприйняття слів учнями; виробити навички користуватися словниками (морфемним і словотворчим) [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

Принципи навчання будови слова і словотвору: диференціювання понять «словозміна» й «словотворення»,

встановлення зв'язків між словотворенням і фонетикою; поглиблення знань про лексичне й граматичне значення слова; зіставлення словотвірного розбору з морфемним; використання знань про будову слова і словотворення для вдосконалення орфографічних навичок [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]

Методи і прийоми навчання будови слова та словотвору: морфемний і словотворчий аналіз, вправи: морфемні розвивають уміння визначати структуру слова; словотвірні розвивають уміння встановлювати структурно-семантичні зв'язки й визначати спосіб творення слова [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]. Однією з найважливіших передумов засвоєння учнями лінгвістичних знань як системних є комплексний підхід до аналізу словотвірного процесу на заняттях з української мови [Бісовецька Л. Комплексний підхід до вивчення слова під час опрацювання теми «Будова слова» в початковій школі. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9690/2/5%20%285%29.PDF>].

Методика навчання морфології – розділ методики навчання української мови, що вивчає процеси засвоєння учнями морфологічних понять. *Етапи навчання морфології:* початковий (пропедевтичний) (1-4 класи); систематичне навчання морфології (6-7 класи); перспективності й повторення вивченого на основі оволодіння знаннями із синтаксису (7-9 класи); функційно-прагматичний (10-11 (12) класи) [Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.; Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]

Морфологічні поняття (групи понять): 1) *морфологічні одиниці:* слово, словоформа; 2) *лексико-граматичні класи слів* (частини мови): самостійні (іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник), службові (прийменник, сполучник, частка) і вигук; 3) *лексико-граматичні розряди (категорії) слів:* іменники (назви істот і неістот; власні і загальні назви; абстрактні і конкретні назви; збірні іменники); прикметники (якісні, відносні, присвійні); числівники (кількісні – на позначення цілого числа, дробові й збірні; порядкові); займенники (особові, зворотний, присвійні,

вказівні, означальні, неозначені, відносні, питальні, заперечні); дієслова (неозначена форма, особові й безособові дієслова, дієприкметник і дієприслівник); прислівники (способу дії, міри і ступеня дії, часу, місця, причини, мети); сполучники (сурядності й підрядності); частки (словотворчі, формотворчі, модальні); вигукі (емоційні, спонукальні, етикетні слова й вирази, звуконаслідувальні слова); 4) *граматичне значення*: загальне, або частиномовне (категоріальне значення предметності, ознаки, числа й кількості, процесуальності, стану) та часткове (у межах кожної частини мови); 5) *граматична форма*: синтетична, або проста й аналітична, або складена; 6) *граматичні (морфологічні) категорії*: класифікаційні (іменникова категорія роду; дієслівні категорії виду, часу, способу, стану) і словозмінні (іменникові категорії числа й відмінка; прикметникові категорії роду, числа, відмінка; дієслівні категорії особи, роду, числа) [Омельчук С. Формування граматичних понять з морфології української мови в учнів основної школи. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22175/1/Omelchuk.pdf>].

Завдання навчання морфології: виробити чітке уявлення про систему морфологічних груп слів, синтаксичну функцію слів у словосполученні й реченні; з'ясувати склад частин мови, поділ їх на самостійні та службові, виділення вигуків в особливу частину мови; загальне значення й граматичні категорії частин мови; особливості вживання частин мови, їхніх граматичних категорій у мовленні відповідно до стилістичної належності висловлювання, створюючи текст певного стилю й типу мовлення (в усному й писемному мовленні); забезпечити усвідомлення форм словозміни й навчити правильно використовувати їх для побудови речень і словосполучень; ознайомити зі словотворенням частин **МОВИ** [Омельчук С. Формування граматичних понять з морфології української мови в учнів основної школи. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22175/1/Omelchuk.pdf>; Плиско К. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. Харків: ХДПУ, 2001. 115 с.; Цоуфал Л. Лінгводидактичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 155-162].

Морфологічні мовні вміння: класифікаційні мовні вміння визначати граматичні ознаки самостійних і службових частин мови; розпізнавальні граматичні вміння

відрізняти частини мови; морфолого-орфографічні вміння відмінювати іменні частини мови; морфолого-словотвірні вміння утворювати частини мови різними способами; продуктивні морфологічні та граматико-стилістичні вміння [Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.]

Специфічні принципи навчання морфології: вивчення частин мови у зв'язку з фонетикою, лексикою та іншими розділами; вивчення частин мови на синтаксичній основі; вивчення системи відмінювання частин мови і словотвору у зв'язку з орфографією; вивчення частин мови в поєднанні з розвитком мовлення [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Плиско К. Теорія і методика навчання української мови в середній школі. Харків: ХДПУ, 2001. 115 с.; Практикум з методики навчання української мови / за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2003. 302 с.]. Засвоєння морфології на синтаксичній основі здійснюється з метою: диференціації певних морфологічних одиниць – спільнокореневих слів, що належать до різних частин мови або різних граматичних форм, омоформ одного слова чи різних слів, однозвучних слів та сполучень слів; встановлення граматичних ознак незмінюваних слів; формування уявлення про певний розряд слів; запобігання низки помилок; пропедевтичного ознайомлення з синтаксичними конструкціями, компонентами яких є морфологічні форми в своїй типовій функції, форма кличного відмінка іменника в ролі звертання; особливості вживання дієприкметникового та дієприслівникового зворотів, їхнім пунктуаційним оформленням [Бєляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І. та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Радянська школа, 1987. 364 с.; Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Цюфал Л. Лінгводидактичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2010. Вип. 4. С. 155-162]. Запобігання помилок у процесі визначення частин мови і членів речення, уникнення помилок у випадках переходу слів з однієї частини мови в іншу відбувається під час здійснення характеристики частин мови за синтаксичною функцією [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.].

Морфологічні вправи – різновид граматичних вправ, основним завданням яких є формування, розвиток та

удосконалення вмінь та навичок учнів з морфології [Костів О., Сколодра-Шепітко О. Методика викладання української мови: навч.-метод. посіб. для студ. українського відділення філол. факульт. Львів, 2018. 202 с.].

Типи комплексних вправ і завдань: I тип – установлення внутрішньопредметних – внутрішньопоняттєвих зразків (вид дієслова, час дієслова тощо); II тип – установлення внутрішньопредметних зовнішньопоняттєвих зв'язків (змінені форми слова, спільнокореневі слова тощо) [Варзацька Л., Формування морфологічної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови: метод. посіб. К.: Навчальна книга – Богдан, 2018. 168 с.].

Специфічні прийоми навчання морфології: Морфологічний розбір слова як частини мови (повний або частковий, усний або письмовий), розмежування аналогічних слів, постановка слова в потрібній формі; зіставлення граматичних форм; заміна одних форм іншими; спостереження над функціонуванням паралельних морфологічних форм; складання словосполучень і речень із певними формами слів; алгоритмізація, програмування, складання таблиць і заповнення готових таблиць і т. ін. [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Цоуфал Л. Лінгводидактичні засади навчання морфології в загальноосвітній школі. Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. 2010. Вип. 4. С. 155-162].

Морфологічний розбір – визначення постійних і змінних ознак частини мови, синтаксичної ролі, з'ясування орфограм та функцій слова в реченні. *За способом виконання* – усний або письмовий, *за використанням прийомів* – розбір-міркування та розбір-судження [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]. **Схема проведення морфологічного розбору:** частина мови; початкова форма для змінних частин мови; морфологічні ознаки, притамані певній частині мови; синтаксична роль; орфограми (за наявності); функції слова в реченні або тексті [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.].

Труднощі під час вивчення морфології: нерозрізнення понять «частина мови» і «член речення»; відмінювання іменників II відміни чоловічого роду; розпізнавання й відмінювання іменників мішаної групи I та II відмін; уживання невластивої українській мові складеної вищої та найвищої форм ступенів порівняння прикметників і

прислівників; розмежування прикметників твердої та м'якої груп; відмінювання кількісних числівників; узгодження іменників із числівниками; вживання особових закінчень дієслів [*Практикум з методики навчання української мови* / за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2003. 302 с.; *Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]*

Методика навчання синтаксису – розділ методики навчання української мови, що вивчає процеси засвоєння синтаксичних понять та закономірностей, різних типів словосполучень і речень та їхні внутрішні зв'язки [*Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]*. **Мета навчання синтаксису** – озброїти учнів знаннями про синтаксичну систему української мови (зв'язки й відношення, в яких перебувають словоформи й синтагми української мови); сформувати основні синтаксичні поняття, уміння визначати їх граматичне значення (семантичну семантику) і функції в тексті, уміння створювати речення різних типів; виробити навички використовувати їх у мовленнєвій практиці, розширювати індивідуальний запас синтаксичних конструкцій в усному й писемному мовленні [*Новосьолова В. Вивчення синтаксису у 8-9 класах на засадах комунікативно-діяльнісного підходу. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/185263444.pdf>]. **Завдання методики навчання синтаксису:** забезпечити засвоєння відомостей про синтаксичну будову мови; сформувати вміння розрізняти словосполучення й речення; знаходити в словосполученні головне й залежне слово та ставити питання до залежного; визначати головні й другорядні члени речення; розрізняти просте і складне речення; усвідомити основні ознаки складного синтаксичного цілого; створити основи для засвоєння пунктуації [*Беляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І.* та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1987. 364 с.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]*.*

Етапи навчання синтаксису: початковий (1-4 класи); пропедевтичний (5 клас: «Відомості з синтаксису і пунктуації»); поглиблене вивчення синтаксису в процесі засвоєння морфології (5-7 класи); систематичний курс синтаксису (7-9 класи); удосконалення комунікативних умінь і навичок учнів старшої школи на основі узагальнення відомостей про синтаксис української мови (10-11 (12) класи) [*Варзацька Л. Формування морфологічної компетентності*

учнів 5-7 класів на уроках української мови: метод. посіб. К.: Навчальна книга – Богдан, 2018. 168 с.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Рускуліс Л.* Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.; *Сидоренко В.* Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 1. С. 7-19].

Синтаксичні поняття: словосполучення, головне й залежне слово, речення, головні члени речення, другорядні члени речення, порядок слів у реченні, просте речення, однорідні члени речення, звертання, вставні слова, відокремлені члени речення, складне речення, сполучникове й безсполучникове складне речення, речення з прямою і непрямою мовою, складне синтаксичне ціле [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

Принципи навчання синтаксису: вивчення мови в єдності форми, змісту і функціонування в мовленні; навчання синтаксису в взаємозв'язку з пунктуацією й інтонацією; навчання синтаксису в поєднанні з розвитком мовлення; текстотворчості й текстосентризму; вивчення мови в міжрівневих, внутрірівневих і міжпредметних зв'язках [Білясв О. М. Лінгводидактика рідної мови: навч.-метод. посіб. К.: Генеза, 2005. 180 с.; Голуб Н., Галаєвська Л. Навчання синтаксису на уроках української мови у 8-9 класах: метод. посіб. К.: ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 128 с.; Плиско К. М. Організація навчання синтаксису в середній школі: посіб. для вчителя. К.: Рад. школа. 1993. 135 с.].

Синтаксичні вправи – різновид граматичних вправ, основним завданням яких є формування, розвиток й удосконалення вмій та навичок учнів із синтаксису [Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови: навч.-метод. посіб. для студ. українського відділення філол. факульт. Львів, 2018. 202 с.].

Специфічні прийоми навчання синтаксису: аналіз словосполучень; поширення й скорочення різних видів речень; заміна одних синтаксичних одиниць іншими; перебудова синтаксичних конструкцій; складання речень за опорними словами або схемами; редагування речень; повний або частковий синтаксичний розбір речення (тексту); синтаксичний розбір із використанням графічних символів; синтаксичний аналіз синтаксичних одиниць; синтаксично-стилістичний аналіз синтаксичних одиниць; складання синтаксичних конструкцій за схемами; спостереження над логічною інтонацією в реченні, ритмомелодикою синтаксичних конструкцій, редагування

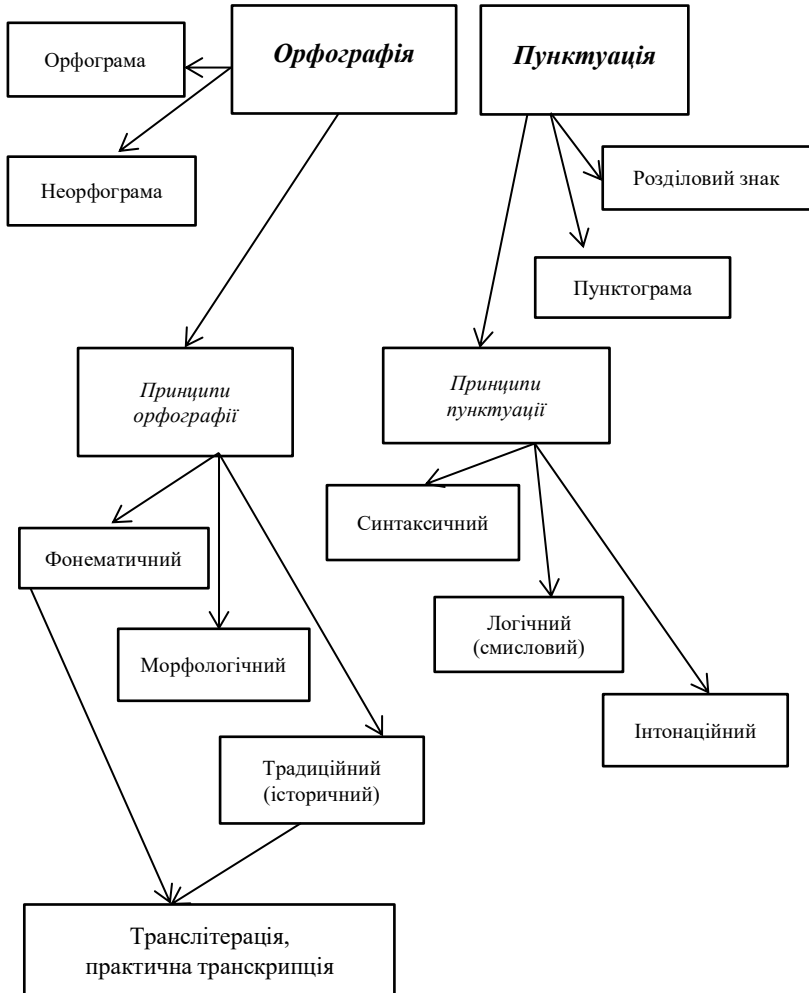
речень тощо [*Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Рускуліс Л.* Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.; *Сидоренко В.* Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 1. С. 7-19].

Синтаксичні вміння: виділяти словосполучення в реченні; знаходити в словосполученні головне й залежне слово; розрізнити словосполучення й речення; складати словосполучення за заданими схемами; добирати різні за будовою словосполучення для вираження того самого смислу; розрізнити прості й складні речення, види речень за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за будовою; визначати члени речення, звертання, вставні слова, відокремлені члени речення; правильно й доречно використовувати в мовленні різні види простих і складних речень; здійснювати синтаксичний розбір словосполучень і речень; визначати пряму й непряму мову; правильно інтонувати речення та їх складові частини тощо [*Беляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І.* та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Рад. школа, 1987. 364 с.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Рускуліс Л.* Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.; *Сидоренко В.* Лінгводидактичні засади навчання синтаксису й пунктуації української мови учнів 8-9 класів в умовах оновленої освітньої парадигми. *Українська мова і література в школі*. 2015. № 1. С. 7-19].

Труднощі під час навчання синтаксису: сплутування поняття «член речення» і «частина мови»; нерозрізнення омонімічних форм називного й знахідного відмінків, результатом чого є неправильна кваліфікація членів речення; нерозрізнення складних речень, питання про засоби зв'язку між частинами складного речення; характеристика ускладнених речень, правила оформлення прямої мови [*Беляєв О. М., Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І.* та ін. Методика вивчення української мови в школі: посіб. для вчителів. К.: Радянська школа, 1987. 364 с.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підр. для студ. філол. факул. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ ТА ПУНКТУАЦІЇ

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ ТА ПУНКТУАЦІЇ

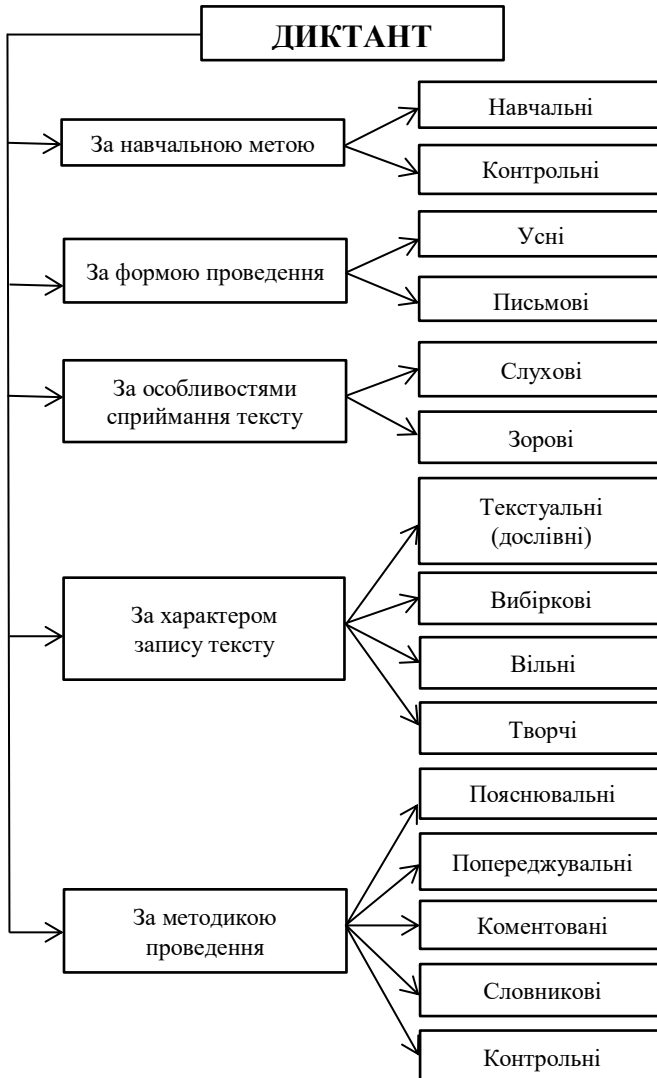
ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ

ОРФОГРАФІЯ не виділяється в окремий розділ, а вивчається в тісному взаємозв'язку з іншими розділами шкільного курсу української мови	
ЗАВДАННЯ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ	Забезпечити розуміння суспільної значимості орфографії та необхідність опанувати її основні закони; ознайомити учнів з основними орфографічними завданнями; навчити писати слово з орфограмами, що не перевіряються; сформувати сталі орфографічні уміння й навички ознайомити зі способами передачі звукової мови на письмі; забезпечити потребу й уміння користуватися орфографічним словником
ОСНОВНІ ЛІНГВО- ДИДАКТИЧНІ ПОНЯТТЯ	Орфограма (буквена, небуквена; варіантна, безваріантна); упізнавальні ознаки орфограми; орфографічна помилка; варіант орфографічної трудности; орфографічні навички; орфографічні вміння; орфографічна дія; орфографічне правило; орфографічна «пильність»
ТИПИ ОРФОГРАМ	Орфограми – букви; орфограма – апостроф; орфограма – рисочка, або знак переносу; орфограма – дефіс; орфограми – пропуски; орфограми – контакти
МЕТОДИЧНІ ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ОРФОГРАФІЇ	Опора на звуко-буквений склад слова; опора на морфемний склад слова; зв'язок занять з орфографії з розвитком мовлення; опора на граматику
ВИДИ ВПРАВ	Вправи на артикулювання звуків; вправи для сприймання тексту на слух / зорово; списування (ускладнене чи неускладнене); запис вивченого напам'ять тексту; орфографічний розбір; робота з орфографічним словником; диктанти; перекази; твори

ВИДИ ОРФОГРАФІЧНИХ ВПРАВ

ВИДИ ДИКТАНТІВ

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ ПУНКТУАЦІЇ

<p style="text-align: center;">ЕТАПИ НАВЧАННЯ ПУНКТУАЦІЇ</p>	<p>I етап – практична робота (1-4 класи); II етап – пропедевтичний (5 клас); III етап – робота над пунктуацією під час вивчення морфології (6-7 класи); IV етап – робота над пунктуацією під час систематичного вивчення синтаксису (7-9) класи; V етап – поглиблення, узагальнення й систематизація найважливіших відомостей із синтаксису та пунктуації (10-11 (12)) класи</p>
<p style="text-align: center;">ЗАВДАННЯ</p>	<p>Розкрити значення пунктуації та розділових знаків у писемному мовленні; забезпечити свідоме засвоєння пунктуаційних правил, передбачених програмою; виробити в учнів уміння й навички пунктуаційно правильно оформляти просте й складне речення, обґрунтовуючи свій вибір; навчити школярів передавати на письмі діалогічне мовлення, цитувати чужі висловлювання; розвивати пунктуаційну пильність; виробляти вміння виправляти свої та чужі помилки, спираючись на вивчені правила та враховуючи мету спілкування</p>
<p style="text-align: center;">ОСНОВНІ ЛІНГВО- ДИДАКТИЧНІ ПОНЯТТЯ</p>	<p>Пунктуація, розділові знаки (віддільні, видільні), пунктограма, пунктуаційні норми, пунктуаційна помилка, пунктуаційне правило, пунктуаційно-смысловий відрізок, пунктуаційні вміння</p>
<p style="text-align: center;">ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ</p>	<p>Синтаксичний (базисом пунктуації є грамати́ка, визначаючи вимоги до оформлення синтаксичної структури речення); логічний, або смысловий, (пунктуація є засобом вираження конкретного змісту думки й відтінків її); інтонаційний (розділові знаки слугують для членування мовлення, позначення ритміки, мелодики, темпу, паузи й інтонації, відтінків голосу)</p>
<p style="text-align: center;">ПУНКТУАЦІЙНІ ВПРАВИ</p>	<p>Постановка розділових знаків у текстах, надрукованих без них; пунктуаційний аналіз; складання власних прикладів; складання або добір речень за схемами, опорними словами, з використанням певних синтаксичних одиниць; складання власних прикладів для ілюстрації пунктограм; добирання прикладів із певною пунктограмою, вправи, що вимагають перестановки компонентів речення, заміну одних синтаксичних конструкцій іншими; інтонаційно-смыслові вправи, різні види списування, пунктуаційний розбір; диктант, переказ, твір</p>

ВИДИ ПУНКТУАЦІЙНИХ ПОМИЛОК

ВИД ПОМИЛКИ	ПРИКЛАДИ ВИДІВ ПУНКТОГРАМ
НЕМАЄ ПОТРІБНОГО РОЗДІЛОВОГО ЗНАКУ	1. Тире між підметом і присудком, вираженими іменниками у називному відмінку (<i>Ці квіти спогади про світлі дні (О. Олесь)</i>); 2. Знак між частинами безсполучникового складного речення (<i>Бачу здалека хвиля іскриста грає вільно по синьому морі (Л. Українка)</i>) та ін.
ЗАЙВИЙ РОЗДІЛОВИЙ ЗНАК	1. Кома перед як у значенні «в ролі» (<i>Шевченко_як поет</i>); 2. Кома або дві коми при словах <i>передусім, навіть, здебільшого</i> , які не є вставними (<i>Перед складанням ЗНО слід_передусім_повторити основні правила</i>) та ін.
УЖИТО НЕ ТОЙ ЗНАК, ЩО ПОТРІБНО	1. Кома замість тире перед узагальнювальними словами при однорідних членах речення (<i>Чарівний світ пливе переді мною сині води, білі піски, хай на високій берегах (О. Довженко)</i>); 2. Двокрапка замість тире або тире замість двокрапки в безсполучникових складних реченнях (<i>Бачу здалека – хвиля іскриста грає вільно по синьому морі (Л. Українка)</i>) та ін.
УЖИТО ЗНАК НЕ В ТОМУ МІСЦІ, ДЕ ПОТРІБНО	1. Кома не перед складними сполучниками, а між їх частинами (<i>Біжи, коню, дорогою степовою так щоб татари не ввіймали, сіделечка не здіймали (Нар. творчість)</i>); 2. Кома перед сполучними словами, що стоять не на початку, а в середині підрядного речення (<i>Мова має потужні два крила які дають їй повнокровне рсиття, – океан слів і граматику (І. Вихованець)</i>)
ПЕРЕНОС ЗНАКА В ІНШИЙ РЯДОК	<i>Океан слів – безмежжя, незліченність, найтісніший зв'язок із життям суспільства, найчутливіший нерв, найшвидша змінюваність, схильність до необмеженого поповнення (І. Вихованець).</i>
НЕПРАВИЛЬНА ПОСЛІДОВНІСТЬ ПОСТАНОВКИ РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ ПІД ЧАС ЇХ СПОЛУЧЕННЯ	1. Порушення послідовності в постановці розділових знаків у питальному реченні, що вимовляється з окличною інтонацією (<i>Як не любити цю чарівну мову!?</i>); 2. Крапка не після лапок, а перед ними в кінці речення при прямій мові (<i>«Я знаю, – тихо говорила Горпина, – усе те я знаю»_ (Б. Грінченко).</i>

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ДИКТАНТІВ

ОРФОГРАФІЧНІ ТА ПУНКТУАЦІЙНІ ПОМИЛКИ, ЯКІ ВИПРАВЛЯЮТЬСЯ, АЛЕ НЕ ВРАХОВУЮТЬСЯ	На правила, які не включені до шкільної програми; на ще не вивчені правила; у словах із написанням, що не перевіряється, над якими не проводилася спеціальна робота; у передачі так званої авторської пунктуації; помилки, що спотворюють звуковий склад слова
НЕГРУБІ ПОМИЛКИ	Виятки з усіх правил; написання великої букви в складних власних найменуваннях; випадки написання разом і окремо префіксів у прислівниках, утворених від іменників із прийменниками; випадки, коли замість одного знаку поставлений інший; випадки, що вимагають розрізнення <i>не і ні</i> (у сполученнях <i>не хто інший, як...; не що інше, як...; ніхто інший не...; ніщо інше не...</i>); пропуск одного зі сполучуваних розділових знаків або в порушенні послідовності їх
За наявності в контрольному диктанті більше трьох виправлень оцінка знижується на один бал Орфографічні та пунктуаційні помилки на неопрацьовані правила виправляються, але не враховуються	

Методика навчання орфографії – розділ методики навчання української мови, що досліджує процес формування в учнів орфографічних знань і навичок, спрямований на реалізацію таких завдань: формування орфографічних умінь; опрацювання орфографічних понять; вироблення умінь користуватися орфографічним СЛОВНИКОМ [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.].

Методичні принципи навчання орфографії: опора на звуко-буквений склад слова; опора на морфемний склад слова; зв'язок занять з орфографії з розвитком мовлення; опора на граматику [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. універ. та інстит. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.].

Принципи орфографії визначені фонетичною й граматичною будовою мови та мотивовані історичними етапами формування й розвитку її правописної системи. У сучасній українській літературній мові виокремлено фонематичний, морфологічний і традиційний (історичний) принципи. *Фонематичний принцип* сучасної правописної системи є онтологічно першим і полягає в тому, що слова

пишуться так, як вони вимовляються, тобто кожна фонема передається однією літерою або сполученням двох літер, як це встановлено правилами української графіки [Спанатій Л. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посіб. Миколаїв: Іліон, 2015. 372 с.]. За цим принципом пишемо: 1) *о, е* після літер на позначення шиплячих приголосних: вечори – вечеря; 2) буква *а* на місці етимологічного [о] перед складом з наголошеним [а]: качан, хазяїн; 3) спрощення в групах приголосних *-здн-, -ждн-, -стн-, -рди-, -лнц-* та ін.: улесливий, чесний, пізній; 4) зміна приголосних [з], [к], [х] в іменниках і прикметниках перед суфіксами *-ств(о), -ськ(ий)*: товариш – товариський; 5) написання літери *у* на місці давніх *о, е* у словах яблуна, мачуха; 6) префікс *с-* перед *к, п, т, ф, х*: схвалити, сказати; 7) позначення на письмі (в більшості випадків) твердої й м'якої вимови приголосних: *вітер, юнь*; 8) подвоєння літер у власне українських і деяких запозичених словах для передачі подовженої вимови приголосних: *життя, бадилля*. *Морфологічний принцип* передбачає написання однаковим способом значущих частин слова (морфем) незалежно від їх звучання, забезпечує графічну однотипність морфем. Принцип визначає більшість правил українських написань афіксів, флексій, чергувань: 1) розрізнення префіксів *пре-* і *при-*: пречудовий / приблизитися; 2) передавання ненаголошених [е], [и], [о] в коренях слів: весна – весни, село – села, голуб – голубка; 3) збереження буквеного позначення фонемі в позиції дзвінкого перед глухим і навпаки: як же [йагже], молотьба [молод'ба]; збереження фонем кореневої морфемі й закінчення в дієслівних формах на *-шся, -ться*: миєшся [мийес':а], здається [здайец':а]; префікс *з-* перед глухими (крім [к], [п], [т], [ф], [х]): зв'язати, змести, зшити; префікси *роз-, без-* перед шиплячими: розжитися, розчепити, безчесний. *Історичний (традиційний) принцип* узагальнює написання слів, які втратили мотивованість, отже, слова слід відтворювати так, як їх писали колись, хоч таке передавання на письмі не відповідає ні їх звучанню, ні морфемній структурі, а це вимагає строгого запам'ятовування слухового чи зорового образу слова через слуховий. За ним пишемо: літери *я, ю, є, ї*, що позначають дві фонемі: юрта, м'яч, мрія; низку

слів із ненаголошеними голосними [e], [u], [o], що не перевіряємо наголосом: левада, кишенья; [дж ʲ],[дз ʲ] на позначення однієї фонемі: дзвінок, джигіт; літера *щ*: щука, борщ; *и* після *д, т, з, с, ц, р, ж, ч, ш, дж* у словах іншомовного походження: директор, дизель, Америка; і після *д, т, з, с, р* (порушення правила «дев'ятки») в іншомовних власних назвах: Дідро [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.; Сучасна українська літературна мова: підр. / за ред. М. Я. Плющ. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища школа, 2000. 430 с.]. Основою для розрізнення слів, що мають однаковий фонемний склад, є морфологічний, семантичний, лексико-синтаксичний принципи. Написання великої літери в загальних назвах, що несуть позитивну мотивацію і є засобом виокремлення автором, визначає семантичний принцип (Людина, Мати). Сюди також належать назви свят, історичних подій, постів (Великдень, Стрітенья) [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.]. Принцип транслітерації має на меті запис тексту, виконаного за допомогою одного алфавіту, засобом іншого, й практичної транскрипції як засобу графічного оформлення іншомовних слів із використанням національних особливостей графіки (Таллінн) [Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоєпія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.].

Завдання навчання орфографії: забезпечити розуміння суспільної значимості орфографії та необхідність опанувати її основні закони; ознайомити школярів із системою загальноприйнятих способів передачі звукової мови на письмі; ознайомити здобувачів освіти з основними орфографічними завданнями; навчити писати слово з орфограмами, що не перевіряються; сформувати сталі орфографічні уміння й навички ознайомити зі способами передачі звукової мови на письмі; забезпечити уміння користуватися орфографічним словником [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.].

Методичні принципи навчання орфографії: опора на звукобуквений склад слова; опора на морфемний склад слова; зв'язок занять з орфографії з розвитком мовлення; опора на граматику [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. універ. та інстит. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.].

Орфограма – написання слова, що вибирається із кількох можливих і ґрунтується на сформульованому й закріпленому в системі орфографії правилі [Сучасна українська літературна мова: підруч. / за ред. А. П. Гришенка. 2-ге вид. перероб. і допов. К.: Вища школа, 1997. 493 с.]; система загальноприйнятих правил, що визначають способи передачі мови в писемній формі [Сучасна українська мова: підруч. / О. Д. Пономарев, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. К.: Либідь, 2008. 448 с.]; правильне (таке, що відповідає правилам або традиціям) написання, яке потрібно вибрати з ряду МОЖЛИВИХ [Сучасна українська літературна мова: підр. / за ред. М. Я. Площ. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Вища школа, 2000. 430 с.]; сумнівне написання, що вимагає застосування орфографічного правила (протилежне «неорфограма») [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підр. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

Основні орфографічні терміни: *орфографічна грамотність* – складник загальної мовної культури, що формується внаслідок вивчення теорії, свідомого засвоєння правописних правил і виконання системи тренувальних вправ; *орфографічна пильність* – уміння швидко знаходити в тексті, призначеному для запису чи вже написаному, орфограми, визначати їх типи; *орфографічне правило* регулює способи фіксації звуків і звукосполук, вживання знака м'якшення, апострофа, правопис слів іншомовного походження, написання слів разом і з дефісом та ін.; *орфографічна навичка* є складником навчальних навичок; в її основі – поетапне формування правописних умінь, що складаються з певних орфографічних дій, виконання яких забезпечується системою вправ, що використовуються залежно від змісту мовного матеріалу [Караман С., Березовська-Савчук Н. Психологічні умови формування орфографічних умінь і навичок. URL: <http://elibrary.kdpu.edu.ua/bitstream/.pdf>; Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Хом'як І. М. Зв'язок у вивченні орфографії зі структурними рівнями української мови: навч.-метод. посіб. Острого: Острозька академія, 2011. 124 с.].

Групи орфографічних понять: 1) *поняття, що засвоюють учні:* написання, орфограма, неорфограма, літерна орфограма, нелітерна орфограма, дефіс, написання разом, роздільне написання, ризики при переносі, вид орфограми, орфограма, що перевіряється, орфограма, що не перевіряється, умова вибору орфограми, розпізнавальні ознаки орфограми, орфографічне правило, орфографічний словник; 2) *поняття, на які спирається вчитель:* принципи орфографії, тип орфограми, варіант орфограми, варіантна орфограма, безваріантна орфограма, актуальна орфограма, неактуальна орфограма, складна орфограма, легка орфограма, складний випадок у застосуванні правила. Усі поняття класифікуються на лінгвістичні та МЕТОДИЧНІ [Омельчук С. Навчання морфології української мови на засадах дослідницького підходу: теорія і практика: монографія. К.: Генеза, 2014. 368 с.]

Типи орфограм: орфограми – букви; орфограма – апостроф; орфограма – рисочка, або знак переносу; орфограма – дефіс; орфограми – пропуски; орфограми – КОНТАКТИ [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]

Види орфографічних вправ: вправи на артикулювання звуків; вправи для сприймання тексту на слух / зорово; списування ускладнене чи неускладнене; диктанти; вправи з розвитку мовлення (перекази; твори); запис вивченого напам'ять тексту; робота з орфографічним словником; орфографічний розбір [Горошкіна О. Методи і прийоми навчання орфографії на уроках української мови: компетентнісний вимір. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/>.pdf; Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Хом'як І. Особистісно орієнтоване навчання орфографії в інтерферованому середовищі. URL: <https://journals.oa.edu.ua/Philology/article/download/>].

Орфографічний розбір – тренувальна вправа, яка передбачає аналіз та пояснення слів, що сприяє закріпленню знань з орфографії й виробленню стійких правописних навичок [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

Диктант – орфографічна вправа, що має на меті писемне відтворення сприйнятого на слух тексту або окремих його елементів; спосіб навчання, закріплення, узагальнення й систематизації вивченого, контролю набутих знань і вмій, засіб свідомого засвоєння орфографії, важливий елемент у системі орфографічних

вправ, що використовується для послідовного формування в учнів орфографічних навичок [Хом'як І. Аналіз підходів до проблеми формування орфографічних навичок. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/825/1/Ivan.pdf>].
Види диктантів: за навчальною метою (метою перевірки) – навчальний, контрольний; за формою проведення: усні та письмові; за особливостями сприймання тексту: слуховий, зоровий; за характером запису тексту (зі змінами чи без змін): текстуальні (дослівні), вибіркові, вільні, творчі; за методикою організації: пояснювальні, попереджувальні, коментовані, словникові [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Рукеліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]].

Методика навчання пунктуації – розділ методики навчання мови, що досліджує процес формування в учнів пунктуаційних умінь та навичок; спрямований на вирішення завдань: свідоме засвоєння пунктуаційних правил; вироблення вмінь обґрунтовувати вибір розділового знака; розвиток пунктуаційної пильності [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.;].

Пунктуаційна компетентність – знання про систему розділових знаків та правила вживання їх; здатність учня будувати й пунктуаційно правильно оформляти в усній і писемній формі висловлювання [Ковальчук Н. Складові пунктуаційної компетентності. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/326573665.pdf>]; предметна компетентність учнів у системі мовних знань, умінь і навичок, що передбачає вміння школярів інтонаційно оформлювати усне мовлення на письмі [Сидоренко В. Формування синтаксичної й пунктуаційної компетентностей учнів 8-9 класів засобами технології кооперативного навчання. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/>pdf]. Формування пунктуаційної компетентності охоплює: пошук прояву ключових компетентностей у кожній темі; проектування пунктуаційної компетентності на всіх ступенях навчання; відображення пунктуаційної компетентності в навчальних стандартах, програмах, підручниках та методиках навчання [Ковальчук Н. Складові пунктуаційної компетентності. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/326573665.pdf>].

Завдання навчання пунктуації: розкрити значення пунктуації та розділових знаків у писемному мовленні; забезпечити свідоме засвоєння пунктуаційних правил,

передбачених програмою; виробити в учнів уміння й навички пунктуаційно правильно оформляти просте й складне речення, обґрунтовуючи свій вибір; навчити школярів передавати на письмі діалогічне мовлення, цитувати чужі висловлювання; розвивати пунктуаційну пильність; виробляти вміння виправляти свої та чужі помилки, спираючись на вивчені правила та враховуючи мету спілкування. *Етапи навчання пунктуації*: I етап – практична робота на деякими пунктограмами в початкових класах; II етап – пропедевтичний – засвоєння розділу «Відомості з синтаксису і пунктуації в 5 класі»; III етап – робота над пунктуацією під час вивчення морфології; IV етап – робота над пунктуацією під час систематичного вивчення синтаксису; V етап – поглиблення, узагальнення й систематизація найважливіших відомостей із синтаксису та пунктуації (10-11 (12) класи [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Рускуліс Л. Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]

Принципи пунктуації: синтаксичний (базисом пунктуації є граматика, визначаючи вимоги до оформлення синтаксичної структури речення); логічний (смісловий), (пунктуація є засобом вираження конкретного змісту думки й відтінків її); інтонаційний (розділові знаки слугують для членування мовлення, позначення ритміки, мелодики, темпу, паузи й інтонації, відтінків голосу) [Бондаренко Н. Властивості українського правопису як основа формування правописної компетентності учнів. *Українська мова і література в школі*. 2013. № 1. С. 12-15; Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]

Основні пунктуаційні терміни: розділові знаки – графічні знаки, що передають на письмі структурно-сміслові особливості мовлення; *пунктограма* – розділовий знак, що вживається в писемному мовленні відповідно до вироблених правил; *пунктуаційні вміння* – визначення смислових відрізків і їх виділення розділовими знаками; розстановлення розділових знаків відповідно до правил пунктуації; бачення й аналіз пунктуаційних помилок; *пунктуаційні норми* визначають членування мовлення на смислові частини, що мають значення для висловлення думки під час письма й сприймання написаного;

пунктуаційні правила визначають умови використання розділового знака, в їх основі – логічний, інтонаційний, структурно-синтаксичний принципи [Бондаренко Н. Проблеми формування правописної компетентності учнів 5-7 класів на уроках української мови та шляхи їх розв'язання. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 4. С. 7-9; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]. На основі будови й інтонації синтаксичної одиниці; інтонації та розташування частин у реченні; ознак конструкції; будови речення, смислових відношень між його частинами та інтонації; структурного й смислового членування речення здійснюється виявлення пунктограм [Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. К.: Фондація імені О. Ольжича. 1995. 251 с.].

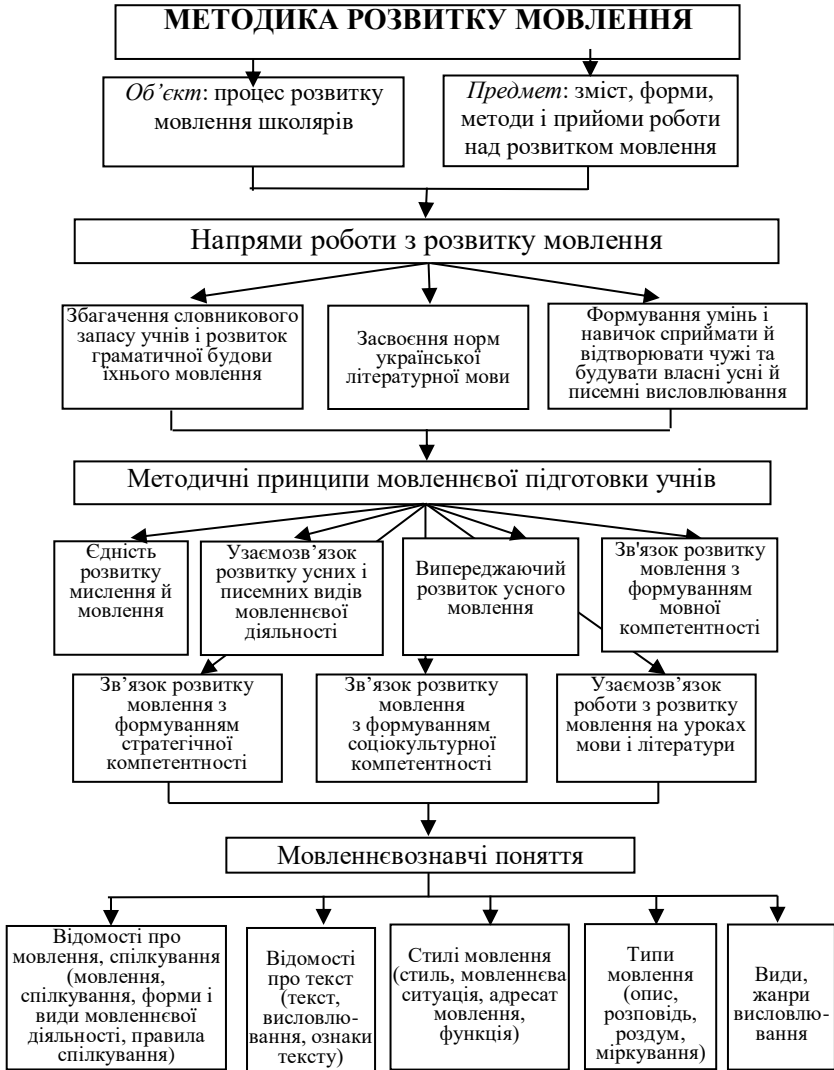
Типи розділових знаків: *віддільні*, що служать для відділення окремих відрізків тексту, – крапка, крапка з комою, знак оклику, знак питання, двокрапка, абзац; *видільні*, що сприяють виділенню окремих відрізків мовлення, – дужки, лапки [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.].

Пунктуаційні вправи: постановка розділових знаків у текстах, надрукованих без них; пунктуаційний аналіз; складання власних прикладів для ілюстрації пунктограм; складання або добір речень за схемами, опорними словами, з використанням певних синтаксичних одиниць; складання власних прикладів для ілюстрації пунктограм; добирання прикладів із певною пунктограмою, вправи, що вимагають перестановки компонентів речення, заміну синтаксичних конструкцій; інтонаційно-смислові вправи, різні види списування, пунктуаційний розбір; диктант, переказ, твір [Ковальчук Н. Пунктуаційна грамотність як складова формування мовної. URL: https://eprints.oa.edu.ua/3518/1/Kovalchuk_NZ_Vyp_29.pdf; *Методика навчання української мови в середніхосвітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт., за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

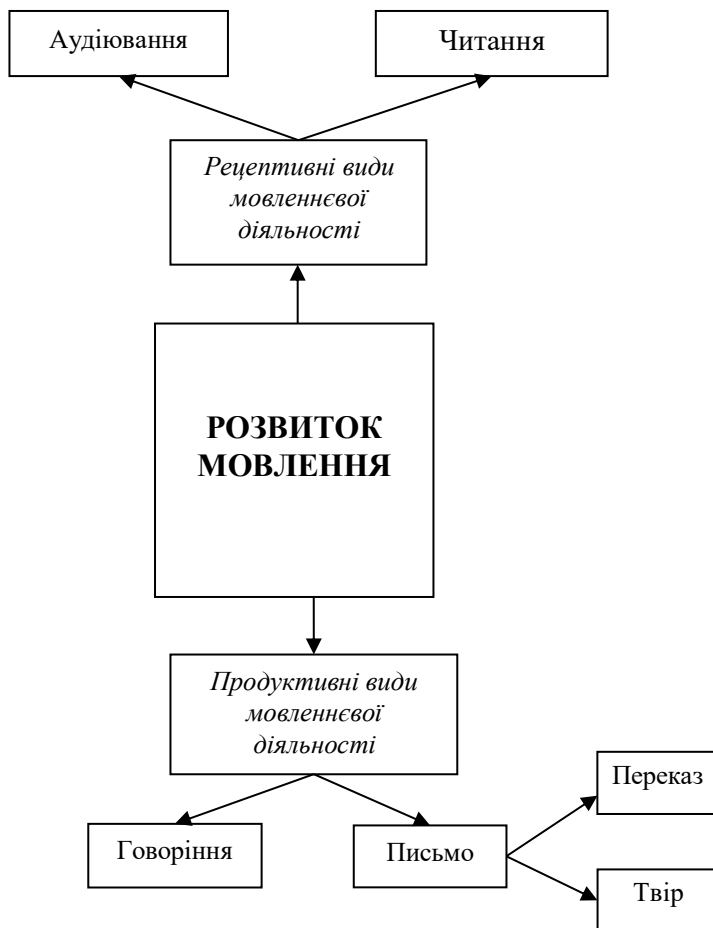
Види пунктуаційних умінь: знаходити змістові відрізки, що потребують пунктуаційного оформлення; розташовувати розділові знаки відповідно до вивчених пунктуаційних правил; обґрунтувати власний вибір місця розділового знаку; знаходити й аналізувати пунктуаційні ПОМИЛКИ [Павлюк Н. Психолінгвістичні основи навчання пунктуації в школі. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/322469793.pdf>].

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ УМІВЬ

СТРУКТУРА МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

ВИДИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

КЛАСИФІКАЦІЯ УРОКІВ РОЗИТКУ МОВЛЕННЯ

<p style="text-align: center;">О. БІЛЯЄВ [<i>Біляєв О.</i> Сучасний урок української мови: навч.-метод. посіб. К.: Рад. школа, 1981. 176 с.]</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Навчального переказу 2. Контрольного переказу 3. Аналізу контрольного переказу 4. Навчального твору 5. Підготовки до контрольного твору 6. Контрольного твору 7. Аналізу контрольного твору
<p style="text-align: center;">М. СТЕЛЬМАХОВИЧ [<i>Стельмахович М.</i> Система роботи розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах.: метод. посіб. К.: Рад. школа, 1981. 132 с.]</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Навчального переказу 2. Навчального творчо-самостійного висловлювання 3. Контрольного переказу 4. Підготовки до контрольного творчо-самостійного висловлювання 5. Контрольного творчо-самостійного висловлювання 6. Аналізу контрольного переказу чи творчо-самостійного висловлювання
<p style="text-align: center;">Г. ШЕЛЕХОВА [<i>Шелехова Г.</i> Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі: автореферат ... канд. пед. наук: 13.00.02. К., 1996. 25 с.]</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування нових понять 2. Формування комунікативних умінь та навичок 3. Урок контролю 4. Удосконалення усних та писемних висловлювань
<p style="text-align: center;">М. ПЕНТИЛЮК [<i>Пентиліюк М.</i> Сучасні підходи до типології уроків. <i>Дивослово</i>. 2008. № 6. С. 2-5]</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аудіювання 2. Сприймання усної інформації 3. Читання 4. Сприймання писемної інформації 5. Опрацювання ділових паперів, газетних публікацій 6. Робота над усним діловим і публічним мовленням
<p style="text-align: center;">І. КУЧЕРЕНКО [<i>Кучеренко І.</i> Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.]</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Уроки сприймання чужого мовлення (аудіювання й читання) 2. Уроки відтворення готового тексту (переказ) 3. Уроки створення власних висловлювань (говоріння і письмо)

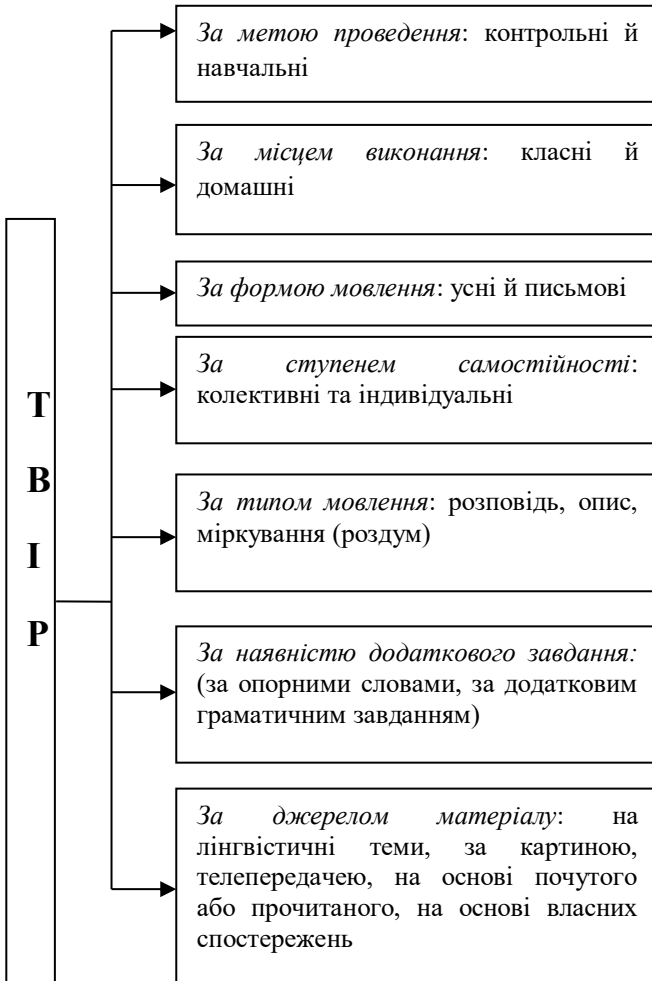
ТИПИ І СТРУКТУРА УРОКІВ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ

УРОК НАВЧАЛЬНОГО ПЕРЕКАЗУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступна бесіда (вид переказу, мета, завдання) 2. Читання тексту 3. Бесіда за змістом прочитаного 4. Складання плану 5. Мовний аналіз тексту 6. Повторне читання тексту 7. Підготовка чорного варіанта переказу 8. Редагування роботи й переписування її начисто 9. Перевірка й аналіз робіт 10. Доопрацювання переказів
УРОК КОНТРОЛЬНОГО ПЕРЕКАЗУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово вчителя (мотивація навчальної діяльності) 2. Читання тексту 3. Пояснення нових слів і запис на дошці їх 4. Самостійне складання учнями плану переказу 5. Робота з чернеткою 6. Редагування й переписування робіт начисто 7. Самостійна перевірка написаного
УРОК АНАЛІЗУ КОНТРОЛЬНОГО ПЕРЕКАЗУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово вчителя 2. Загальна оцінка якості виконання переказу 3. Розгляд окремих робіт 4. Аналіз допущених у переказі недоліків і помилок 5. Виконання вправ на подолання помилок 6. Домашнє завдання.
УРОК НАВЧАЛЬНОГО ТВОРУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступна бесіда (визначення мети уроку, ознайомлення з жанром) 2. Ознайомлення зі зразком (уривок із твору письменника або кращий учнівський твір) 3. Робота над усвідомленням теми та основної думки твору 4. Колективне складання плану письмової роботи 5. Складання усного твору 6. Написання твору на чернетці 7. Удосконалення написаного (саморедагування твору) 8. Перевірка й аналіз творів 9. Доопрацювання робіт і переписування їх начисто
УРОК ПІДГОТОВКИ ДО КОНТРОЛЬНОГО ТВОРУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступна бесіда (мотивація мети і завдань) 2. Повторення стилевих і жанрових особливостей твору 3. Читання й аналіз зразка 4. Лексико-стилістична робота 5. Домашнє завдання
УРОК КОНТРОЛЬНОГО ТВОРУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово вчителя (мотивація мети і завдань уроку) 2. Самостійне складання плану твору 3. Написання роботи в чорновому варіанті 4. Редагування й переписування його начисто 5. Самостійна перевірка твору
УРОК АНАЛІЗУ КОНТРОЛЬНОГО ТВОРУ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Вступне слово учителя 2. Загальна характеристика виконання твору 3. Аналіз кращих робіт або їх фрагментів 4. Колективний аналіз допущених недоліків і помилок 5. Виконання вправ на подолання помилок 6. Індивідуальна робота учнів над виправленням недоліків у творі 7. Домашнє завдання

КЛАСИФІКАЦІЯ ПЕРЕКАЗІВ

КЛАСИФІКАЦІЯ ТВОРІВ

ТВІР-РОЗПОВІДЬ

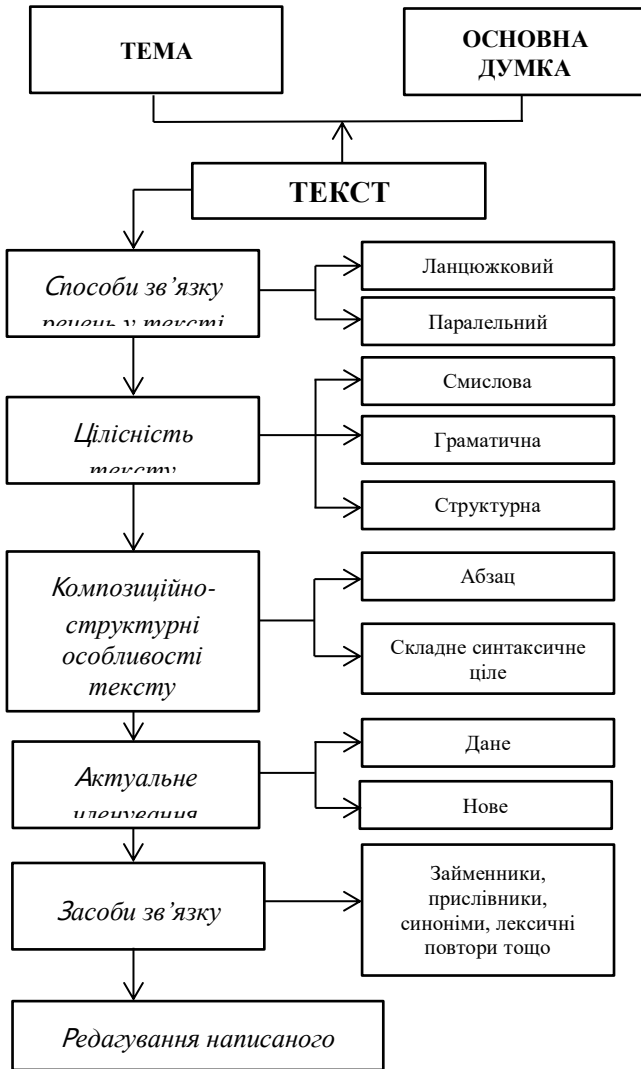
ТВІР-ОПИС

ТВІР-РОЗДУМ

РОБОТА З ТЕКСТОМ

ВИДИ ПОМИЛОК

ВИДИ ПОМИЛОК	ПІДВИДИ ПОМИЛОК
ЗМІСТОВІ	<p>I. <i>Інформаційно-тематичні</i>: невідповідність твору вибраній чи заданій темі; невідповідність змісту переказу та первинного тексту; наявність зайвої (другорядної) інформації, не пов'язаної з темою чи основною думкою переказу або твору; відсутність важливої інформації (або її частини), необхідної для розкриття теми та основної думки; невдалі узагальнення та висновки; неправильно описані події, вчинки персонажів, явища; виклад фактів, які не відповідають дійсності; перекручення первинного тексту; невідповідність комунікативному завданню (не враховано мовленнєву ситуацію, адресата мовлення та мету спілкування); відсутність доказовості думки, самостійних суджень, виразної особистісної позиції.</p> <p>II. <i>Помилки, що порушують структуру</i>: непропорційність частин тексту (вступу, основної частини, висновків) або відсутність якоїсь із них; невідповідність тексту й плану висловлювання (не розкрито мікротеми, порушено порядок викладу їх; відсутність смислового зв'язку між частинами тексту та всередині теми).</p>
ЛЕКСИЧНІ	<p>I. <i>Помилки, що пов'язані з порушенням лексичної та фразеологічної норми</i>: вживання слова в невластивому для нього значенні; порушення лексичної сполучуваності слів; неточне вживання фразеологізмів.</p> <p>II. <i>Помилки – наслідок бідного словникового запасу, недосконалості стилю мовлення</i>: вживання зайвого слова (плеоназм); вживання в одному словосполученні чи реченні спільнокорених слів (тавтологія); кальки; невиправданий повтор одного й того ж слова в одному чи в сусідніх реченнях.</p>
ГРАМАТИЧНІ	<p>I. <i>Помилки, що виникають як наслідок порушення граматичних норм</i>: неправильне утворення слова (словотвірні помилки); помилкове утворення форм слова (порушення морфологічних норм); неправильна побудова словосполучень і речень (порушення синтаксичних норм).</p> <p>II. <i>Уживання однотипних конструкцій</i>.</p>
СТИЛІСТИЧНІ	<p><i>Помилки, які свідчать про брак єдності та стилю</i>: вживання слів та виразів іншого стилю; невдале використання експресивної лексики; немотивоване застосування діалектних та просторічних слів; змішування лексики різних історичних епох.</p>

Розвиток мовлення (розвиток комунікативних (мовленнєвих) умінь) – формування в учнів умінь і навичок усного й писемного мовлення, тобто навчання вільно й правильно користуватися мовою як засобом спілкування в різних життєвих ситуаціях. Напрями розвитку мовлення: 1) збагачення словникового запасу, 2) засвоєння норм літературної мови, 3) формування умінь і навичок будувати висловлювання в усній і писемній формі відповідно до типу й стилю мовлення (розвиток зв'язного мовлення) [*Словник-довідник з української лінгводидактики*: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]; **ОСНОВА формування комунікативної компетентності учнів** [*Пентилок М.* Уроки зв'язного мовлення чи розвитку комунікативних умінь і навичок?. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.]

Система основних понять: розвиток мовлення, комунікативні уміння, розвиток комунікативних умінь, висловлювання, мовленнєва ситуація, види творчих робіт, види мовленнєвої діяльності та ін. [*Караман С.* Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.]; *Кучеренко І.* Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Пентилок М.* Основні напрями мовленнєвого розвитку учнів середньої школи. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 211. 256 с.; *Рускуліс Л.* Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]

Зв'язне мовлення – мовленнєва діяльність, що становить єдине самостійне ціле, передає закінчену думку й членується на частини [*Пентилок М.* Уроки зв'язного мовлення чи розвитку комунікативних умінь і навичок?. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 211. 256 с.]. **Основна одиниця зв'язного мовлення** – розгорнуте висловлювання, текст; теоретична основа – відомості про текст, його структурні елементи, типи й стилі мовлення [*Караман С.* Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.]

Принципи розвитку мовлення: єдність розвитку мовлення й мислення, що ґрунтується на врахуванні найважливішої функції мовлення в процесі спілкування – передавати думки – та зумовлює когнітивну методику навчання мови й мовлення в школі; взаємозв'язок розвитку усних і писемних видів мовленнєвої діяльності, що передбачає паралельний розвиток умінь й навичок

слухання, говоріння, читання й письма; мовлення починає засвоюватися в усній формі, засвоєні уміння й навички усного мовлення є підґрунтям писемної вправності, звідси виділено принцип *випереджаючого розвитку усного мовлення*; зв'язок розвитку мовлення з формуванням мовної компетентності зумовлений тим, що мовленнєві вміння й навички залежать від знань мовної системи, володіння нормами літературної мови; зв'язок розвитку мовлення з формуванням стратегічної компетентності представлений в діяльній змістовій лінії програми, має на меті розвиток таких умінь: організаційні, контрольні-оцінні, загальнопізнавальні, творчі, естетико-естетичні; зв'язок розвитку мовлення з формуванням соціокультурної компетентності передбачає добір текстів, що сприяють опануванню національних і загальнолюдських культурних та духовних цінностей, норм, які регулюють стосунки між поколіннями, статями, націями; взаємозв'язок роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках мови і літератури пояснюється спільними навчальними, розвивальними та виховними цілями на уроках словесності [Караман С. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.; *Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

Мовленнєвознавчі поняття (поняття про мовлення) визначені шкільною програмою, формують в учнів уявлення про мовлення як вид діяльності людини, учасників спілкування та сукупність мовних та позамовних умов спілкування. Мета засвоєння мовленнєвознавчих понять полягає у використанні їх як орієнтирів для формування умінь і навичок зв'язного мовлення (під час сприймання, відтворення та створення текстів). *Групи мовленнєвознавчих понять*: відомості про мовлення й спілкування, відомості про текст, стилі мовлення, види, жанри робіт. *Відомості про мовлення*. Мовленнєвознавчі поняття цієї групи дають змогу учням сприймати мовлення як окремий, важливий для спілкування вид діяльності людини. До цих понять уналежено: мовлення, види мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння й письмо), спілкування, адресат мовлення, монологічне й діалогічне мовлення, основні правила спілкування, тема й

основна думка висловлювання, вимоги до мовлення, мовленнєві та немовленнєві засоби спілкування. *Відомості про текст*. Текст – мовний матеріал, що містить необхідні для вивчення мовні одиниці (слова, словосполучення, речення), і текст, як предмет вивчення. Мовленнєвознавчі поняття тексту: ознаки тексту, тема й основна думка тексту, абзац, план тексту, мовні засоби зв'язку речень у тексті, помилки в змісті (5 клас); складний план готового тексту, структура тексту – зачин, основна частина, кінцівка, «відоме» й «нове» в реченнях тексту, основні прийоми поширення тексту, трансформація особового, часового й модального планів тексту (6 клас); види й засоби міжфразового зв'язку, складний план висловлювання (7 клас); смислові зв'язки в тексті, основна й уточнююча інформація, синтаксичні засоби міжфразового зв'язку (8 клас). *Стилі мовлення*. Мовленнєвознавчі поняття цієї групи: стиль, стилістична помилка, мовленнєва ситуація (місце використання тексту; офіційні чи неофіційні обставини), адресат мовлення, функція (спілкування; бесіда; розмова; повідомлення-пояснення, повідомлення-інструктаж, документація; вплив – діяння, переконання; вплив – діяння, зображення). *Типи мовлення*. Тип мовлення прийнято визначати за типовим значенням висловлювання: постійні ознаки, що не змінюються в часі (*опис*), дії, що змінюються в часі (*розповідь*), причинно-наслідкові зв'язки (*роздум, міркування*). *Види, жанри висловлювань (творчих робіт)*: допис у газету, телеграма, тези, реферат, тематичні виписки, конспект, анотація, доповідь, ділові папери та ін. *Специфічні прийоми* засвоєння мовленнєвознавчих понять: пояснення, тлумачення поняття; характеристика ознак мовленнєвознавчих понять; визначення поняття в тексті; порівняння понять; зіставлення понять; виділення спільних і протилежних рис у мовленнєвознавчих поняттях; добирання прикладів із текстів, що характеризують мовленнєвознавче поняття; наслідування способів дій; складання алгоритмів визначення понять; виділення поняття в прослуханому або прочитаному тексті; редагування висловлювань із застосуванням мовленнєвознавчих понять, аналіз тексту: аналіз типологічної

структури тексту, аналіз композиції тексту, стилістичний аналіз тексту, аналіз способів зв'язку речень у складному синтаксичному цілому [*Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.]

Види робіт з розвитку зв'язного писемного мовлення: робота з текстом; переказ, твір [*Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах*: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.]

Групи методів розвитку мовлення: 1) *імітативні (методи наслідування)* охоплюють такі види діяльності: аналіз зразків текстів, синтез власних мовних конструкцій, пошукова діяльність – добір слів та інших мовних засобів, моделювання зразків текстів, конструювання за моделями речень і текстів, узагальнення, формулювання правил, усні й письмові перекази; *комунікативні* ґрунтуються на комунікативній функції мови й висувають низку вимог до мовлення учнів: мотивованість висловлювання, розуміння того, про що учень говорить, досконале володіння мовними засобами, наявність адресата мовлення; *метод конструювання тексту* здійснюється за допомогою таких прийомів: накопичення матеріалу, ведення записів та щоденника, створення казок і читання прозових творів та ін.; *метод конструювання* визначає постулат, що нові уміння й способи діяльності учня мають теоретичне підґрунтя з усіх розділів мови; реалізується за допомогою прийомів: словникова робота, робота над реченням і словосполученням, логічна робота, вправи з теорії тексту [*Чуприна О.* Методи розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови в початковій школі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету.* Серія «Педагогіка та психологія». Вип. 2 (8). 2018. С. 170-173].

Види мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання (рецептивні види мовленнєвої діяльності), говоріння та письмо (продуктивні види мовленнєвої діяльності). Через рецептивні види (слухання, читання) людина переважно здійснює прийом і переробку мовленнєвого спілкування (осмислення, оцінювання, інтерпретування), одержує мовленнєву інформацію, сприймає й розуміє думки інших людей. Через продуктивні види мовленнєвої діяльності (говоріння й письмо) людина реалізує процеси вираження думки, почуттів, волевиявлення, висловлює свої думки. Матеріальною основою аудіювання й читання є звукова

система мови, а в говорінні й письмі – графічна. [Донченко Т. Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови. К.: Фондація ім. О. Ольжича. 1995. 251 с.; Шелехова Г. Формування мовної особистості як умова мовленнєвого розвитку учнів основної школи на уроках української мови. URL: https://dspu.edu.ua/native_word/wp-content/uploads/2016/04/2013-72.pdf]. *Говорити* – це вміння відтворити спонтанне мовлення, вступити в діалог, виступити публічно з науково-пізнавальною інформацією, розважальним виступом, коментарем, презентацією, розіграти роль, прочитати вголос письмовий текст, «виступити з папірцем». Учні вчать: заповнювати формуляр, анкету, писати звіт, доповідь, есе, складати нотатки, писати під диктування, писати творчий образний текст та ін. У процесі навчання аудіювання потрібно вдосконалити вміння: слухати й розуміти публічний виступ, виступ по радіо й на телебаченні, записи, кіно, слухання в ролі члена живої аудиторії, мимовільне слухання розмов інших людей. Читання має на меті загальну орієнтацію людини в отриманій інформації для виконання інструкцій, для задоволення [Станкевич Н. Види мовленнєвої діяльності в аспекті лінгводидактики. URL: http://prima.franko.lviv.ua/faculty/Philol/www/teoria_praktyka.ukr_mova/vyp_02_2007/6.%20Stankevych.pdf].

Аудіювання – розуміння сприйнятого на слух мовлення; що передбачає свідому трансформацію почутого, в результаті чого адресат здійснює перехід із зовнішнього (акустичного) коду до коду внутрішнього мовлення, тобто декодує повідомлення [Божеко О. Формування в учнів аудіативних умінь як складової текстотвірної компетентності. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN22/13bopstk.pdf>], а його основу складає процес смислового сприйняття аудіоінформації [Байдак Л. Взаємопов'язане навчання видам мовленнєвої діяльності при викладанні іноземної мови у нелінгвістичному виші. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/pdf>]. *Мета аудіювання* полягає в осмисленні почутого мовленнєвого повідомлення. *Риси аудіювання*: за характером мовленнєвого спілкування (безпосереднє, усне); за роллю в процесі спілкування (реактивне); за спрямованістю інформації (рецептивне); за формою перебігу психічних процесів (внутрішнє сприйняття, увага, розпізнавання, зіставлення, групування, утримання в пам'яті); за характером продукту мовленнєвої діяльності (умовивід як результат розуміння сприйнятого тексту [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.]. *За способом здійснення* розрізняють зосереджене нерефлексивне (уміння учня

мовчати, коли говорить співбесідник) й рефлексивне аудіювання (слухання). *Засобом навчання аудіювання є аудіотекст. Показники розуміння прослуханої інформації*: точність і глибина розуміння інформації; вміння давати відповіді на запитання за змістом; виконання дій відповідно до розуміння інструкції; уміння вибирати із запропонованих речень те, що передає зміст аудіотексту; уміння зробити висновок; уміння переказувати зміст прослуханого тексту; розуміння змісту незнайомого повідомлення під час безпосереднього спілкування або у фонозаписові [Цінько С. В. Розвиток у п'ятикласників умінь аудіювання на уроках української мови : автореф. дис. ... наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.02. К., 2000. 18 с.]. *Фази розвитку аудіативних умінь: орієнтування* (визначення завдань і умов спілкування, усвідомлення й вибір змісту висловлювання, його теми); *планування* (складання програми дій і систематизація матеріалу, визначення послідовності його викладу); *реалізація* (побудова висловлювання з дотриманням стилю, типу мовлення, літературних норм); *контроль* (перевірка й удосконалення тексту) [Кардаш Л. Лінгвістичні, психолого-педагогічні та лінгводидактичні засади розвитку зв'язного мовлення школярів на уроках української мови. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5/82.pdf>]. *Недоліки*: неосмислене сприйняття тексту; вибіркоче сприйняття уривків; невміння критично аналізувати зміст того, що прослухано; несприятливі зовнішні умови спілкування [Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.]].

Читання полягає в декодуванні графічних символів, тобто перекладі буквеного коду в мислительні образи, який реалізується в зовнішньому або внутрішньому мовленні. До основних способів читання належать: поглиблене читання (увага звертається на деталі, які аналізуються й оцінюються), ознайомлювальне читання (здійснюється загальне ознайомлення зі змістом, виділяються основні ідеї та проблеми, увага зосереджується на головній проблемі), читання-перегляд (попереднє ознайомлення з книгою), читання-сканування (швидкий перегляд друкованого тексту з метою пошуку певної інформації), швидке читання [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс: посіб. для студ. пед.

університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.; *Рускуліс Л.* Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]. У читанні виокремлено: змістовий (про що текст) та процесуальний (як його прочитати та озвучити) план; результат змістового плану – розуміння прочитаного, процесуального – процес читання (співвідношення графем із морфемами, формування внутрішнього мовленнєвого слуху, що виражається в читанні вголос та про себе, швидкому та повільному, з повним розумінням чи розумінням загального змісту [*Байдак Л.* Взаємопов'язане навчання видам мовленнєвої діяльності при викладанні іноземної мови у нелінгвістичному виші. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/pdf>]. *Недоліки*: регресія; внутрішнє проговорювання; графічні труднощі; недостатній словниковий запас [*Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах*: модульний курс: посіб. для студ. пед. університетів та інститутів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2011. 366 с.].

Говоріння – це вид мовленнєвої діяльності, що передбачає процес висловлювання однієї особи чи мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. Форми говоріння: *діалог* (взаємодія двох чи більше осіб) та *монолог* (безпосереднє спрямування до співрозмовника чи аудиторії). Навчання говорінню передбачає вирішення пізнавальних та комунікативних завдань, формування знань, ціннісних орієнтацій, організації їх спільної діяльності [*Байдак Л.* Взаємопов'язане навчання видам мовленнєвої діяльності при викладанні іноземної мови у нелінгвістичному виші. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/pdf>].

Писемне мовлення (письмо) – вид мовленнєвої діяльності, що полягає в кодуванні інформації за допомогою графічних засобів мови. Уміння писати – це графічно правильно зображати літери алфавіту, дотримуючись правописних норм; формулювати свої думки в письмовій формі. Правила написання слів, розстановки розділових знаків визначає український правопис. Смісловий бік письма розглядається методикою зв'язного мовлення, насамперед методикою написання *переказів і творів* [*Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Рускуліс Л.* Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.]. Процес писемного мовлення складається з внутрішнього проговорювання та фіксації

матеріалу на папері, що вимагає автоматизованого оперування звуко-графічними асоціаціями [Караман С. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.]

Переказ – вправа, в основі якої лежить відтворення змісту висловлювання й складання тексту за готовим матеріалом [Довга О. Як писати твір: метод. посіб. для вчит.-словесн. К.: Видавничий центр «Просвіта», 1995. 248 с.; Кардаш Л. Лінгвістичні, психолого-педагогічні та лінгводидактичні засади розвитку зв'язного мовлення школярів на уроках української мови. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5/82.pdf>; Палихата Е. Методика написання переказів учнями основної школи. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:4CrlscY6x-AJ:irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe].

Твір – тренувальна вправа, спрямована на самостійний зв'язний виклад учнями думок і почуттів автора [Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. К.: Рад. школа, 1984. 116 с.; Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.; Цимбалюк В. Учнівський твір у середній школі: книга для вчит. К.: Освіта, 1997. 207 с.]

Тип мовлення: роздум (міркування) – тип мовлення в основі якого лежить виявлення причин нових зв'язків; **розповідь** – тип мовлення, в основі якого лежать часові відношення, розвиток подій, процесів; повідомлення про дії предмета у певній послідовності; **опис** розкриває ознаки предмета, відібрані залежно від завдання висловлювання та задуму автора [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]

Уроки розвитку мовлення (розвитку комунікативних умінь) – уроки формування мовленнєво-комунікативної компетентності; теоретична основа їх – мовленнєвознавчі поняття, практичне підґрунтя – види мовленнєвої діяльності, спрямовані на формування комунікативної компетентності [Пентилюк М., Окуневич Т. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навч. посіб. К.: «Ленвіт», 2006. 134 с.; Пентилюк М. Уроки зв'язного мовлення чи розвитку комунікативних умінь і навичок?. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 211. 256 с.]; вони покликані навчити учнів сприймати й будувати тексти різних стилів, типів та жанрів; передбачають формування мовленнєвої компетентності учнів, спрямовані на розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності, засвоєння мовленнєвої та

комунікативної теорії, практичне вироблення мовленнєвих і комунікативних умінь [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.]; їхня магiстральна мета – формувати й розвивати комунікативні (мовленнєві) уміння і навички [Біляєв О. Лінгводидактика української мови: навч.-метод. посіб. К. Генеза, 2005. 180 с.]; навчити учнів зв'язно викладати теоретичний матеріал підручника, сприймати й переказувати почуті тексти, писати перекази й твори різних видів, складати план усної відповіді, письмовий звіт про виконану роботу, замітки інформаційного характеру з висновками й пропозиціями ТОЩО [Остапенко Н., Симоненко Т., Руденко В. Технологія сучасного уроку української мови: навч. посіб. ВЦ «Академія», 2011. 248 с.]. *Переваги уроків розвитку мовлення:* сприяють розвитку мовленнєвих та комунікативних умінь, необхідних для продуктивної та репродуктивної мовленнєвої діяльності; уможливають взаємозв'язок мовних одиниць і процесу реалізації їх; удосконалюють процес осмислення розвитку діалогічного й монологічного, усного й писемного спілкування; активізують розвиток комунікативної компетентності [Кучеренко І. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі: монографія. Умань: ФОП Жовтий, 2014. 410 с.]. Для вибудовування ефективних уроків розвитку мовлення важливим є планування, дотримання послідовності, повторюваності, наступності та перспективності під час розробки системи творчих робіт, визначення можливих зв'язків між уроками розвитку мовлення й матеріалом із мови, врахування знань, отриманих у початковій школі [Шелехова Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення на уроках рідної мови в середній школі: автореферат ... канд. пед. наук: 13.00.02. К., 1996. 25 с.]. Урок розвитку мовлення є одним із найскладніших із погляду багатогранності його завдань й особливостей підготовки їх, оскільки пов'язаний з інтелектуальним і мовленнєвим розвитком учнів, зі збагаченням їхнього емоційного й духовного світу [Кардаш Л. Лінгвістичні, психолого-педагогічні та лінгводидактичні засади розвитку зв'язного мовлення школярів на уроках української мови. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2017/5/82.pdf>].

**СТИЛІСТИКА
КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ
РИТОРИКИ**

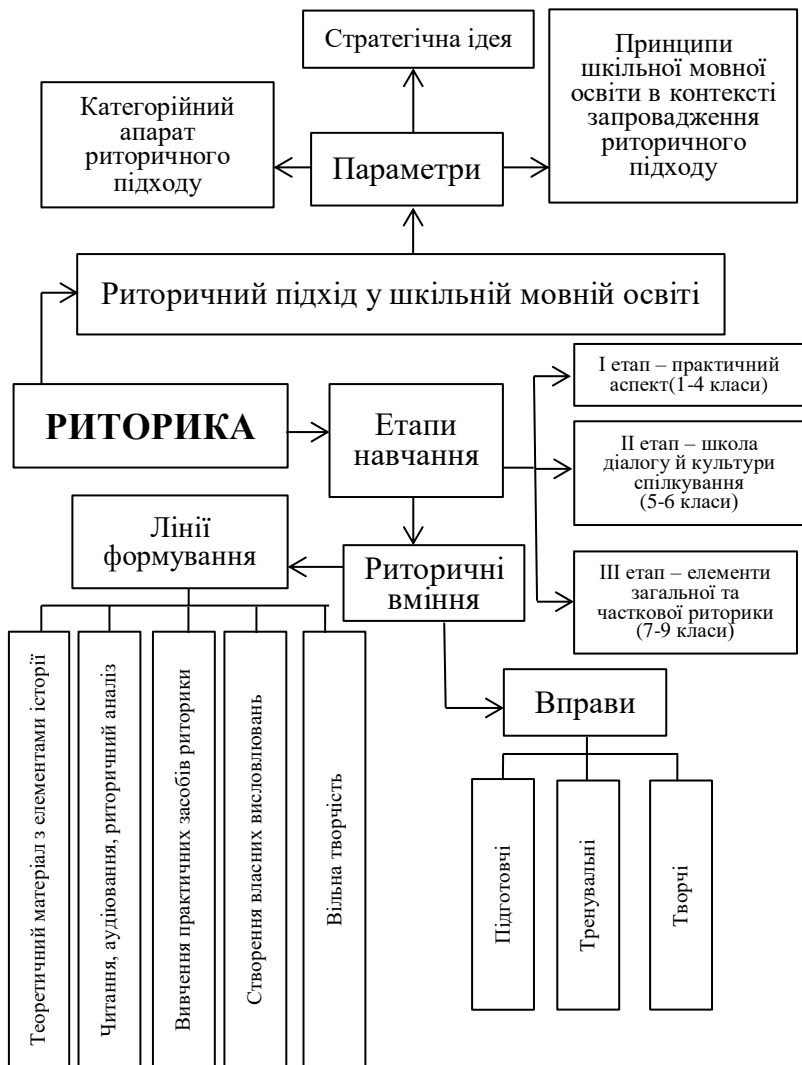
**ЛІНГВІСТИЧНІ ОСНОВИ
НАВЧАННЯ СТИЛІСТИКИ**

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ СТИЛІСТИКИ

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ ОСНОВИ НАВЧАННЯ РИТОРИКИ

Методика навчання стилістики – розділ методики навчання української мови, що досліджує методи і прийоми навчання стилістики й вироблення стилістичних умінь і навичок [Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. **Мета навчання** – засвоєння стилістичних норм сучасної української мови, оволодіння знаннями про особливості функційних стилів, формування вмій і навичок добирати стилістичні ресурси відповідно до ситуації мовлення, формування навичок комунікативно виправданого використання засобів мови з дотриманням етикетних норм спілкування. **Завдання:** ознайомити учнів з особливостями функціонування мови в різних сферах спілкування, дати систематичні знання про особливості функційних стилів, сформувані вміння й навички комунікативно виправданого використання стилістичних ресурсів мови залежно від ситуації мовлення, ознайомити з поняттям авторського стилю, виховувати потребу вивчати мову, повагу до української мови як державної; формувати індивідуальну та загальну культуру мовлення [Ходанич Л. П., Ходанич П. М. Стилістика в профільній школі: метод. посіб. для вчителя. Ужгород: ЗПППО, 2021. 85 с.]. **Основа засвоєння стилістики** – розуміння її об'єкта (закріплені за мовною одиницею впродовж розвитку її специфічні функції), предмета (представлений мовознавчими джерелами, спрямованими на дослідження об'єкта стилістики) [Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посіб. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с. (Альма-матер)], а також синтагматичні (сполучуваність виражальних засобів) й парадигматичні (сукупність стильових властивостей виражальних засобів) відношення [Бабиц Н. Д. Практична стилістика і культура української мови: навч. посіб. Львів: Світ, 1993. 432 с.].

Стилістичні поняття: стиль; типи й жанри мовлення; специфічні ознаки стилів української мови; стилістична роль лінгвістичних явищ у текстах різних типів і жанрів [Українська мова 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>].

Розділи стилістики: стилістика мови студіює і кваліфікує стилістичні ресурси мови на фонетичному, лексико-семантичному, граматичному рівнях, відбираючи ті мовні одиниці, що є необхідними відповідно до стилю, типу й жанру мовлення, а її основним завданням є

формування стилістичної парадигми на основі встановлення стилістичних протиставлень; *стилістика мовлення* (функційна), будучи показником зразково-нормативного мовлення в різних видах діалогічного й монологічного мовлення, досліджує семантичні, експресивно-стилістичні особливості мовлення відповідно до стилю мовлення, розширюючи стилістичну здатність мовних одиниць на основі утворення додаткового значення слова, становлячи теорію й практику найбільш доцільного вживання мовних одиниць; стилістика мови й стилістика мовлення взаємодіють й узаємодоповнюють одне одного; *стилістика художньої літератури* (художнього мовлення) має на меті аналіз мовних одиниць художнього твору, характеристику індивідуального стилю письменника. Поряд із названими розділами виокремлено загальну стилістику, стилістику ресурсів, зіставну, порівняльну, історичну, діалектну стилістику, стилістику наукової мови, літературознавчу стилістику, яким притаманні певні стилістичні норми [Дудик П. С. *Стилістика української мови*: навч. посіб. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с. (Альма-матер); Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. *Стилістика української мови*: підруч. / за заг. ред. Л. І. Мацько. 2-ге вид., випр. К.: Вища школа, 2005. 462 с.; Пентиліук М. І. *Культура мови і стилістика*: пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. К.: Вежа. 1994. 240 с.; Пономарів О. *Культура слова: Мовностилістичні поради*: навч. посіб. К.: Либідь, 2001. 240 с.].

Стиль – суспільно усвідомлена, функційно зумовлена внутрішньо об'єднана сукупність прийомів уживання, відбору й поєднання засобів мовленнєвого спілкування в царині тієї чи тієї загальнонародної, загальнонаціональної мови, що співвідносні з іншими такими ж способами вираження, які служать для іншої мети, виконуючи інші функції в суспільній мовленнєвій практиці певного народу [Виноградов В. В. *Итоги обсуждения вопросов стилистики. Вопросы языкознания*. 1955. № 1. С. 60-87]; витвір своєрідного мистецтва доцільного й високоефективного використання мови з конкретною метою, за конкретних умов і обставин [Чередищенко І. *Нариси з загальної стилістики сучасної української мови*. К.: Рад. школа, 1962. 496 с.]; продукт мовної діяльності людини, в якому функціують мовні одиниці різних рівнів, які в певній сфері суспільного життя й діяльності людини отримують своє специфічне стилістичне забарвлення, відтінок лексичного значення слова, виконуючи конкретне стилістичне навантаження в КОНТЕКСТІ [Рускуліс Л. *Методична система формування лінгвістичної*

компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін: монографія / за заг. ред. М. Пентилок. Миколаїв: ФОП Швець В. М., 2018. 420 с.]. На формування стилю впливають не тільки екстралінгвістичні (стилетвірні фактори співвідносні з суспільно-виробничою діяльністю й життям мовця, що сформовані суспільною свідомістю), а й інтралінгвістичні фактори, до яких уналежнюють сферу суспільно-виробничої діяльності й життя мовця, які певний стиль має обслуговувати [Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови: підручник / за заг. ред. Л. І. Мацько. 2-ге вид., випр. К.: Вища школа, 2005. 462 с.].

Стилістична норма – стійка функція мовної одиниці, в основі якої – загальні мовні норми, що забезпечує й збагачує суспільно-естетичний діапазон вибору й цілеспрямованого застосування всіх елементів, складових частин норми загальномовної [Сучасна українська літературна мова. Стилістика / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. К.: Наук. думка, 1973. 588 с.]. Стилістична норма стає мовною реальією, коли мовці добирають і використовують одиниці мови, властиві сучасній українській літературній мові; послуговуються лексикою із закріпленою за нею семантикою в лексикографічних джерелах; вибудовують граматичні форми відповідно до усталених синтаксичних моделей; дотримуються вимог конкретного стилю мови [Дудик П. С. Стилістика української мови: навч. посіб. К.: Видавничий центр «Академія», 2005. 368 с. (Альма-матер)].

Стилістичні помилки: *стильова* (порушення структури тексту того чи того стилю; змішування стилів); *стилістична* (недоцільне вживання оцінно-емоційно-експресивно забарвлених мовних засобів різних рівнів мовної системи). До стилістичних помилок уналежнює: порушення стильової єдності тексту; неправильне вживання слів із переносним значенням, фразеологізмів; штучна образність; недоцільне використання емоційно забарвлених слів та виразів без урахування їхніх стилістичних функцій; невміння користуватися стилістичними синонімами; невиправдане вживання мовних штампів, кліше; зайві слова; невмотивоване використання слів однієї частини мови; вживання громіздких синтаксичних конструкцій [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

Стилістичні уміння й навички – особлива група мовленнєвих умінь, що ґрунтуються на аналізі умов і шляхів вибору тих чи тих мовних засобів залежно від призначення й мети комунікації [Янко Н. Формування стилістичних умінь учнів початкових класів у процесі роботи над текстами різних типів. *Українська мова та література в школі*. 2014. №4. С. 7-12]. **Види:** 1) ті, що пов'язані із засвоєнням стилістично забарвлених засобів мови, – вироблення вміння бачити або помічати та оцінювати стилістично забарвлені мовні засоби, співвідносити їх зі сферою вживання; 2) ті, які спрямовані на оволодіння зв'язним мовленням, що є стилістично диференційованим, – аналізувати, конструювати зв'язні тексти, редагувати їх [Караман С. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.]

Прийоми навчання стилістики: спостереження над стилістичними функціями мовних одиниць, стилістичний експеримент; стилістичне редагування; стилістичне конструювання [Пенцилюк М. І. Робота з стилістики в 4-6 класах. Київ: Рад. школа, 1984. 136 с.]; **спостереження над стилістичними функціями мовних одиниць** використовується на початковому етапі засвоєння й розуміння певного стилістичного явища. **Види:** за обсягом об'єкта спостереження; за стильовими, типологічними й жанровими особливостями об'єкта стилістичного спостереження; за колоритом (тональністю) текстів; за характеристиками й сутністю мовних одиниць; за формами роботи в процесі організації спостереження [Попович А. С. Методика навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти: монографія. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я. І. Абетка, 2018. 376 с.]. **Стилістичний експеримент** ґрунтується на доборі й підстановці мовних одиниць у тексті зразка певного тексту. **Види:** вставляння в текст синонімічних слів, словосполучень або виразів й умотивування доцільності використання їх; вставляння в приказки, прислів'я, загадки пропущених слів та виразів; вилучення з тексту мовних засобів із наступною заміною синонімічних; доповнення речень відокремленими та однорідними членами речення, вставними словами для увиразнення написаного; самостійне завершення тексту з подальшим зіставленням із текстом-оригіналом [Караман С. Методика навчання української мови в гімназії: навч. посіб. для студ. вищих закл. освіти. К.: Ленвіт, 2000. 272 с.]. **Етапи проведення:** спостереження за авторським

текстом; підстановка або спеціальний добір синонімічних варіантів; визначення, зіставлення, порівняння й тлумачення змін у смислових й експресивних відтінках мовних одиниць і сприйманні тексту загалом; висновки про доцільність – недоцільність здійснених підстановок [Попович А. С. Методика навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти: монографія. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин Я. І. Абетка, 2018. 376 с.]. *Стилістичне редагування* має на меті формування умінь учнів редагувати тексти відповідно до стилю та жанру, створює передумови для критичного ставлення до власного мовлення, передбачає виправлення помилок, усунення недоліків у тексті, формування культуромовних якостей особистості [Мельничайко В. Я. Творчі роботи на уроках української мови: Конструювання. Редагування. Переклад: посіб. для вчителя. Київ: Рад. школа, 1984. 223 с.]. *Стилістичне конструювання* передбачає побудову речень, словосполучень за опорними словами певної лексики, конструювання тексту відповідного стилю. *Прийоми*: конструювання синонімічних словосполучень і речень, написання різних за стилем висловлювань, переказів, творів-мініатюр, укладання ділових паперів, газетних заміток, стилістичні творчі диктанти, задачі [Пентилюк М. І. Робота з стилістики в 4-6 класах. Київ: Рад. школа, 1984. 136 с.].

Види стилістичних вправ: за змістом основного матеріалу: лексико-стилістичні, фонетико-стилістичні, граматико-стилістичні; за методикою виконання: супровідні, спеціальні, на закріплення й поглиблення умінь та навичок. **Принципи добору вправ:** змістовність тексту; врахування міжпредметних зв'язків і порівняння текстів різних стилів; відповідність змісту вправ матеріалу програмових розділів; перспективність, наступність і систематичність вправ; диференційований підхід до добору вправ; підпорядкування змісту вправ роботі над типовими помилками в мовленні учнів; добір видів вправ відповідно до методів і прийомів реалізації їх [Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.].

Культура мови – мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізми нормування й кодифікації (уведення в словники та мовну практику)

[*Мацько Л. І., Кравець Л. В.* Культура української фахової мови: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2007. 360 с. (Альма-матер)].

Культура мовлення – дотримання літературних норм вимови, наголошення, слововживання, побудови словосполучень, речень, текстів; нормативність усного й писемного мовлення [*Словник-довідник з української лінгводидактики*: навч. посіб. / кол. авт. за ред. М. І. Пентилюк. К.: Ленвіт, 2015. 320 с.]. **Головні теоретичні засади** культури мовлення: осмислення мовної норми, знання функціонування стилів, усвідомлення взаємозв'язків системи мови, її будови й невербальних структур.

Критерії культури мовлення: *правильність* – першочергова й загальнообов'язкова якість мовлення, що забезпечує його сприймання, розуміння й поєднує достовірність змісту й відповідну форму вираження; мовність відібрати в певній ситуації найбільш стилістично виправданий варіант, обґрунтувати застосування норм мовлення, будувати усні висловлювання; *нормативність* – дотримання норм сучасної української літературної мови, недопущення калькування, змішування мов; уживання загальновідомих, зрозумілих усім носіям мови слів; *чистота* мовлення простежується на всіх мовних рівнях й досягається за умови використання літературних елементів мови; *точність* – запорука вживання прямих значень слів, словосполучень, речень й уміння висловлювати свої думки так, щоб вони однозначно були сприйняті адресатом мовлення; *логічність* характеризує зміст висловлювання й забезпечує його смислово послідовність і чіткість; *доречність* – уміння вибрати вдалу форму спілкування, інтонаційну тональність, лексичні засоби, що найкраще підходять для неї, враховувати, з ким і де, з якою метою ведеться спілкування; *багатство й різноманітність мовлення* – використання великої кількості мовних одиниць, відмінних за смислом і будовою; вимагає умінь застосовувати різні мовні засоби для вираження однієї і тієї ж думки; *естетичність мови* є синтезом попередньо окреслених критеріїв культури мовлення, які в узаємодії створюють злагодженість усного чи письмового тексту [*Бабич Н. Д.* Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 332 с.; Буяльський Б. А. Поезія усного слова: Азбука виразного читання: книга для вчителя. К.: Рад. школа, 1990. 255 с.; *Климова К. Я.* Теорія і практика формування мовнокомунікативної професійної компетенції студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних університетів:

монографія. Житомир: РУТА, 2010. 562 с.; *Мацько Л. І., Кравець Л. В.* Культура української фахової мови: навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2007. 360 с. (Альма-матер); *Рускуліс Л. В.* Культура та техніка усного мовлення: навч.-метод. реком. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. 64 с.; *Рускуліс Л. В., Зайцева Т. А.* Українська мова (за професійним спрямуванням): навч. посіб. Миколаїв: Іліон, 2014. 306 с.].

Причини недостатнього рівня культури мовлення: недостатнє самостійне опрацювання текстів художньої літератури; не сформовані навички швидкого й осмисленого читання, слабо розвинуті почуття естетичного задоволення від спілкування з книгою; відсутність навичок користуватися довідковою літературою, що призводить до консервативності знань, поступового зменшення їх, відставання від розвитку загальнонародної мови, адже норми сучасної мови змінюються, удосконалюються, вимагаючи від її носіїв уваги до процесів вдосконалення [Бабиц Н. Д. Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. 332 с.].

Мовленнєвий етикет – система стандартних, стереотипних словесних формул, уживаних у ситуаціях, що повторюються повсякденно: вітання, прощання, вибачення, запрошення, побажання тощо, які в процесі мовлення не створюються, а відтворюються в типових комунікативних ситуаціях, що полегшує спілкування [Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підруч. К.: Видавничий центр «Академія», 2004. 334 с.]; функційна підсистема мови зі своїм набором знаків і граматиною, тобто набір засобів вираження [Стахів М. Український комунікативний етикет: навч.-метод. посіб. К.: Знання, 2008. 245 с.]. **Український мовленнєвий етикет** – національний кодекс словесної добропристойності, правила ввічливості; сформувався історично в культурних верствах нашого народу й передається від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності та честі, української шляхетності й аристократизму духу; явище прогресивне й суто національне, бо належить рідній (материнській) мові та відображає національний характер українця, його ментальність – склад розуму, самотутній спосіб мислення й світосприймання [Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет. Дивослово. 1998. № 3. С. 20-22].

Техніка мовлення визначає норми артикуляції (утворення) звуків і використання пауз, сили, темпу й тембру голосу як інтонаційних елементів висловлювання

[*Буяльський Б. А.* Поезія усного слова: Азбука виразного читання: книга для вчителя К.: Рад. школа, 1990. 255 с.].

Риторика – наука про способи переконання, ефективні форми впливу (переважно мовного) на аудиторію з урахуванням її особливостей [*Абрамович С. Д., Чикарьова М. Ю.* Риторика: навч. посіб. Львів: Світ, 2001. 240 с.]; мистецтво грамотно, змістовно й захоплююче побудувати свою промову та переконливо довести власні думки до аудиторії [*Вандишев В. М.* Риторика: екскурс в історію вчень і понять: навч. посіб. К.: Кондор, 2003. 264 с.]; способи підготовки та виголошення ораторської промови з метою впливу на аудиторію [*Колотилова Н. А.* Риторика: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.].

Риторичний підхід у шкільній мовній освіті – спрямована на оволодіння ефективним та оптимальним мовленням сукупність педагогічно доцільних теоретико-методологічних і прикладних заходів у процесі навчання мови, суб'єкти якого залучені до усвідомленої та рефлексійної мовленнєвої комунікації з використанням мовних і риторичних засобів у різних формах, сферах і жанрах мовлення. *Концептуальні параметри*: стратегічна ідея, принципи шкільної мовної освіти в контексті запровадження риторичного підходу; категорійний апарат риторичного підходу [*Нищета А. В.* Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2017. 340 с.]. *Мета навчання риторики* – формування особистості, яка вільно володіє ораторськими (риторичними) вміннями й навичками, комунікативно і психологічно виправдано користується мовними й мовленнєвими засобами в різних сферах суспільного життя [*Савчук Б., Штих О.* Риторична підготовка майбутніх учителів початкових класів для роботи з учнями гірського карпатського регіону. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/132637.pdf>]. *Етапи навчання риторики*: I – 1-4 класи; II – школа діалогу й культури спілкування (5-6 класи); III – елементи загальної та часткової риторики (7-9 класи) [*Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах*: підруч. для студ. філол. факульт. університетів / кол. авт. за ред. М. І. Пентилок. К.: Ленвіт, 2004. 400 с.; *Рускуліс Л.* Методика навчання української мови у схемах, таблицях, коментарях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. 112 с.].

Напрями використання здобутків риторики в освітньому процесі: створення національної школи риторики; формування креативної, риторичної особистості вчителя й учня; впровадження «Риторики» як обов'язкової

навчальної дисципліни у середніх закладах різного профілю; запровадження сучасних форм і методів вдосконалення риторичної майстерності; розробка й впровадження мультимедійних технологій: відеокурси, Інтернет-ресурси; форуми, соціальні мережі, чмарні технології тощо; залучення учнів до позанавчальної діяльності риторично-творчого характеру (конкурси ораторів, читців, публічні дебати тощо) [Будянський Д. В. Напрямки використання здобутків риторики в процесі розвитку риторичної культури викладача вищого навчального закладу. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Вип. 1 (40). С. 38-41].

Етапи формування риторичних знань: формувально-практичний (основна школа) **та теоретико-практичний** (старша школа). **Форми роботи на першому етапі:** навчальне, аналітичне читання текстів із конструюванням питань до тексту, виразне читання; проникнення в авторський задум, добір заголовків (назв) до текстів, критичне осмислення їх, формування лексикографічної культури, переказ художнього тексту, вправи з техніки мовлення, коротке усне повідомлення про прочитаний матеріал із його оцінкою, повідомлення з власного життєвого досвіду, стимуляція творчості учнів на рівні казки, вірша, написання листів, заміток до газети тощо. **На другому етапі пропонується:** написання ділового листа, ведення щоденника, написання доповідей, рефератів, конспектів, публіцистичних статей [Пентилюк М. І. Текстocентричний аспект формування риторичних умінь і навичок учнів. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К. : Ленвіт, 2011. 256 с.]

Риторичні вміння – здатність мовця здійснювати планомірну підготовку до міжособистісного, групового чи масового спілкування й досягати усвідомленого ефективного впливу на слухача [Голуб Н. Б. Риторичні вміння як базовий компонент риторичної компетенції старшокласників *Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту*. 2011. № 5. С. 56-59]; **уміння доречно, виразно висловлювати свої думки, дотримуючись правил побудови висловлювання, переконувати слухачів у правильності своїх міркувань.** Риторичні вміння: сприймати усні й писемні висловлювання різних типів і стилів мовлення; аналізувати тексти, висловлюючи власну думку про зміст і форму вираження; будувати різної тематики й структури висловлювання; оцінювати текст із погляду його змісту, форми, задуму й мовного оформлення; створювати

висловлювання монологічного й діалогічного характеру відповідно до задуму з використанням ключових слів і речень, надаючи його мовному оформленню виразності; розрізняти види, жанри красномовства; критично оцінювати власні висловлювання й редагувати їх, удосконалюючи їхній зміст, виступати з власним повідомленням з урахуванням ситуації мовлення. *Лінії формування риторичних умінь та навичок*: перша – теоретичний матеріал з елементами історії, засвоєння понять, термінів, законів; друга – читання, аудіювання, риторичний аналіз класичних зразків; третя – вивчення практичних засобів риторики; четверта – створення власних висловлювань учнями; п'ята – вільна творчість [Пентилюк М. І. Тексточентричний аспект формування риторичних умінь і навичок учнів. *Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики*: зб. статей. К.: Ленвіт, 2011. 256 с.].

Методи навчання риторики: риторичні вправи, ситуаційний метод, риторичний аналіз, метод риторичних задач, риторичні ігри, метод імпрровізаційних завдань [Нищета А. В. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2017. 340 с.]. *Вправи з риторики: підготовчі* – формування умінь визначати тему виступу, формулювати мету, тезу, моделювати аудиторію, добирати й опрацьовувати матеріал; *тренувальні* – тренування дихання, голосу, дикції, інтонації, пам'яті; відпрацюванню жестів і міміки; формування навичок виголошувати промови частинами й повністю; *творчі* – формування вмій і навичок композиційно, логічно й стилістично правильно будувати текст виступу, використовувати елементи зацікавлення аудиторії; оригінально оформлювати логічну схему; *аналітичні* – розвивають аналітичне мислення, формують уміння й навички риторичного аналізу тексту чи його частин і аналізу конкретної ситуації, публічного виступу [Голуб Н. Б. Система вправ з риторики для студентів педагогічних спеціальностей. *Дивослово*. 2007. № 12. С. 21–25].

Риторичний аналіз має на меті врахування суттєвих складників мовленнєвої ситуації, що вимагає осмислення їх із позицій риторики, ступінь реалізації мовцями комунікативних завдань, ефективність і оптимальність мовлення [Нищета А. В. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи: монографія. К.: Центр учбової літератури, 2017. 340 с.].

Навчальне видання

Рускуліс Лілія – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СХЕМАХ, РИСУНКАХ, ТАБЛИЦЯХ ТА КОМЕНТАРЯХ

Навчальний посібник

Авторська редакція
Виготовлено з готового оригінал-макету

Підписано до друку 25.05.2022 р. Папір офсетний. Формат 60×90/16.
Гарнітура «Times New Roman». Ум.-друк. арк. 11,6.
Тираж 300 прим. Зам. № 47.

Видавництво ТОВ «Лерадрук»
Свідоцтво ДК № 2645 від 11.10.2006 р.
м. Роздільна, вул. Європейська, 44.
E-mail: leradruk@gmail.com